สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี
เล่ม ๒

พระมหาชะนักหวายนำนงเขกข่าลงมาจะรับขึ้น

สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี
เล่ม ๒

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส
พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำปรารภ

รัฐบาลและประชาชนชาวไทย มีความปีติชื่นชมโสมนัสเป็นล้นพ้น ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ และต่างสำนึกว่าเป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ที่ได้เกิดและอยู่ในแผ่นดินไทยภายใต้ร่มพระบารมีแห่งพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

นับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๙ เป็นต้นมาตราบจนปัจจุบัน ได้ทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรม ทรงพระวิริยะอุตสาหะ ตรากตรำบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการ ซึ่งล้วนอำนวยประโยชน์เกื้อกูลประชาชนให้มีความผาสุกร่มเย็นและประเทศชาติมีความอุดมสมบูรณ์ เจริญพัฒนาก้าวหน้าทุกด้าน มีพระราชปณิธานอันแรงกล้าที่จะขจัดทุกข์บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎร์ ด้วยพระปรีชาญาณอันล้ำเลิศ ทรงริเริ่มโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริหลากหลายสาขานับพันโครงการ ทรงพระกรุณาพระราชทานแนวทางในการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมตามแนว "ทฤษฎีใหม่" และพระราชทานวิถีทางดำรงชีพแบบ "เศรษฐกิจพอเพียง" เพื่อให้พสกนิกรทุกระดับสามารถดำเนินชีวิตด้วยความผาสุกในทุกสภาวการณ์ของบ้านเมือง นอกจากนี้ ยังทรงขจัดปัดเป่าภัยพิบัติ และวิกฤติการณ์อันร้ายแรงในบ้านเมืองหลายครั้งหลายครา ด้วยพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเป็นพระมิ่งขวัญร่มเกล้าและเป็นศูนย์รวมใจของปวงชนชาวไทยตลอดมา

เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ รัฐบาลและปวงชนชาวไทยจึงพร้อมใจกันสำแดงความจงรักภักดี และความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ จัดงานเฉลิมพระเกียรติประกอบด้วยโครงการและกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย โครงการสำคัญโครงการหนึ่ง คือ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ได้จัดพิมพ์หนังสือเฉลิมพระเกียรติคุณด้านต่างๆ เป็นจำนวนหลายเล่ม รวมทั้งที่หน่วยราชการและองค์กรภาคเอกชนขออนุญาตจัดพิมพ์ร่วมด้วย ซึ่งจะแจกจ่ายเผยแพร่ไปยังหน่วยต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป

ในนามของรัฐบาลและในฐานะประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ผมขออนุโมทนาในความวิริยะอุตสาหะของทุกท่านที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์หนังสือที่มีคุณค่า แสดงให้ประจักษ์ในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประเทศและประชาชนชาวไทย อันจะเป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าของอนุชนสืบต่อไป และขอแสดงความชื่นชมที่ท่านทั้งหลายได้ร่วมมือกันดำเนินงานโครงการจัดทำหนังสือเพื่อน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยนี้ ให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ทุกประการ

(นายชวน หลีกภัย)
นายกรัฐมนตรี
ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำนำ

รัฐบาลจัดงานเฉลิมพระเกียรติน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๒ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๔๒ โดยแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ในการนี้ ได้มอบหมายให้คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ พิจารณาดำเนินงานจัดทำหนังสือวิชาการสาขาต่างๆ เป็นที่ระลึก เพื่อประโยชน์ในการศึกษาและเป็นหลักฐานแสดงพัฒนาการของบ้านเมืองภายใต้พระมหาบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลาที่ทรงดำรงสิริราชสมบัติ และจัดทำหนังสือจดหมายเหตุเกี่ยวกับงานเฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยพิเศษ ครั้งนี้

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ได้พิจารณาเห็นชอบให้หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จัดพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกในนามของรัฐบาลจำนวน ๑๒ รายการ ประกอบด้วยหนังสือที่แสดงความเป็นชาติไทยที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทยด้านต่างๆ เช่น ตำราเภสัชโบราณ ภาษาวรรณคดี ศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา และธรรมชาติวิทยาที่ว่าด้วยพืชพรรณไม้บนผืนแผ่นดินไทย นอกจากนั้น ยังปรากฏว่ามีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนอีกหลายแห่งแสดงเจตจำนงร่วมถวายราชสักการะ จัดพิมพ์หนังสือที่มีคุณค่าที่เกี่ยวเนื่องในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นเผยแพร่เฉลิมพระเกียรติด้วย จำนวน ๓๐ รายการ จึงเป็นโอกาสพิเศษที่ได้ร่วมกันสร้างหนังสืออันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาวไทยขึ้นไว้ในแผ่นดินถึง ๔๒ รายการ เป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสูงสุดของชาวไทย ที่พระองค์ทรงสถิตเป็นหลักชัยแก่บ้านเมืองให้ชาวไทยฟันฝ่าอุปสรรคนานาผ่านพ้นมาด้วยพระมหาบารมี

หนังสือและเอกสารเหล่านี้จะได้เผยแพร่ไปสู่สถานศึกษาทุกระดับทั่วพระราชอาณาจักร ยังประโยชน์ให้แก่เยาวชนทุกรุ่น ได้ร่วมกันตระหนักถึงการธำรงรักษาความเป็นชาติไทยให้มั่นคง เพื่อให้สอดคล้องแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระวิริยะอุตสาหะพัฒนาปรับปรุงบ้านเมืองทุกด้านทุกสภาวะ เพื่อให้ชาวไทยทั้งมวลมีความเป็นอยู่อย่างผาสุก การเห็นคุณค่าการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมของชาติ โดยเฉพาะให้ความสำคัญในการร่วมสร้างสรรค์พัฒนาให้เกิดประโยชน์ตามพระราชดำริ ย่อมกล่าวได้ว่าได้แสดงกตเวทิตาสนองพระมหากรุณาธิคุณน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะส่วนหนึ่ง

(นายปัญจะ เกสรทอง)
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
ประธานกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำชี้แจง

ศิลปกรรมไทยสาขาต่างๆ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่า มีเอกลักษณ์แสดงความเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรืองและมีอารยธรรมมายาวนาน กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เป็นหน่วยงานหลักมีหน้าที่โดยตรงในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูมรดกทางศิลปวัฒนธรรมเหล่านั้นให้ดำรงอยู่ตลอดไป พร้อมทั้งถ่ายทอดเผยแพร่ความรู้นั้นแก่อนุชนและประชาชนทั่วไป รวมไปถึงชนชาติต่างๆ ในภูมิภาคทั่วโลกด้วย

การจัดพิมพ์หนังสือ "สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑ - ๒" ในครั้งนี้ นอกจากจะพิมพ์ขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมฉลองในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ เป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐของชาวไทยแล้ว กรมศิลปากรยังมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญในการจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือเล่มนี้อีกหลายประการ กล่าวคือ

๑. เพื่อผดุงรักษาผลงานอันทรงคุณค่ายิ่งทางศิลปะและวัฒนธรรมของบรรพชนไทยให้คงอยู่และแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง

๒. เพื่อส่งเสริมจริยธรรมและศีลธรรมของปวงชน ให้มีจิตใจยึดมั่นในความดีงาม และมุ่งสร้างสันติสุขแก่สังคมตามทัศนคติและความเชื่อดั้งเดิมในขนบธรรมเนียมโบราณของไทย

๓. เพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์ และวิจัยผลงานทางด้านจิตรกรรมประเพณีไทยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

๔. เพื่ออนุรักษ์ต้นฉบับเอกสารโบราณที่มีอายุมากกว่า ๒๐๐ ปี เหล่านี้ให้มีอายุยืนยาวต่อไป

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือชุดนี้ จะอำนวยประโยชน์ให้เกิดความรัก ความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าของมรดกทางศิลปวัฒนธรรมยิ่งขึ้น อีกทั้งยังมีส่วนช่วยเสริมสร้างทัศนคติในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติให้มั่นคงสืบไป

(นายนิคม มูสิกะคามะ)
อธิบดีกรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติ
กันยายน ๒๕๔๒

สารบาญ

คำปรารภ

ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี

คำนำ

ฯพณฯ นายปัญจะ เกสรทอง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

คำชี้แจง

สารบาญ

บทนำ

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ๙

รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ๑๑

บานแผนกแสดงประวัติการของสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ และคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน ๑๒

คำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน (ต่อ) ๑๓

ภาพที่ ๑	มหานครนิพพาน	๑๕
ภาพที่ ๒	พระอริยบุคคล ๘ จำพวก	๑๖
ภาพที่ ๓	อัชชะดากาศ	๑๗
ภาพที่ ๔	อรูปพรหม ๔	๑๘
ภาพที่ ๕	พระทุศเจดีย์	๑๙
ภาพที่ ๖	สุทัสสีพรหม และสุทัสสาพรหม	๒๐
ภาพที่ ๗	อตัปปาพรหม และอวิหาพรหม	๒๑
ภาพที่ ๘	อสัญญีพรหม และเวหัปผลาพรหม	๒๒
ภาพที่ ๙	สุภกิณหาพรหม ปริตตสุภาพรหม และอัปปมาณสุภาพรหม	๒๓
ภาพที่ ๑๐	อาภัสราพรหม ปริตตาภาพรหม และอัปปมาณาภาพรหม	๒๔
ภาพที่ ๑๑	ไฟประลัยกัลป	๒๕
ภาพที่ ๑๒	มหาพรหม ปาริสัชชาพรหม และปโรหิตาพรหม	๒๖
ภาพที่ ๑๓	สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี	๒๗
ภาพที่ ๑๔	สวรรค์ชั้นนิมมานรดี	๒๘
ภาพที่ ๑๕	สวรรค์ชั้นดุสิต	๒๙

ภาพที่ ๑๖	สวรรค์ชั้นยามา	๓๐
ภาพที่ ๑๗	สวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๓๑
ภาพที่ ๑๘	จิตรลดาวันอุทยาน	๓๒
ภาพที่ ๑๙	เขากำแพงจักรวาล	๓๓
ภาพที่ ๒๐	พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู	๓๔
ภาพที่ ๒๑	สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา	๓๕
ภาพที่ ๒๒	วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์	๓๖
ภาพที่ ๒๓	พิภพแห่งครุฑ	๓๗
ภาพที่ ๒๔	อุดรกาโรทวีป บุพพวิเทหทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ	๓๘
ภาพที่ ๒๕	เขาพระสุเมรุ	๓๙
ภาพที่ ๒๖	เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป	๔๐
ภาพที่ ๒๗	พิภพแห่งนาค	๔๑
ภาพที่ ๒๘	พิภพแห่งอสูร	๔๒
ภาพที่ ๒๙	พิภพแห่งอสูร	๔๓
ภาพที่ ๓๐	คำบรรยายลักษณะบังสุปัฏฑี	๔๔
ภาพที่ ๓๑	ยมโลก	๔๕
ภาพที่ ๓๒	สัญชีพนรก และพญายมโลกสอบถามเรื่องบุญบาป	๔๖
ภาพที่ ๓๓	สัญชีพนรก	๔๗
ภาพที่ ๓๔	สัญชีพนรก	๔๘
ภาพที่ ๓๕	สัญชีพนรก และคำบรรยายกาลสุตตนรก	๔๙
ภาพที่ ๓๖	กาลสุตตนรก	๕๐
ภาพที่ ๓๗	ภาพรวมกาลสุตตนรก	๕๑
ภาพที่ ๓๘	สังฆาฏนรก	๕๒
ภาพที่ ๓๙	ภาพรวมสังฆาฏนรก	๕๓
ภาพที่ ๔๐	สังฆาฏนรก และโรรุวะนรก	๕๔
ภาพที่ ๔๑	โรรุวะนรก	๕๕
ภาพที่ ๔๒	ภาพรวมโรรุวะนรก	๕๖
ภาพที่ ๔๓	มหาโรรุวะนรก	๕๗
ภาพที่ ๔๔	มหาโรรุวะนรก และตาปนรก	๕๘
ภาพที่ ๔๕	ภาพรวมมหาโรรุวะนรก	๕๙
ภาพที่ ๔๖	ตาปนรก	๖๐
ภาพที่ ๔๗	ภาพรวมตาปนรก	๖๑
ภาพที่ ๔๘	มหาตาปนรก	๖๒
ภาพที่ ๔๙	มหาตาปนรก และมหาอเวจีนรก	๖๓
ภาพที่ ๕๐	ภาพรวมมหาตาปนรก	๖๔
ภาพที่ ๕๑	มหาอเวจีนรก	๖๕
ภาพที่ ๕๒	ภาพรวมมหาอเวจีนรก	๖๖
ภาพที่ ๕๓	โลกันตนรก	๖๗

ภาพที่ ๕๔ จักรวาล ๖๘
ภาพที่ ๕๕ อสูรกาย ๖๙
ภาพที่ ๕๖ เปรตหมู่ต่างๆ ๗๐
ภาพที่ ๕๗ เปรตหมู่ต่างๆ ๗๑
ภาพที่ ๕๘ เปรตหมู่ต่างๆ ๗๒
ภาพที่ ๕๙ วิมานิกเปรต ๗๓
ภาพที่ ๖๐ เปรตหมู่ต่างๆ ๗๔
ภาพที่ ๖๑ เปรตหมู่ต่างๆ ๗๕
ภาพที่ ๖๒ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ ๗๖
ภาพที่ ๖๓ พุทธประวัติ : ตอนเสด็จประพาสอุทยาน ๗๗
ภาพที่ ๖๔ พุทธประวัติ : ตอนพระอินทร์ดีดพิณถวายและตอนนางสุชาดา ถวายข้าวมธุปายาส ๗๘
ภาพที่ ๖๕ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าอยู่ป่าเลไลย และตอนพระพุทธเจ้าลอยถาด ๗๙
ภาพที่ ๖๖ พุทธประวัติ : ตอนมารผจญ ๘๐
ภาพที่ ๖๗ พุทธประวัติ : ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๘๑

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ๘๓

รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ๘๕

หน้าต้น ๘๗

บานแผนก หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก และคำบรรยาย พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน ๘๘

คำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน ๘๙

ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน ๙๑
ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ๙๒
ภาพที่ ๓ อัชชะดากาศ ๙๓
ภาพที่ ๔ อรูปพรหม ๙๔
ภาพที่ ๕ อรูปพรหม ๙๕
ภาพที่ ๖ พระทุศเจดีย์ ๙๖
ภาพที่ ๗ สุทัสสีพรหม และสุทัสสาพรหม ๙๗
ภาพที่ ๘ อตัปปาพรหม และอวิหาพรหม ๙๘
ภาพที่ ๙ อสัญญีพรหม และเวหัปผลาพรหม ๙๙
ภาพที่ ๑๐ สุภกิณหาพรหม ปริตตสุภาพรหม และอัปปมาณสุภาพรหม ๑๐๐
ภาพที่ ๑๑ อาภัสราพรหม ปริตตาภาพรหม และอัปปมาณาภาพรหม ๑๐๑
ภาพที่ ๑๒ ไฟประลัยกัลป ๑๐๒
ภาพที่ ๑๓ มหาพรหม ปาริสัชชาพรหม และปโรหิตาพรหม ๑๐๓
ภาพที่ ๑๔ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ๑๐๔

ภาพที่ ๑๕	สวรรค์ชั้นนิมานรดี	๑๐๕
ภาพที่ ๑๖	สวรรค์ชั้นดุสิต	๑๐๖
ภาพที่ ๑๗	สวรรค์ชั้นยามา	๑๐๗
ภาพที่ ๑๘	สวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๑๐๘
ภาพที่ ๑๙	จิตรลดาวันอุทยาน	๑๐๙
ภาพที่ ๒๐	เขากำแพงจักรวาล	๑๑๐
ภาพที่ ๒๑	พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู	๑๑๑
ภาพที่ ๒๒	สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา	๑๑๒
ภาพที่ ๒๓	วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์	๑๑๓
ภาพที่ ๒๔	พิภพแห่งครุฑ	๑๑๔
ภาพที่ ๒๕	อุดรกาโรทวีป บุพพวิเทหทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ	๑๑๕
ภาพที่ ๒๖	เขาพระสุเมรุ	๑๑๖
ภาพที่ ๒๗	เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป	๑๑๗
ภาพที่ ๒๘	พิภพแห่งนาค	๑๑๘
ภาพที่ ๒๙	พิภพแห่งอสูร	๑๑๙
ภาพที่ ๓๐	พิภพแห่งอสูร	๑๒๐
ภาพที่ ๓๑	คำบรรยายลักษณะปังสุปัฏพี	๑๒๑
ภาพที่ ๓๒	คำบรรยายลักษณะปังสุปัฏพี	๑๒๒
ภาพที่ ๓๓	ยมโลก	๑๒๓
ภาพที่ ๓๔	สัญชีพนรก และพญายมโลกสอบถามเรื่องบุญบาป	๑๒๔
ภาพที่ ๓๕	สัญชีพนรก	๑๒๕
ภาพที่ ๓๖	สัญชีพนรก	๑๒๖
ภาพที่ ๓๗	สัญชีพนรก และคำบรรยายลักษณะกาลสุตตนรก	๑๒๗
ภาพที่ ๓๘	กาลสุตตนรก	๑๒๘
ภาพที่ ๓๙	ภาพรวมกาลสุตตนรก	๑๒๙
ภาพที่ ๔๐	กาลสุตตนรก และคำบรรยายสังฆาฏนรก	๑๓๐
ภาพที่ ๔๑	สังฆาฏนรก	๑๓๑
ภาพที่ ๔๒	ภาพรวมสังฆาฏนรก	๑๓๒
ภาพที่ ๔๓	สังฆาฏนรก และคำบรรยายลักษณะโรรุวนรก	๑๓๓
ภาพที่ ๔๔	โรรุวนรก	๑๓๔
ภาพที่ ๔๕	ภาพรวมโรรุวนรก	๑๓๕
ภาพที่ ๔๖	โรรุวนรก และคำบรรยายมหาโรรุวนรก	๑๓๖
ภาพที่ ๔๗	มหาโรรุวนรก	๑๓๗
ภาพที่ ๔๘	ภาพรวมมหาโรรุวนรก	๑๓๘
ภาพที่ ๔๙	มหาโรรุวนรก และคำบรรยายตาปนรก	๑๓๙
ภาพที่ ๕๐	ตาปนรก	๑๔๐
ภาพที่ ๕๑	ตาปนรก และคำบรรยายมหาตาปนรก	๑๔๑
ภาพที่ ๕๒	ภาพรวมตาปนรก	๑๔๒

ภาพที่ ๕๓	คำบรรยายลักษณะมหาตาปนรกและสภาพมหาตาปนรก	๑๔๓
ภาพที่ ๕๔	มหาตาปนรก	๑๔๔
ภาพที่ ๕๕	คำบรรยายลักษณะมหาอเวจีนรกและสภาพมหาอเวจีนรก	๑๔๕
ภาพที่ ๕๖	มหาอเวจีนรก	๑๔๖
ภาพที่ ๕๗	ภาพรวมมหาอเวจีนรก	๑๔๗
ภาพที่ ๕๘	คำบรรยายปริมณฑลของเขากำแพงจักรวาล ปังสุปัฏพี และที่ตั้งเขาต่างๆ	๑๔๘
ภาพที่ ๕๙	คำบรรยายลักษณะและสภาพโลกันตนรก	๑๔๙
ภาพที่ ๖๐	ภาพรวมโลกันตนรก	๑๕๐
ภาพที่ ๖๑	จักรวาล	๑๕๑
ภาพที่ ๖๒	ภาพรวมจักรวาลลอยน้ำอยู่	๑๕๒
ภาพที่ ๖๓	อสูรกาย	๑๕๓
ภาพที่ ๖๔	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๔
ภาพที่ ๖๕	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๕
ภาพที่ ๖๖	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๖
ภาพที่ ๖๗	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๗
ภาพที่ ๖๘	วิมานิกเปรต	๑๕๘
ภาพที่ ๖๙	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๙
ภาพที่ ๗๐	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๖๐
ภาพที่ ๗๑	พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ	๑๖๑
ภาพที่ ๗๒	พุทธประวัติ : ตอนเสด็จประพาสอุทยาน	๑๖๒
ภาพที่ ๗๓	พุทธประวัติ : ตอนพระอินทร์ดีดพิณถวาย และตอนนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส	๑๖๓
ภาพที่ ๗๔	พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าอยู่ป่าเลไลย และตอนพระพุทธเจ้าลอยถาด	๑๖๔
หน้าปลาย		๑๖๕
ภาพที่ ๗๕	พุทธประวัติ : ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๑๖๗
ภาพที่ ๗๖	พุทธประวัติ : ตอนมารผจญ	๑๖๘
ภาพที่ ๗๗	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล	๑๖๙
ภาพที่ ๗๘	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างๆ ชายทะเล	๑๗๐
ภาพที่ ๗๙	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างๆ ชายทะเล	๑๗๑
ภาพที่ ๘๐	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างๆ ชายทะเล	๑๗๒
ภาพที่ ๘๑	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล	๑๗๓
ภาพที่ ๘๒	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล	๑๗๔
ภาพที่ ๘๓	แผนที่โบราณ : แสดงภาพราหูอสูรเหาะขึ้นมาจากอสูรพิภพและอุดรกาโรทวีป อมรโคยานทวีป	๑๗๕

ภาพที่ ๘๔	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพภูเขาพระสุเมรุ	๑๗๖
ภาพที่ ๘๕	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพรวมภูเขาสัตตบริภัณฑ์	๑๗๗
ภาพที่ ๘๖	แผนที่โบราณ :	แสดงที่ตั้งทวีปต่างๆ ในกามภูมิ	๑๗๘
ภาพที่ ๘๗	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีต ของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในนิบาตชาดก	๑๗๙
ภาพที่ ๘๘	แผนที่โบราณ :	แสดงพิภพและตำนานเรื่องนาคและภาพเล่าเรื่อง ในทุกนิบาตชาดก	๑๘๐
ภาพที่ ๘๙	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพเล่าเรื่องในทุกนิบาตชาดก ติงสนิบาตชาดก และป่าหิมพานต์	๑๘๑
ภาพที่ ๙๐	แผนที่โบราณ :	แสดงป่าหิมพานต์	๑๘๒
ภาพที่ ๙๑	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพในทุกนิบาตชาดก และติงสนิบาตชาดก	๑๘๓
ภาพที่ ๙๒	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพต้นนารีผลในป่าหิมพานต์	๑๘๔
ภาพที่ ๙๓	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพต้นนารีผลในป่าหิมพานต์ และชาดกเรื่องนางทำชู้	๑๘๕
ภาพที่ ๙๔	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพหมู่บ้าน (๓ บ้าน) ในป่า ๖ ป่า	๑๘๖
ภาพที่ ๙๕	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพหมู่บ้าน ๖ บ้าน ในป่า ๖ ป่า	๑๘๗
ภาพที่ ๙๖	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพหมู่บ้าน (๓ บ้าน) ในป่า ๖ ป่า และภาพป่าไม้ต่างๆ	๑๘๘
ภาพที่ ๙๗	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพป่าหิมพานต์มีราชสีห์ ๔ หมู่	๑๘๙
ภาพที่ ๙๘	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพช้างหมู่ต่างๆ ในป่าหิมพานต์	๑๙๐
ภาพที่ ๙๙	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพวิมานของพระนารายณ์บนเขาไกรลาส	๑๙๑
ภาพที่ ๑๐๐	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพช้างตระกูลต่างๆ และม้าพลาหก ตระกูลในป่าหิมพานต์	๑๙๒
ภาพที่ ๑๐๑	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพช้างตระกูลต่างๆ และม้าพลาหก ตระกูลในป่าหิมพานต์ และเขาต่างๆ	๑๙๓
ภาพที่ ๑๐๒	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพสระอโนดาต	๑๙๔
ภาพที่ ๑๐๓	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพรวมสระอโนดาต	๑๙๕
ภาพที่ ๑๐๔	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพราชสีห์ โค และเทวดาผู้หญิง วิทยาธรในป่าหิมพานต์	๑๙๖
ภาพที่ ๑๐๕	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพเทวดาผู้หญิง ผู้ชาย วิทยาธรและ คนธรรพ์ มาเที่ยวเล่นในป่าหิมพานต์	๑๙๗
ภาพที่ ๑๐๖	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพช้างตระกูลต่างๆ กาลสระและ มันทากินิสระ	๑๙๘
ภาพที่ ๑๐๗	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพสัตว์จตุบาทเลือกสีหราชเป็นพญา	๑๙๙
ภาพที่ ๑๐๘	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพเขาอากาศคงคา	๒๐๐

ภาพที่ ๑๐๙	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพเล่าเรื่องรามสูรผูกเวรกับนางเมขลา	๒๐๑
ภาพที่ ๑๑๐	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพเล่าเรื่องจากชาดกต่างๆ	๒๐๒
ภาพที่ ๑๑๑	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพปัญจมหานทีในอินเดีย	๒๐๓
ภาพที่ ๑๑๒	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพสัตว์ชนิดต่างๆ และคนป่า ในป่าหิมพานต์	๒๐๔
ภาพที่ ๑๑๓	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้าย ก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์มหาราช กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี	๒๐๕
ภาพที่ ๑๑๔	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์สักกบรรพ	๒๐๖
ภาพที่ ๑๑๕	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์ฉกษัตริย์	๒๐๗
ภาพที่ ๑๑๖	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์นครกัณฑ์	๒๐๘
ภาพที่ ๑๑๗	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์มหาพน	๒๐๙
ภาพที่ ๑๑๘	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์จุลพน	๒๑๐
ภาพที่ ๑๑๙	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์นครกัณฑ์ กัณฑ์ชูชก และกัณฑ์วนประเทศ	๒๑๑
ภาพที่ ๑๒๐	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์หิมพานต์ และกัณฑ์ทานกัณฑ์	๒๑๒
ภาพที่ ๑๒๑	แผนที่โบราณ :	แสดงเมืองในสมัยพุทธกาล และมหาวิหาร ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ	๒๑๓
ภาพที่ ๑๒๒	แผนที่โบราณ :	แสดงสถานที่และเมืองสมัยพุทธกาลและ พุทธประวัติ ตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์	๒๑๔
ภาพที่ ๑๒๓	แผนที่โบราณ :	แสดงสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์	๒๑๕
ภาพที่ ๑๒๔	แผนที่โบราณ :	แสดงสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ครั้งพุทธกาล	๒๑๖
ภาพที่ ๑๒๕	แผนที่โบราณ :	แสดงสถานที่สำคัญและเมืองต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง กับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล	๒๑๗
ภาพที่ ๑๒๖	แผนที่โบราณ :	แสดงเมืองและสถานที่ประดิษฐานรอย พระพุทธบาท และพระธาตุของพระพุทธเจ้า	๒๑๘
ภาพที่ ๑๒๗	แผนที่โบราณ :	แสดงเมืองต่างๆ สถานที่ประดิษฐาน รอยพระพุทธบาท และเจดีย์สำคัญ	๒๑๙
ภาพที่ ๑๒๘	แผนที่โบราณ :	แสดงเมืองชายทะเลต่างๆ เกาะ และสถานที่ สำคัญที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท	๒๒๐
ภาพที่ ๑๒๙	แผนที่โบราณ :	แสดงเมืองชายทะเล เกาะต่างๆ และ ภาพเล่าเรื่องการใช้เรือสำเภา	๒๒๑
ภาพที่ ๑๓๐	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะเดินทาง ในทะเล	๒๒๒
ภาพที่ ๑๓๑	ภาพรวมแสดงการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะ		๒๒๓

ภาพที่ ๑๓๒ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างๆ ในประเทศลังกา ๒๒๔
ภาพที่ ๑๓๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมเมืองต่างๆ ในเกาะลังกา ๒๒๕
ภาพที่ ๑๓๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพมหาสมุทรอินเดีย ๒๒๖
ภาพที่ ๑๓๕ ภาพเล่าเรื่องจากทสกนิบาต เรื่องจตุทวารชาดก ๒๒๗
ภาพที่ ๑๓๖ ทศชาติชาดกเรื่องเตมิยชาดก ๒๒๘
ภาพที่ ๑๓๗ ทศชาติชาดกเรื่องมหาชนกชาดก ๒๒๙
ภาพที่ ๑๓๘ ทศชาติชาดกเรื่องสุวรรณสามชาดก ๒๓๐
ภาพที่ ๑๓๙ ทศชาติชาดกเรื่องเนมิราชชาดกและมโหสถชาดก ๒๓๑
ภาพที่ ๑๔๐ ทศชาติชาดกเรื่องภูริทัตตชาดก ๒๓๒
ภาพที่ ๑๔๑ ทศชาติชาดกเรื่องภูริทัตตชาดก ๒๓๓
ภาพที่ ๑๔๒ ทศชาติชาดกเรื่องจันทกุมารชาดก ๒๓๔
ภาพที่ ๑๔๓ ทศชาติชาดกเรื่องนารทชาดก ๒๓๕
ภาพที่ ๑๔๔ ทศชาติชาดกเรื่องวิธุรบัณฑิตชาดก ๒๓๖
ภาพที่ ๑๔๕ ทศชาติชาดกเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ๒๓๗

บรรณานุกรม ๒๓๙

ดัชนี ๒๔๓

ดัชนีค้นคำ ๒๔๕
ดัชนีค้นเรื่อง ๒๕๒

ภาคผนวก ๒๕๗

ภาคผนวก ก. ๒๕๙

๑. คำนำในการจัดพิมพ์ครั้งพุทธศักราช ๒๕๒๔ ๒๖๐
๒. เรื่องไตรภูมิบุราณ ๒๖๔
๓. แผนภูมิโครงสร้างไตรภูมิ ๒๖๕
๔. เรื่องเมืองสุขาวดี ๒๖๖
๕. บัญชีรายชื่อภูมิต่างๆ ในไตรภูมิ พร้อมด้วยความหมายของภูมินั้น ๒๗๑
๖. เรื่องประวัติสังเขปเจ้าพญาศรีธรรมาธิราช ๒๗๕

ภาคผนวก ข. ๒๗๖

๑. คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๕/๒๕๔๑ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ๒๗๗
๒. คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ที่ ๓/๒๕๔๑ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ๒๘๑
๓. คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๑๔๗/๒๕๔๒ เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสารหนังสือ ๒๘๔

บทนำ[๑]

สมุดภาพไตรภูมิ เป็นผลงานจิตรกรรมประเพณีบนเอกสารโบราณที่สร้างขึ้นจากความคิดรวบยอดในองค์ความรู้และความศรัทธาที่มีต่อวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณคดีชั้นเยี่ยมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี และเชื่อกันว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์ของพญาลิไทย พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อประมาณพุทธศักราช ๑๘๘๘ โดยมีพระราชประสงค์ที่จะใช้เป็นคำสอนให้ประชาชนของพระองค์ได้ทราบถึงปรัชญาการดำรงชีวิตตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเน้นให้รู้จักกรรมที่ตนกระทำขึ้น และรู้จักกรรมที่จะส่งผลไปในทิศทางที่แตกต่างกัน ๓ ประการ คือ ความสุข ความทุกข์ และความหลุดพ้นจากสุขและทุกข์นั้น

วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วง เป็นผลงานพระราชนิพนธ์ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าข้อธรรม โดยอาศัยคัมภีร์ต่างๆ มากกว่า ๓๐ คัมภีร์[๒] เนื้อความในเรื่องกล่าวถึงจักรวาลวิทยา ปรัชญา จริยศาสตร์ ชีววิทยา ความคิดความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยข้อธรรมที่สำคัญ คือ ละเว้นกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี เพื่อให้สามารถบรรลุจุดสูงสุดของชีวิต

ภาพจิตรกรรมในหนังสือสมุดภาพไตรภูมิ นับเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของบรรพชนไทย ในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องไตรภูมิออกมาเป็นภาพที่มีทั้งความงดงามในเชิงศิลปะ และมีความหมายในทางปรัชญาและศาสนา ซึ่งรายละเอียดของภาพยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติในยุคสมัยที่สร้างผลงานชิ้นนั้นได้เป็นอย่างดี นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญอีกโสดหนึ่งด้วย

รูปเล่มและขนาดของสมุดภาพไตรภูมิ มีขนาดใหญ่กว่าสมุดไทยธรรมดา กล่าวคือมีขนาดโดยประมาณ ๒ แบบ คือ ขนาดกว้าง ๑๒ เซนติเมตร ยาว ๖๓ เซนติเมตร และขนาดกว้าง ๒๘

---

[๑] เรียบเรียงโดย นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ นักภาษาโบราณ ๗ ว.

[๒] รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก ก ๑.

เซนติเมตร ยาว ๕๑ เซนติเมตร อย่างไรก็ตามถึงแม้สมุดจะมีขนาดใหญ่แล้ว ก็ยังคงมีพื้นที่ค่อนข้างจำกัดสำหรับการเขียนภาพเพื่อให้สอดคล้องกับรายละเอียดของเรื่อง ดังนั้นช่างเขียนจึงจำเป็นต้องใช้ความสามารถในการประมวลเรื่องแต่ละตอนในไตรภูมิถ่ายทอดเป็นภาพเล่าเรื่องให้สามารถสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน และส่วนใหญ่นิยมเขียนภาพแต่ละตอนให้จบใน ๑ เพนิก[๑]

หนังสือสมุดภาพไตรภูมิทั้งเล่ม ส่วนใหญ่จะใช้หน้าต้น[๒] เพียงด้านเดียวเพื่อเขียนเรื่องไตรภูมิ ส่วนหน้าปลายมักจะใช้เขียนภาพแผนที่โบราณ ภาพป่าหิมพานต์ และพุทธประวัติหรือชาดก แต่ก็มีบางเล่มที่ใช้เฉพาะหน้าต้นเพียงด้านเดียวเพื่อเขียนเรื่องไตรภูมิ ส่วนหน้าปลายเว้นว่างไว้

การเขียนภาพไตรภูมิในหน้าต้น วางรูปแบบการเขียนตามแนวนอนแล้วเปิดหน้าสมุดจากด้านในออกนอกตัว ซึ่งถือเป็นระเบียบวิธีการใช้หนังสือสมุดไทยแบบปกติ ส่วนหน้าปลายช่างเขียนได้เปลี่ยนแนวของสมุดให้เป็นแนวขวางแล้วเปิดหน้าสมุดจากขวามาซ้าย เพื่อให้ได้ความกว้างของหน้าสมุดมากขึ้น จะได้สามารถเก็บรายละเอียดต่างๆของภาพทั้งในเชิงลึกและเชิงสูงให้ได้มากที่สุด ประกอบกับภาพบางภาพไม่ได้จบใน ๑ เพนิก จะได้สามารถวาดภาพต่อออกไปอีก ๑ หน้า หรือมากกว่านั้นติดต่อกันไปอย่างสะดวก มีข้อสังเกตว่าการบันทึกภาพในหน้าปลายมักจะมีเส้นแบ่งภาพให้รู้ว่าจบเรื่องแล้ว และภาพต่อไปเป็นเรื่องใหม่ ถึงแม้ว่าบางครั้งส่วนประกอบปลีกย่อยในภาพ เช่น ต้นไม้ ภูเขา หรือก้อนหิน อาจจะเชื่อมติดต่อหรือเหลื่อมเข้าไปในอีกภาพหนึ่งก็ได้เพื่อเชื่อมโยงองค์ประกอบของภาพแต่ละตอนเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ช่างเขียนอาจจะแบ่งเนื้อที่ของกระดาษเป็นสองส่วน คือ ส่วนบนและส่วนล่าง แล้วลำดับเรื่องสลับกันไป หรือแยกเป็นคนละส่วนก็มีแล้วแต่ความเหมาะสมของเรื่อง รูปทรงของภาพ เนื้อที่ หรือแล้วแต่ความพอใจของช่างเขียน ซึ่งมักจะมีระเบียบแบบแผนที่สามารถพิจารณาแนวทางในการเขียนภาพได้ง่ายๆ ไม่ยุ่งยากสับสนนัก และมีข้อสังเกตว่าภาพชาดกน่าจะต้องอ่านจากภาพที่อยู่ใกล้ตัวออกไปหาภาพที่อยู่ไกลตัวเป็นหลัก ถึงแม้เนื้อหาของเรื่องแต่ละตอนจะจบในตัวเอง หรือสืบต่อไปหน้าอื่นอีกก็ตาม เมื่อคลี่สมุดให้ยาวออกทั้งหมดแล้วก็จะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาติดต่อสืบเนื่องกันไปตลอดทั้งเล่ม

การลำดับภาพในหนังสือสมุดภาพไตรภูมิทุกเล่มจะเหมือนกัน โดยเริ่มต้นจากภาพที่เป็นความปรารถนาสูงสุดในอุดมคติของมนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา คือ ภาพมหานครนิพพานเป็นภาพแรก แล้วค่อยลดหลั่นลงไปตามลำดับชั้นของกรรมดีต่อไป จนถึงหนักที่สุดของกรรมชั่ว โดยเขียนภาพบุคคลให้มีอิริยาบถที่ให้ความรู้สึกทางอารมณ์เป็นเครื่องแสดงลักษณะของภพภูมิต่างๆ ให้แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งยังมีการใช้คำบรรยายสั้นๆ ประกอบภาพหรือเขียนภาพแสดงลักษณะรายละเอียดของเรื่องให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

หนังสือสมุดภาพไตรภูมิที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร มีจำนวนหลายฉบับด้วยกัน มีทั้งที่บันทึกข้อความด้วยอักษรไทย ภาษาไทยและอักษรอื่นๆ ภาษาอื่นๆ เช่นหนังสือสมุดภาพไตรภูมิภาษาเขมร หนังสือสมุดภาพไตรภูมิภาษาลาว เป็นต้น โดยเฉพาะฉบับที่เป็นภาษาไทย สามารถจำแนกเป็นยุคสมัยได้โดยอาศัยข้อมูลจากบานแผนก ตัวอักษรหรือรายละเอียดของภาพมาประกอบการพิจารณา ฉบับที่เก่าที่สุดเป็นฝีมือสมัยอยุธยา และฉบับที่มีหลักฐานระบุระยะเวลาชัดเจนที่สุดเป็นฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี

---

[๑] หมายถึง ๑ หน้าคู่สมุดไทย

[๒] หนังสือสมุดไทยจะมีเพียง ๒ หน้าเท่านั้น คือ ด้านแรกที่เริ่มต้นบันทึกข้อความก่อนเรียกว่า หน้าต้น และพลิกกลับอีกด้านหนึ่ง เรียกว่า หน้าปลาย

ข้อแตกต่างของหนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยต่างๆ ในที่นี้จะกล่าวถึงเพียง ๒ สมัยที่นำมาจัดพิมพ์ในครั้งนี้เท่านั้น คือ สมัยอยุธยา เลขที่ ๖ และ เลขที่ ๘ จำนวน ๒ เล่ม สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ และ เลขที่ ๑๐/ก จำนวน ๒ เล่ม เอกสารทั้ง ๒ สมัยนี้ เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาในเรื่องโดยรวมแล้ว หน้าต้นจะกล่าวถึงเรื่องไตรภูมิ โดยใช้ภาพสื่อความหมายที่คล้ายคลึงกัน จะแตกต่างกันเฉพาะรายละเอียดในภาพเท่านั้น ส่วนหน้าปลายจะเป็นแผนที่โบราณตามความรู้และความเข้าใจของคนในสมัยนั้น ภาพป่าหิมพานต์ ชาดกต่างๆ และมักจะจบลงด้วยเรื่องทศชาติชาดก มีข้อแตกต่างเฉพาะการลำดับภาพ บางเล่มอาจจะสลับที่กันบ้าง ส่วนรายละเอียดของภาพในชาดกแต่ละเรื่องจะเขียนภาพต่างกันตามเนื้อหาของเรื่องคนละตอนก็ได้ กล่าวโดยสรุปเนื้อหาโดยรวม คือ เรื่องเดียวกัน ข้อแตกต่างข้อใหญ่ที่เห็นได้อย่างชัดเจนของเอกสาร ๒ สมัย คือ

๑. หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา วาดภาพพรหม เป็นพรหม ๔ หน้าทุกภาพ หมายถึง เห็น ๓ ด้าน คือ ด้านหน้าตรง และด้านข้าง ซ้าย - ขวา ส่วนด้านหลังซ้อนอยู่กับด้านหน้าจึงมองไม่เห็น ฉบับหลวงกรุงธนบุรี วาดภาพพรหมทุกภาพให้มีหน้าเพียงหน้าเดียวเท่านั้น

๒. เนื้อหาเรื่องไตรภูมิแต่ละตอนของฉบับสมัยอยุธยา ส่วนใหญ่จะเขียนให้แต่ละภาพจบลงใน ๑ เพนิก เท่านั้น แต่ฉบับหลวงกรุงธนบุรี ภาพมักจะยืดยาวออกไปอีก ๑ หน้า หรือมากกว่านั้น

๓. หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เขียนบรรยายเนื้อหาด้วยอักษรไทย[๑] เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีอักษรขอมกำกับคาถาบาลี แต่ฉบับหลวงกรุงธนบุรี นอกจากจะบรรยายเนื้อหาด้วยอักษรไทยแล้ว ยังมีการใช้อักษรขอมกำกับคาถาภาษาบาลีด้วย ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ปรากฏข้อความในบานแผนกของสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับหลวงกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ดังนี้

"สมเด็จพระบรมกษัตราธิราช... กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร... จึงตรัสสั่ง เจ้าพญาศรีธรรมาธิราช ผู้เป็นอรรคมหาเสนาธิบดี ให้จัดพระสมุดเนื้อดีแล้วให้ส่งไปแก่ช่างเขียนให้เขียนไตรภูมิ ให้ไปเขียนในสำนักสมเด็จพระสังฆราช ให้สมเด็จพระสังฆราชบอกกล่าวบังคับให้เขียนตามเรื่องราว มีในพระบาฬี**แล้วให้คัดบาฬีประกับลงไว้ให้แจ้งจงทุกประการ** จะได้เป็นคติสืบไป"

การจัดพิมพ์สมุดภาพไตรภูมิครั้งนี้ แบ่งพิมพ์เป็น ๒ เล่ม ตามยุคสมัยของต้นฉบับ กล่าวคือ รวมฉบับที่เป็นฝีมือสมัยอยุธยา ๒ เล่ม คือ ฉบับเลขที่ ๖ และเลขที่ ๘ ไว้ด้วยกัน เป็นเล่มที่ ๑ และรวมฉบับที่ระบุศักราชในสมัยกรุงธนบุรี ๒ เล่ม คือ เลขที่ ๑๐ และ ๑๐/ก ไว้ด้วยกัน เป็นเล่มที่ ๒

การจัดลำดับภาพทั้งหมดในเล่ม จัดเรียงตามลำดับทั้งข้อความและภาพที่ปรากฏตามต้นฉบับในหนังสือสมุดไทยแต่ละเล่มตามลำดับเลขที่ของเอกสาร โดยเฉพาะสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ ๖ จัดเรียงลำดับเท่าที่ภาพคงเหลือเท่านั้น แล้วเขียนคำอธิบายอย่างกว้างๆ ไว้ใต้ภาพแต่ละหน้า โดยใช้ข้อมูลจากคำบรรยายในภาพและค้นคว้าเพิ่มเติมในกรณีที่คำบรรยายไม่สามารถให้ความกระจ่างได้เพียงพอ เช่น ในทศชาติชาดก หรือมหาเวสสันดรชาดก เป็นต้น พร้อมทั้งจัดทำดัชนีช่วยค้นโดยละเอียดแนบไว้ท้ายเล่มด้วย

---

[๑] อักษรไทยที่ใช้ในฉบับอยุธยาทั้ง ๒ เล่มนั้น เป็นอักษรคนละแบบ คือ ฉบับเลขที่ ๖ ใช้อักษรไทยสมัยโบราณที่เรียกว่า อักษรไทยย่อ ฉบับเลขที่ ๘ ใช้อักษรไทยสมัยอยุธยาแบบธรรมดา

อนึ่ง สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ได้เคยจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ ซึ่งมีคำนำและภาคผนวกที่ให้ความรู้เรื่องไตรภูมิอย่างละเอียด จึงนำมาพิมพ์รวมไว้เป็นภาคผนวกของการจัดพิมพ์ครั้งนี้ด้วย

ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับเอกสารแต่ละเล่ม มีรายละเอียดที่น่าสนใจดังจะสรุปสาระของสมุดภาพไตรภูมิแต่ละเล่มเรียงตามลำดับเลขที่เอกสารโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ ๖

ชื่อ ไตรภูมิโลกสันฐานสมัยอยุธยา

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ ประวัติของหนังสือบันทึกไว้ว่า เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ แต่ในหมายเหตุของบัญชีเอกสาร มีสำเนาบันทึกของ นายสมภพ จันทรประภา รองอธิบดีกรมศิลปากรได้ทำบันทึกแสดงความคิดเห็นเสนอ นายเดโช สวนานนท์ อธิบดีกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๑ว่าน่าจะเป็นสมุดภาพเล่มที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุนราชสีห์[๑] ลอกถ่ายลงมาจากจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์ของวัดราชประดิษฐานที่กรุงเก่า เมื่อคราวเสด็จไปทอดพระเนตรวัดนี้ เมื่อปีขาลอัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘ (พ.ศ. ๒๔๐๙) โดยอ้างหลักฐาน จากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน ตอนพระราชพิธีในเดือน ๙ ในที่นี้จะยกข้อความมาแสดงให้ชัดเจนดังนี้

"...เมื่อปีขาลอัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกรุงเก่า เป็นเวลากำลังสร้างวัดราชประดิษฐ์ที่กรุงเทพฯ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรวัดราชประดิษฐานที่กรุงเก่า ได้ทอดพระเนตรเห็นลายเขียนที่ผนังโบสถ์ มีรูปผู้หญิงสวมเครื่องประดับศีรษะต่างๆ ไม่เหมือนรัดเกล้าละคร ดำรัสว่าเป็นการแต่งตัวอย่างที่มีมาในกฎมนเฑียรบาลด้วยวัดราชประดิษฐ์นั้น คงจะต้องสร้างก่อนแผ่นดินพระไชยราชา จึงเป็นที่พระมหาจักรพรรดิ เมื่อยังเป็นพระเทียรราชาออกไปผนวชอยู่ในวัดนั้น เป็นวัดของพระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์เชียงราย ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสร้าง ในขณะนั้นลายเขียนยังอยู่เกือบจะเต็มผนังทั้งแถบ ได้โปรดให้กรมขุนราชสีห์ลอกถ่ายลงมา..."[๒]

เบื้องต้นหนังสือเล่มนี้คงจะเก็บรักษาไว้ในหอหลวง ต่อมาภายหลังเมื่อสร้างหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้นจึงพระราชทานหนังสือในหอหลวงทั้งหมดให้หอพระสมุดฯ รวมทั้งสมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ด้วย

สภาพของเอกสาร มีขนาดโดยประมาณกว้าง ๒๐ ซม. ยาว ๕๓.๕ ซม. หนา ๖ ซม. บันทึกข้อความทั้งสองด้าน แต่สภาพของเอกสารชำรุดทรุดโทรมมาก กล่าวคือกระดาษเปื่อยยุ่ยมากและรอยพับทุกรอยหลุดขาดจากกันเป็นแผ่นๆ ทำให้ข้อความและภาพไม่สมบูรณ์ชัดเจน บางภาพเหลือเพียงไม่ถึง ๑ ใน ๔ ส่วนของภาพ แต่กระนั้นก็ดี รายละเอียดของภาพก็ยังคงความงดงาม มี

---

[๑] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม ผู้กำกับกรมช่างศิลา และกรมช่างสิบหมู่ในรัชกาลที่ ๔ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายชุมสาย

[๒] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระนคร : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๖.) หน้า ๕๓๘.

คุณค่ายิ่งในเชิงศิลปะและประวัติศาสตร์ รวมถึงสีที่ใช้เขียนภาพก็ยังคงชัดเจน สดใสดี เนื่องจากสีที่นำมาใช้ส่วนใหญ่เป็นสีที่ได้จากธรรมชาติ เอกสารเล่มนี้ได้รับการดูแลเบื้องต้นเป็นอย่างดี เพื่อเตรียมการอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต

อายุของเอกสาร เนื่องจากเอกสารเล่มนี้ชำรุดมาก ไม่มีบานแพนกบอกที่มาของหนังสือแต่ประการใดๆทั้งสิ้น ถ้าดูจากประวัติของเอกสารตามคำสันนิษฐานของ นายสมภพ จันทรประภา ก็สอดคล้องกับการพิจารณารายละเอียดในภาพ กล่าวคือต้องเป็นฝีมือสมัยอยุธยาแน่นอน แต่จะเป็นฉบับคัดลอกขึ้นใหม่หรือเป็นฉบับสมัยอยุธยาตกทอดมาเท่านั้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ที่มีบานแผนกบอกศักราชไว้อย่างชัดเจน ประกอบกับเหตุผลที่ว่า ถ้าเป็นเอกสารที่คัดลอกในรัชกาลที่ ๔ ย่อมจะต้องเก็บรักษาไว้ที่หอหลวงเช่นเดียวกัน ดังนั้นสภาพการชำรุดของเอกสารน่าจะน้อยกว่าหรือใกล้เคียงกับสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ แต่โดยความเป็นจริงสภาพการชำรุดของเอกสารเลขที่ ๖ นี้ เป็นการชำรุดแบบเปื่อยยุ่ยอย่างมากเพราะความเสื่อมสภาพตามกาลเวลามากกว่าปัญหาการหยิบใช้ อีกทั้งรูปแบบของตัวอักษรที่ใช้เขียนคำบรรยายในเรื่องก็เป็นอักษรไทยแบบโบราณที่เรียกว่าอักษรไทยย่อ ซึ่งเป็นรูปแบบอักษรไทยที่นิยมใช้อย่างมากในสมัยอยุธยา มีลักษณะเป็นอักษรตัวบรรจงสวยงาม มีการตวัดปลายเส้นอักษร และเมื่อประสมสระก็มักจะเขียนให้ติดต่อกับตัวพยัญชนะ ดังนั้นเอกสารเล่มนี้น่าจะเป็นต้นฉบับฝีมือสมัยอยุธยาที่ตกทอดมามากกว่าตามเหตุผลดังกล่าวแล้วข้างต้น

เนื้อหาในเล่ม ไม่สมบูรณ์นัก แบ่งเป็น ๒ เรื่อง คือ หน้าต้นใช้บันทึกภาพเล่าเรื่องในไตรภูมิ โดยเริ่มจากภาพมหานครนิพพาน ภาพพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ภาพอรูปพรหม รูปพรหม สวรรค์ชั้นต่างๆ ภาพเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยภูเขา มหาสมุทร และทวีปทั้ง ๔ ไปจนถึงนรกขุมต่างๆ เปรต อสุรกาย และภาพพุทธประวัติ ซึ่งเหลือเพียง ๑ ภาพเท่านั้น จึงจบหน้าต้น หน้าปลายเริ่มต้นด้วยแผนที่โบราณ แสดงภาพเมืองชายทะเลตามความเข้าใจของผู้คนในสมัยนั้น ภาพบ้านเมือง และสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ภาพป่าหิมพานต์ จากนั้นเป็นทศชาติชาดก เริ่มต้นจากพระชาติสุดท้าย มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ แล้วย้อนกลับมาต่อด้วยภาพพระชาติที่ ๑ เตมิยชาดก จนถึงพระชาติที่ ๘ พรหมนารท โดยมีคำบรรยายสั้นๆ เขียนด้วยอักษรไทยโบราณ ภาษาไทยประกอบทุกภาพตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ ๘

ชื่อ แผนที่ไตรภูมิ (มีภาพระบายสี) ว่าด้วย ตอนนิริยกถา เป็นต้น

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ มีประวัติแจ้งว่า เป็นมรดกของพระจักรพรรดิพงษ์ (เจ้ากรมจาด) และนางจีบ ภรรยา พระจักรพรรดิพงษ์ กับ นายจิตรี บุตร ได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหอพระสมุดฯ เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

สภาพของเอกสาร มีขนาดโดยประมาณ กว้าง ๒๕ ซม. ยาว ๖๐ ซม. หนา ๘.๕ ซม. บันทึกข้อความทั้ง ๒ ด้าน ชำรุดมาก กระดาษเปื่อยยุ่ย เนื้อหาไม่ครบเล่ม ทั้งหน้าต้นและหน้าปลายขาดหายไปหลายหน้า รวมทั้งเนื้อหาในเล่มบางส่วนก็หลุดเปื่อยขาดหายไป ทำให้ข้อความและภาพบางส่วนไม่สมบูรณ์ สมุดภาพเล่มนี้ ได้รับการอนุรักษ์แล้วบางส่วน แต่สภาพเอกสารก็ยังไม่แข็งแรงเท่าที่ควร

อายุของเอกสาร แม้เนื้อหาของเอกสารจะขาดหายไปหลายหน้า ทำให้ไม่มีบานแพนกที่จะสามารถตรวจสอบอายุของเอกสารได้ก็ตาม แต่เมื่อศึกษาจากภาพจิตรกรรมและเนื้อหาในเล่มแล้ว ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ควรจะเป็นฝีมือสมัยอยุธยา

เนื้อหาในเล่ม แบ่งเป็น ๒ ส่วนอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ หน้าต้นเป็นภาพเล่าเรื่องในไตรภูมิ โดยเริ่มจากภาพมหานครนิพพานไปจนถึงนรกขุมต่างๆ เปรตหมู่ต่างๆ อสุรกาย แล้วต่อด้วยภาพพุทธประวัติ ภาพเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ จบด้วยเรื่องทศชาติชาดก ตั้งแต่พระชาติที่ ๑ ถึงพระชาติที่ ๙ โดยมีคำบรรยายสั้นๆ เขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย ประกอบทุกภาพตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐

ชื่อ ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี (มีภาพสีน้ำยา)

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ มีประวัติแจ้งว่า เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติจำลองขึ้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๓๘ ตรงกับปีพุทธศักราช ๒๓๑๙

สภาพของเอกสาร มีขนาดโดยประมาณกว้าง ๓๐ ซม. ยาว ๕๒ ซม. หนา ๑๐ ซม. บันทึกข้อความเพียงด้านเดียว ชำรุดมาก สันทบสมุดเปื่อยยุ่ย ขาดทั้งเล่ม มีหลักฐานการอนุรักษ์แบบโบราณทั้งการอนุรักษ์ด้วยการใช้ด้ายและเข็มเย็บผ้าเย็บหน้าสมุดไว้ไม่ให้ขาดจากกัน และการใช้ผ้าทากาวตามสันทบสมุดที่ด้านหน้าปลายซึ่งไม่มีข้อความเพื่อยึดหน้าสมุดที่หลุดขาดจากกันไว้ ดังนั้น ถึงแม้เอกสารเล่มนี้จะมีเนื้อความสมบูรณ์ทั้งเล่มก็ตาม แต่สภาพของเอกสารก็ชำรุดค่อนข้างมาก

อายุของเอกสาร บานแพนกของเอกสารเล่มนี้ยังอยู่ครบถ้วนสมบูรณ์ ดังนั้นเราจึงทราบว่าเอกสารเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตรัสสั่งให้พญาศรีธรรมาธิราช[๑] จัดพระสมุดเนื้อดี ส่งให้ช่างไปเขียนภาพในสำนักสมเด็จพระสังฆราช[๒] เพื่อให้สมเด็จพระสังฆราชบอกเรื่องและคัดข้อความภาษาบาลี ประกอบไว้ให้ชัดเจน ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๓๑๙ โดยบานแพนกของเรื่องบอกรายชื่อผู้เขียนภาพ และอาลักษณ์ผู้เขียนคำบรรยายทั้งอักษรไทยและอักษรขอมประกอบเรื่องด้วย

เนื้อหาในเล่ม มีเนื้อหาเป็นภาพเล่าเรื่องในไตรภูมิเพียงเรื่องเดียว โดยเริ่มข้อความในหน้าต้นด้วยบานแพนก ๑ หน้า ต่อด้วยคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแจ้งเรื่องพระนครนิพพาน ภาพเล่าเรื่องพระนครนิพพานไปจนถึงนรกขุมต่างๆ อสุรกาย เปรตหมู่ต่างๆ จบเรื่องด้วยภาพพุทธประวัติจำนวน ๖ ภาพ มีคำบรรยายเนื้อหาสั้นๆ ประกอบด้วยอักษรขอมในส่วนที่เป็นคาถาภาษาบาลี และอักษรไทยในส่วนที่เป็นภาษาไทยตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก

ชื่อ แผนที่ไตรภูมิ (มีรูปภาพ) ว่าด้วย ตอนมนุสสกถา ถึง นิริยกถา และมีแผนที่ชายทะเล

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ มีประวัติว่า เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) มอบให้หอพระสมุดฯ เมื่อปีชวด พุทธศักราช ๒๔๔๓

---

[๑] ดูประวัติสังเขปได้ในภาคผนวก ก ๖. หน้า ๒๗๕.

[๒] นามเดิมว่า ศรี เดิมอยู่วัดพนัญเชิง กรุงศรีอยุธยา เมื่อกรุงแตกหนีพม่าลงไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงพบเมื่อเสด็จลงไปตีเมืองนครศรีธรรมราช จึงนิมนต์มาอยู่วัดระฆัง แล้วทรงตั้งให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช.

สภาพของเอกสาร มีขนาด โดยประมาณ กว้าง ๒๓ ซม. ยาว ๕๒ ซม. หนา ๑๒ ซม. บันทึกข้อความทั้ง ๒ ด้าน สภาพของเอกสารนับได้ว่าแข็งแรงกว่าสมุดภาพไตรภูมิเล่มอื่นๆ ภาพในเล่มก็ยังมีสีสันค่อนข้างชัดเจน แม้กระนั้นก็ดีสันทบกระดาษสมุดหลายๆ หน้าก็เปื่อยยุ่ยขาดออกจากกัน จนทำให้บางส่วนของภาพและข้อความไม่สมบูรณ์ เอกสารเล่มนี้ได้รับการอนุรักษ์ส่วนที่ชำรุดเป็นเบื้องต้นแล้ว

อายุของเอกสาร เอกสารเล่มนี้มีบานแพนกบอกพุทธศักราช ๒๓๑๙ เหมือนเลขที่ ๑๐ แต่ไม่จบข้อความมีเพียง ๑ บรรทัดเท่านั้น แล้วเว้นที่ว่างไว้ไปต่อด้วยเนื้อหาของเรื่อง สันนิษฐานว่าคัดจำลองมาจากเอกสารเลขที่ ๑๐ แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็นผู้จำลอง และจำลองขึ้นในยุคสมัยใดด้วย เมื่อพิจารณาจากประวัติความเป็นมา สภาพของเอกสารและอักขรวิธีที่ปรากฏในเล่มแล้ว เชื่อว่าเอกสารเล่มนี้ น่าจะจำลองขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔

เนื้อหาในเล่ม เริ่มข้อความในหน้าต้นด้วยบานแพนก ต่อด้วยคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรื่องพระนครนิพพาน ภาพเล่าเรื่องตั้งแต่มหานครนิพพาน ไปจนถึงนรกขุมต่างๆ อสุรกาย เปรตหมู่ต่างๆ จบข้อความหน้าต้นด้วยภาพพระพุทธประวัติภาพที่ ๔ ตอนพระพุทธเจ้าลอยถาด หน้าปลาย เริ่มด้วยภาพพระพุทธประวัติต่ออีก ๒ ภาพ คือ พระพุทธเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรดพุทธมารดาที่ดาวดึงส์สวรรค์ และภาพพระพุทธเจ้าถูกมารผจญ จากนั้น จึงต่อด้วยภาพแผนที่โบราณแสดงบ้านเมืองต่างๆ ชายทะเล ตามความเข้าใจของคนในสมัยนั้น ภาพป่าหิมพานต์ ภาพบ้านเมืองและสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ภาพเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ แล้วจบเรื่องด้วยทศชาติชาดก ตั้งแต่พระชาติที่ ๑ ถึงพระชาติที่ ๑๐ โดยมีคำบรรยายสั้นๆ เขียนด้วยอักษรขอม ในส่วนที่เป็นคาถาภาษาบาลี และอักษรไทยในส่วนที่เป็นภาษาไทยตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี
เลขที่ ๑๐

รูปเล่ม และสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐

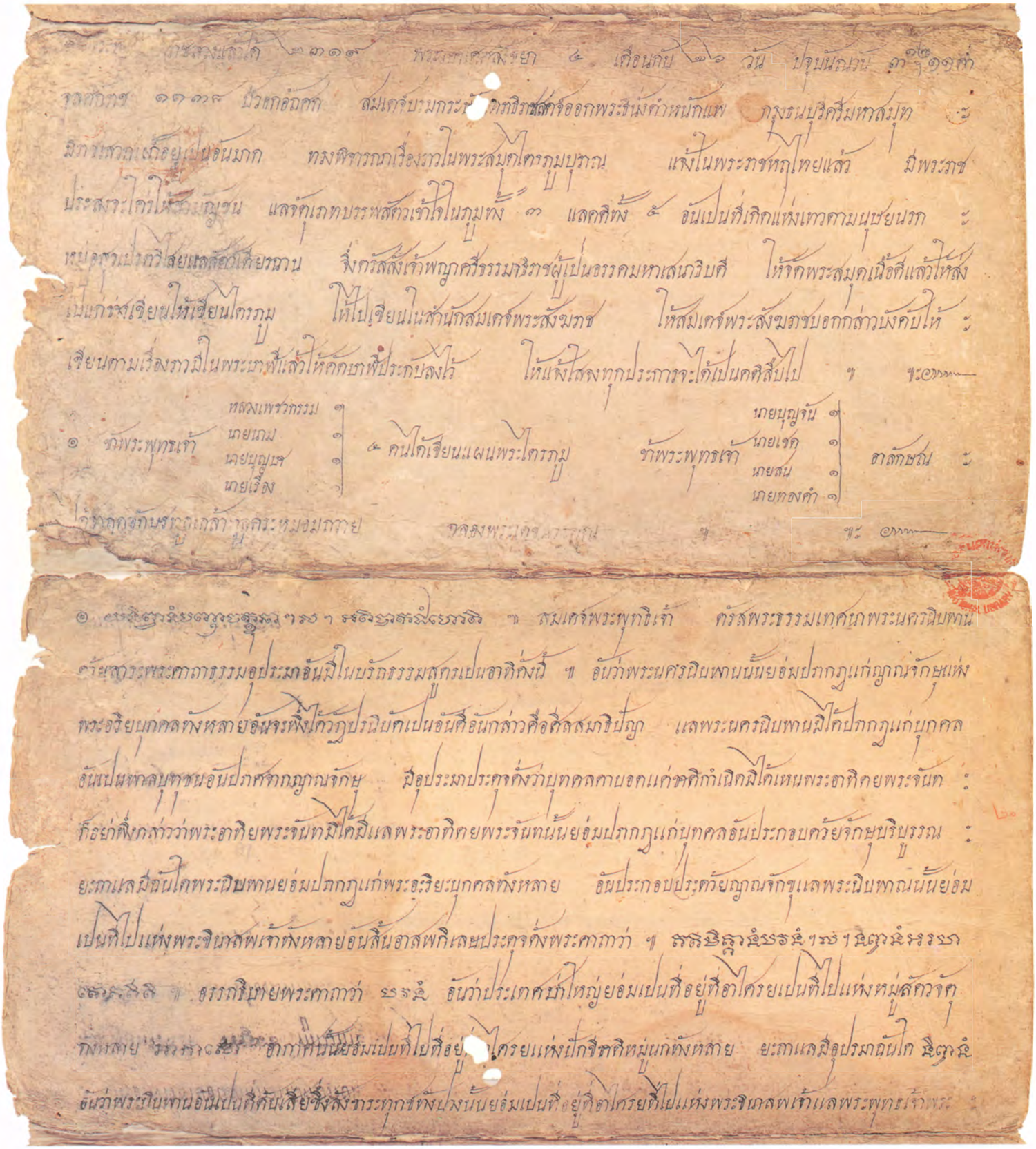

บานแผนก แสดงประวัติการของสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวง สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐
และคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน

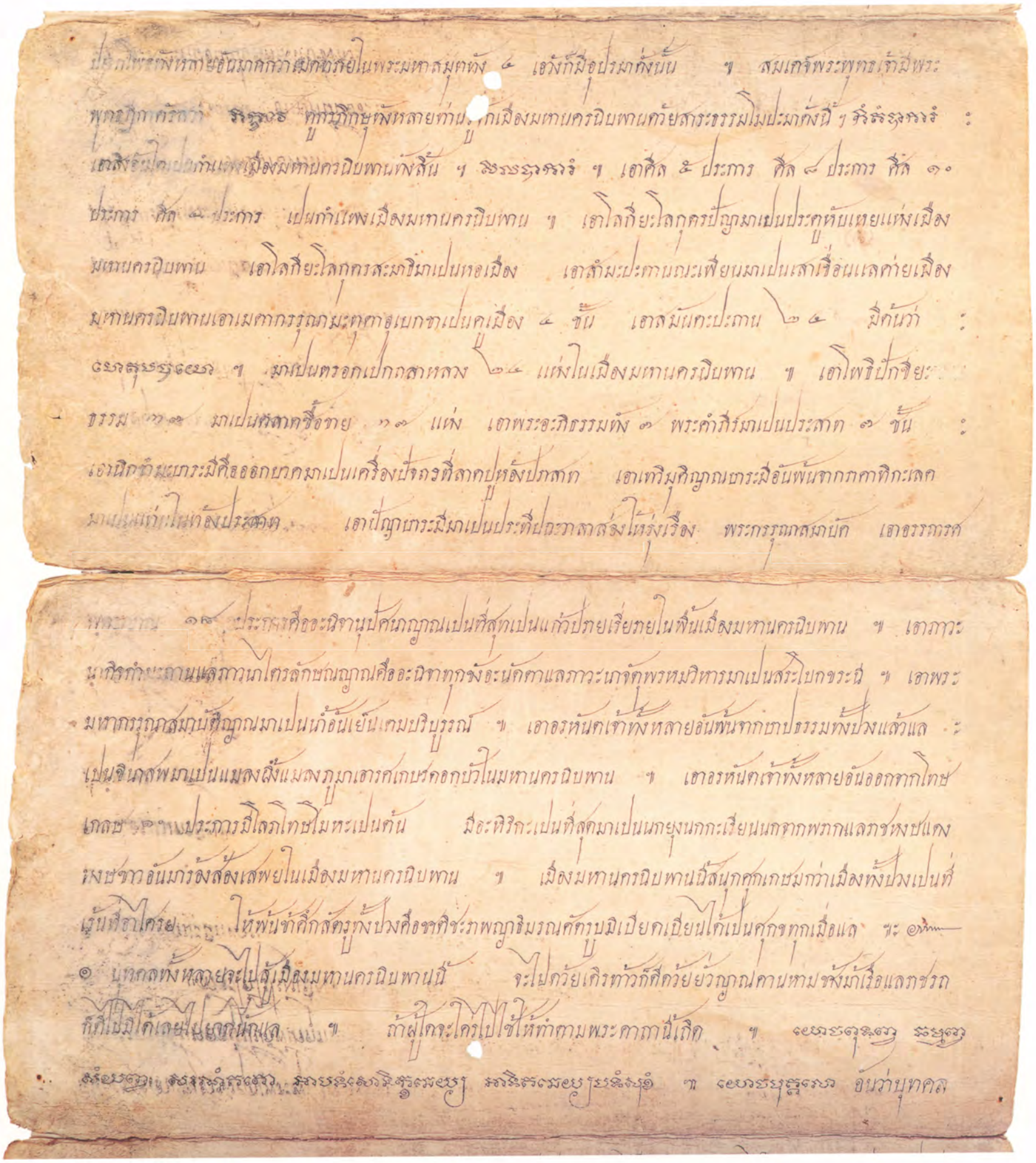

คำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน (ต่อ)

คำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน

ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน

ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

ได้แก่	พระอรหัตตมรรค	พระอรหัตตผล
	พระอนาคามิมรรค	พระอนาคามิผล
	พระสกทาคามิมรรค	พระสกทาคามิผล
	พระโสดาปัตติมรรค	พระโสดาปัตติผล

ภาพที่ ๓ อัชชะดากาศ

บรรยายลักษณะเหนืออรูปพรหมขึ้นไปว่าเป็นอัชชะอากาศ แผ่ไปในอนันตจักรวาลหาที่สุดมิได้

ภาพที่ ๔ อรูปพรหม ๔

เนวสัญญายตนพรหม อากิญจัญญายตนพรหม วิญญาณัญจายตนพรหม และอากาสานัญจายตนพรหม

ภาพที่ ๕ พระทุศเจดีย์

พระเจดีย์นี้ ประดิษฐานอยู่ในชั้นอกนิฏฐาพรหม

ภาพที่ ๖ สุทัสสีพรหม และสุทัสสาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๔ และ ๓ ตามลำดับ

ภาพที่ ๗ อตัปปาพรหม และอวิหาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๒ และสุทธาวาสชั้นปฐมตามลำดับ

ภาพที่ ๘ อสัญญีพรหม และเวหัปผลาพรหม

ผู้ได้จตุตถฌาน ตายแล้วมาเกิดใน ๒ ชั้นนี้ เมื่อตายด้วยอาการอย่างไร
ขึ้นมาเกิดในชั้นนี้ คงอิริยาบถนั้น มีแต่รูปหาจิตมิได้

ภาพที่ ๙ สุภกิณหาพรหม ปริตตสุภาพพรหม และอัปปมาณสุภาพรหม

ผู้ได้ตติยฌาน ตายแล้วได้มาเกิดในภูมินี้

ภาพที่ ๑๐ อาภัสราพรหม ปริตตาภาพรหม และอัปปมาณาภาพรหม

ผู้ได้ทุติยฌาน ตายแล้วมาเกิดในภูมินี้

ภาพที่ ๑๑ ไฟประลัยกัลป

บังเกิดไหม้ได้นานถึงมหากัลปหนึ่ง

ภาพที่ ๑๒ มหาพรหม ปาริสัชชาพรหม และปโรหิตาพรหม

ผู้ได้ปฐมฌาน ตายแล้วมาเกิดในภูมินี้

ภาพที่ ๑๓ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

มีพระยาวสวัสดีมาราธิราชเป็นใหญ่

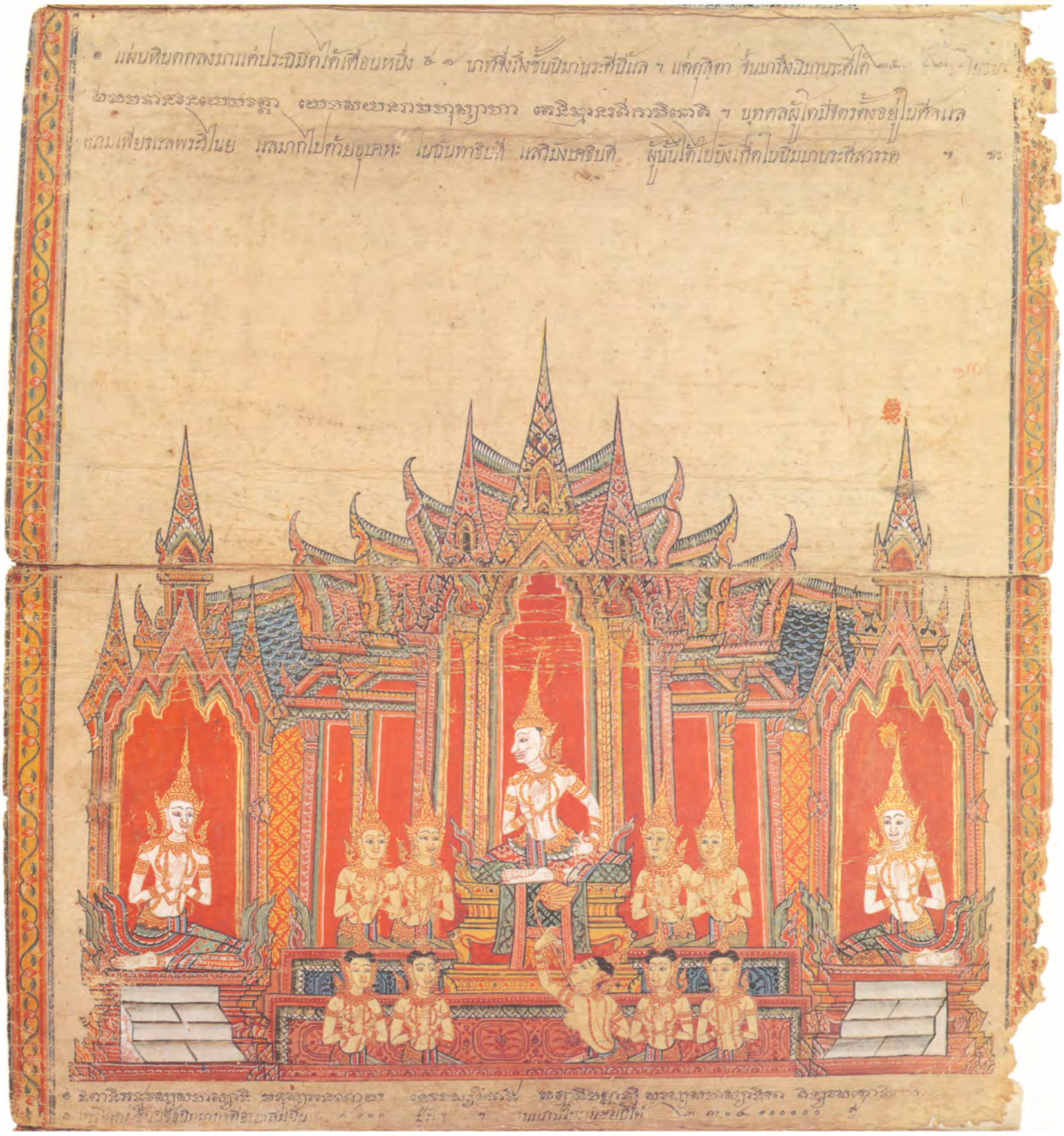

ภาพที่ ๑๔ สวรรค์ชั้นนิมานรดี

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

ภาพที่ ๑๕ สวรรค์ชั้นดุสิต

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร มีพระศรีมหามายาเทพบุตร และพระศรีอาริยเทพบุตร

ภาพที่ ๑๖ สวรรค์ชั้นยามา

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

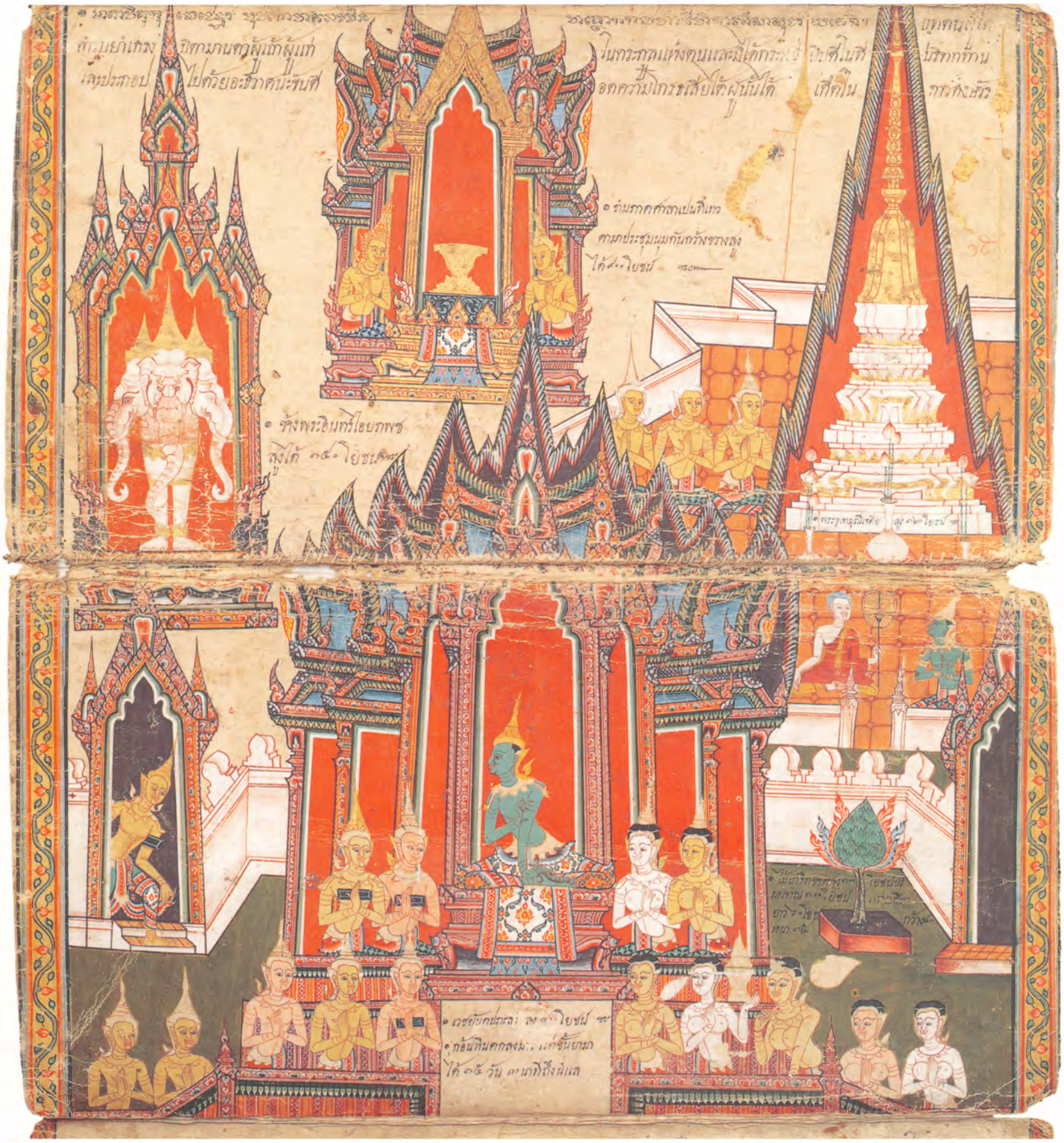

ภาพที่ ๑๗ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มีพระอินทร์เป็นใหญ่ มีช้างไอยราพต พระจุฬามณีเจดีย์ ธรรมภาคศาลา
เวชยันตปราสาท และต้นไม้ปาริกชาติ

ภาพที่ ๑๘ จิตรลดาวันอุทยาน

อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์เป็นประธาน มีนางสุธรรมา นางสุจิตรา และนางสุนันทา
ทอดพระเนตรนางนกยางนนทโบกขรณี

ภาพที่ ๑๙ เขากำแพงจักรวาล

มีดาวพระเคราะห์ต่างๆ มีรัศมีสีต่างกัน และมีขนาดต่างๆ กันด้วย

ภาพที่ ๒๐ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู

แสดงวิถีการเดินของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู

ภาพที่ ๒๑ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

เป็นที่ประทับของท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ทิศมี

ท้าวกุเวร	เป็นใหญ่แก่ยักษ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศอุดร
ท้าวธตรฐ	เป็นใหญ่แก่คนธรรพ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศบูรพา
ท้าววิรูปักษ์	เป็นใหญ่แก่นาคทั้งหลาย	อยู่ทิศประจิม
ท้าววิรุฬหก	เป็นใหญ่แก่กุมกัณฑ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศทักษิณ

ภาพที่ ๒๒ วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์

มียอดเขาพระสุเมรุเป็นประธาน ล้อมรอบด้วยเขาต่างๆ
อาทิ เขาอิสินทร เขากรวิท และเขาสุทัศน์

ภาพที่ ๒๓ พิภพแห่งครุฑ

อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีวิมานต่างๆ ตั้งอยู่บนเขาสุทัศน์ เขาเนมินธร เขาวินันตก เขาอัศกรรณ
เบื้องล่างเป็นแม่น้ำต่างๆ มีความลึก ความกว้างต่างๆ กัน

ภาพที่ ๒๔ อุดรกาโรทวีป บุพพวิเทหทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ

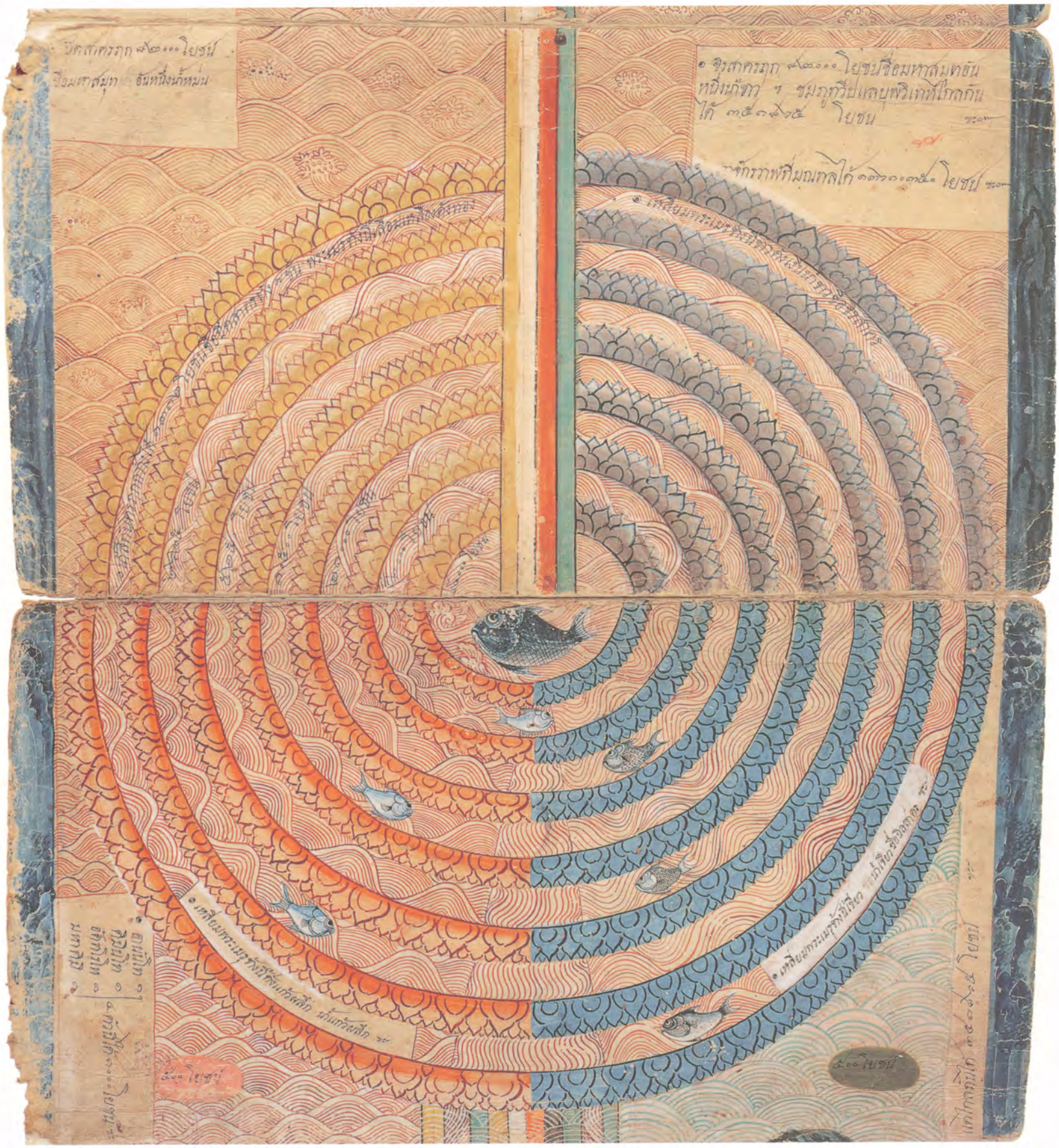

ภาพที่ ๒๕ เขาพระสุเมรุ

มีมหาสมุทรทั้ง ๔ ล้อมรอบ คือ ปีตสาคร ขีรสาคร ผลิกสาคร และนิลสาคร

ภาพที่ ๒๖ เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป

ภาพที่ ๒๗ พิภพแห่งนาค

อยู่ใต้เขาพระสุเมรุ มีทกรฐนาคราช กำภลนาคราช
วิรุลหกนาคราช และวิรุลปักษนาคราช

ภาพที่ ๒๘ พิภพแห่งอสูร

มีพญาราหูอสูร และพญาพรมทัศอสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายอุดรทิศ
พญาสุจิตรอสูร และพญาอสุรจิตราอสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายบูรพาทิศ

ภาพที่ ๒๙ พิภพแห่งอสูร

มีพญาปะการะอสูร และพญากุเวราสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายประจิมทิศ
พญาสุจิตรอสูร และพญาอสูรสำโภร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายทักษิณทิศ

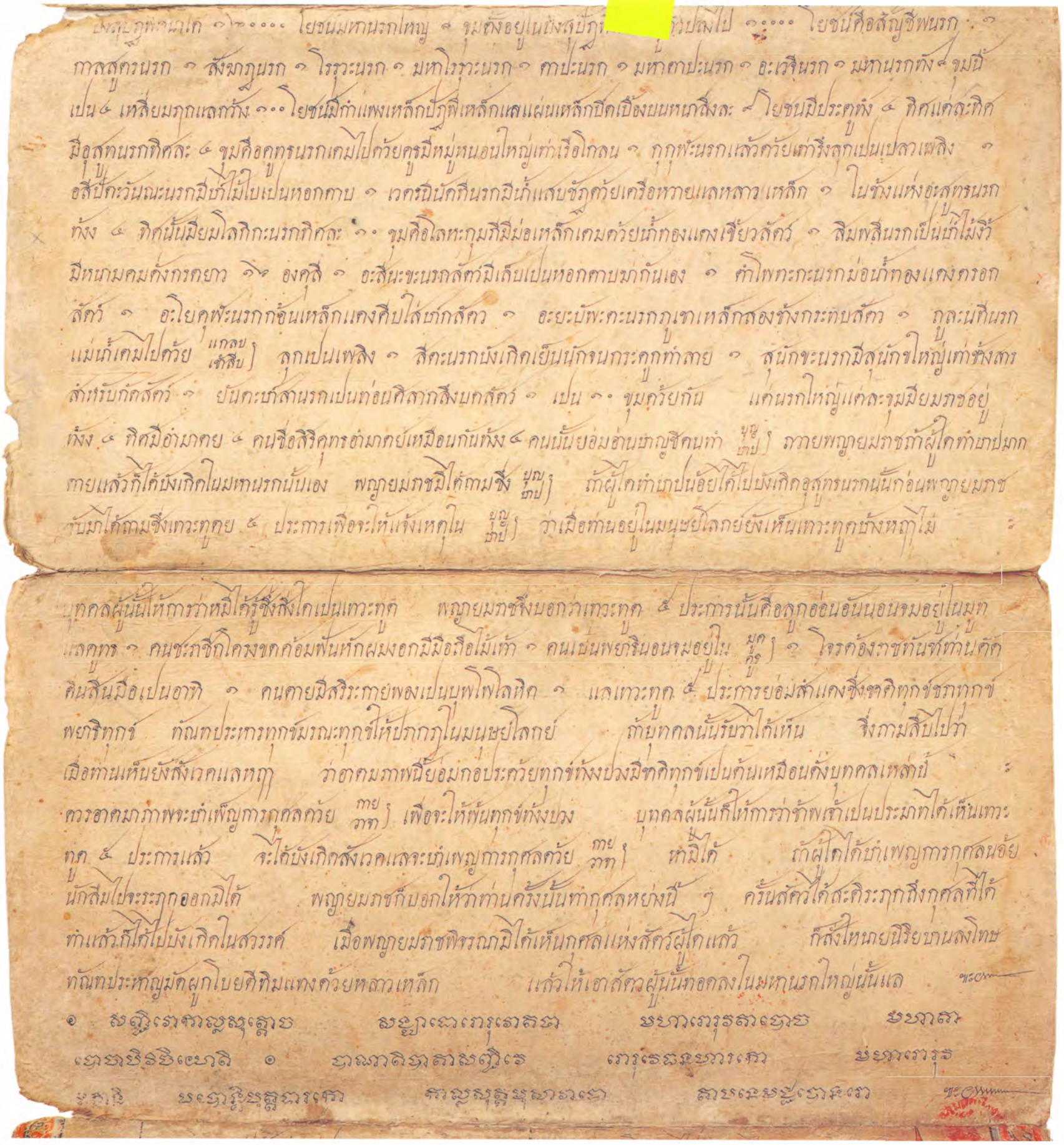

ภาพที่ ๓๐ คำบรรยายลักษณะบังสุปัฏพี

เป็นที่ตั้งมหานรกใหญ่ทั้ง ๘ ขุม

ภาพที่ ๓๑ ยมโลก

อยู่ใต้ชมพูทวีป มีพญายมราชปกครอง

ภาพที่ ๓๒ สัญชีพนรก และพญายมโลกสอบถามเรื่องบุญบาป

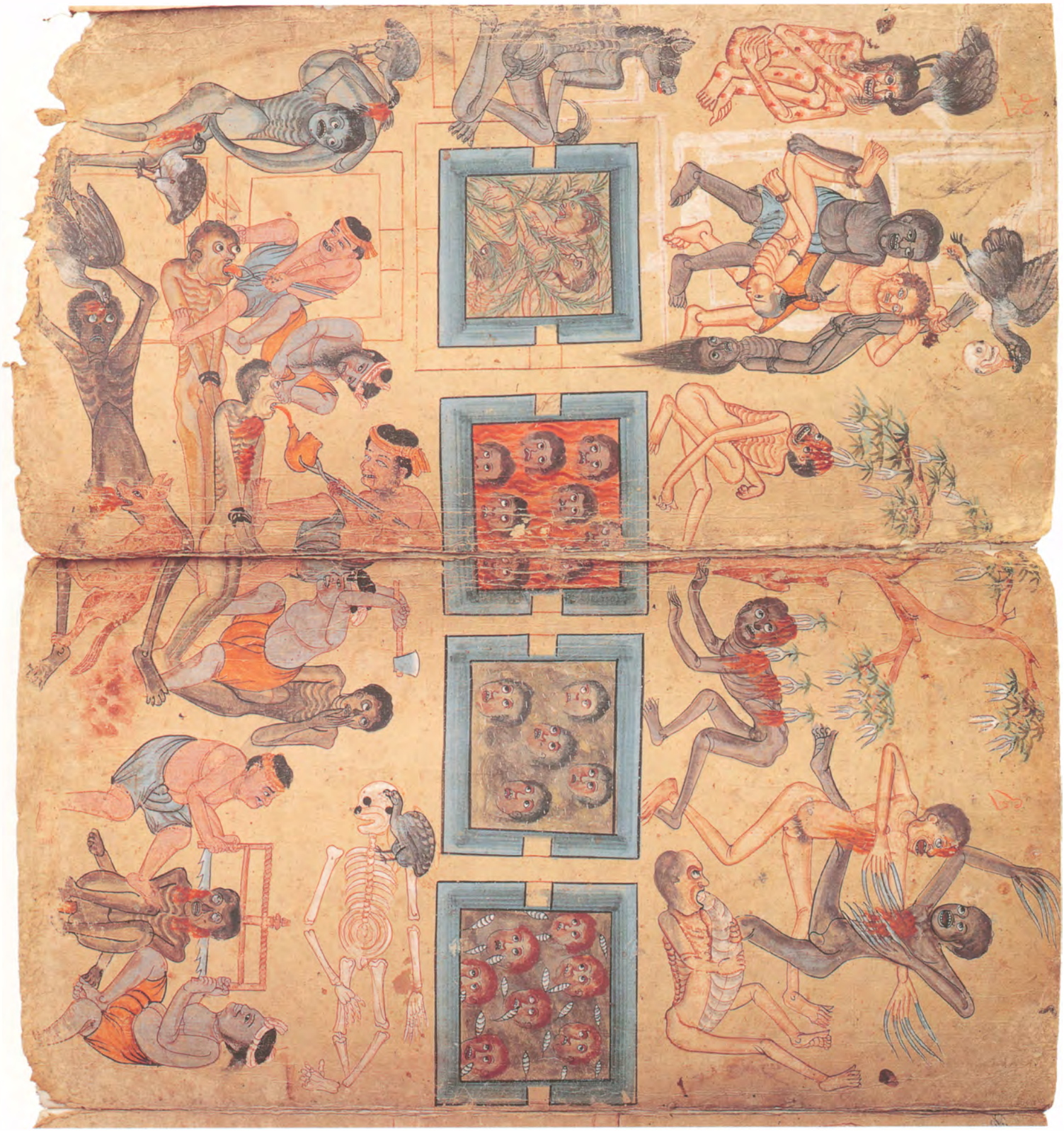

ภาพที่ ๓๓ สัญชีพนรก

ภาพที่ ๓๔ สัญชีพนรก

ภาพที่ ๓๕ สัญชีพนรก และกาลสุตตนรก

ภาพที่ ๓๖ กาลสุตตนรก

ภาพที่ ๓๗ ภาพรวมกาลสุตตนรก

ภาพที่ ๓๘ สังฆาฏนรก

ภาพที่ ๓๙ ภาพรวมสังฆาฏนรก

๕ นรกนี้ชื่อโรรุวะนรกมีกอกบัวมีเรืองกายเปลวเพลิงมากกว่า หมื่นแสน แลสัตวอันจมอยู่ในกอกบัวนั้นเพียง กอ ช่างเพียงเท่าบัง บังเกิดเปน
เพลิงไหม้สัตวตลอดเท้าไปในทวารทั้ง ๙ ให้เสวยทุกข์อันหยาบช้าไปกว่าจะสิ้นบาปกรรม สัตวนี้เมื่ออยู่ในมนุษย์เจรจามุสาวาทรับเปนพยาน
ไม่จริง ใส่โทษท่านอันหาโทษมิได้ บังก็ซึ่งเอาทรัพย์สินทอง ที่บ้านเรือนไร่นาลูกเมียท่านผู้อื่น หนึ่งหญิงนอกใจผัวไปคบชาย หนึ่งชาย
ไปคบเมียท่านชายไปตกในนรกนี้ มีอายุคมไก้๔๐๐๐ ปีนรก ๕๗โกฏิ๖ล้านปีมนุษย์เปนวันหนึ่งคืนหนึ่งในโรรุวะนรก ฯะ

ภาพที่ ๔๐ สังฆาฏนรก และโรรุวนรก

ภาพที่ ๔๑ โรรุวนรก

ภาพที่ ๔๒ ภาพรวมโรรุวนรก

ภาพที่ ๔๓ มหาโรรุวนรก

ภาพที่ ๔๔ มหาโรรุวนรก และตาปนรก

ภาพที่ ๔๕ ภาพรวมมหาโรรุวนรก

ภาพที่ ๔๖ ตาปนรก

ภาพที่ ๔๗ ภาพรวมตาปนรก

ภาพที่ ๔๘ มหาตาปนรก

ภาพที่ ๔๙ มหาตาปนรก และมหาอเวจีนรก

ภาพที่ ๕๐ ภาพรวมมหาตาปนรก

ภาพที่ ๕๑ มหาอเวจีนรก

ภาพที่ ๕๒ ภาพรวมมหาอเวจีนรก

ภาพที่ ๕๓ โลกันตนรก

สัตว์ทั้งหลายย่อมกัดกินเนื้อกัน ผู้ที่เห็นผิดเป็นชอบ ไม่รู้จักคุณพระรัตนตรัย
ฆ่าพ่อฆ่าแม่ ย่อมเกิดในนรกนี้

ภาพที่ ๕๔ จักรวาล

ลอยน้ำอยู่ มีลมรองน้ำได้ ๖๐,๐๐๐ โยชน์ ใต้ลมนี้ลงไปเป็นอากาศเปล่าได้อนันตโยชน์

ภาพที่ ๕๕ อสูรกาย

อสูรกาย ๒ หมู่ หมู่หนึ่งชื่อทิพอสูรกาย หมู่หนึ่งชื่อกาคัญกาสูรกาย
อสูรกายเหล่านี้อยู่ในป่า ในเขา ในสมุทรทุกแห่ง เขาสองหมู่นี้มีในมนุษย์นี้แล.

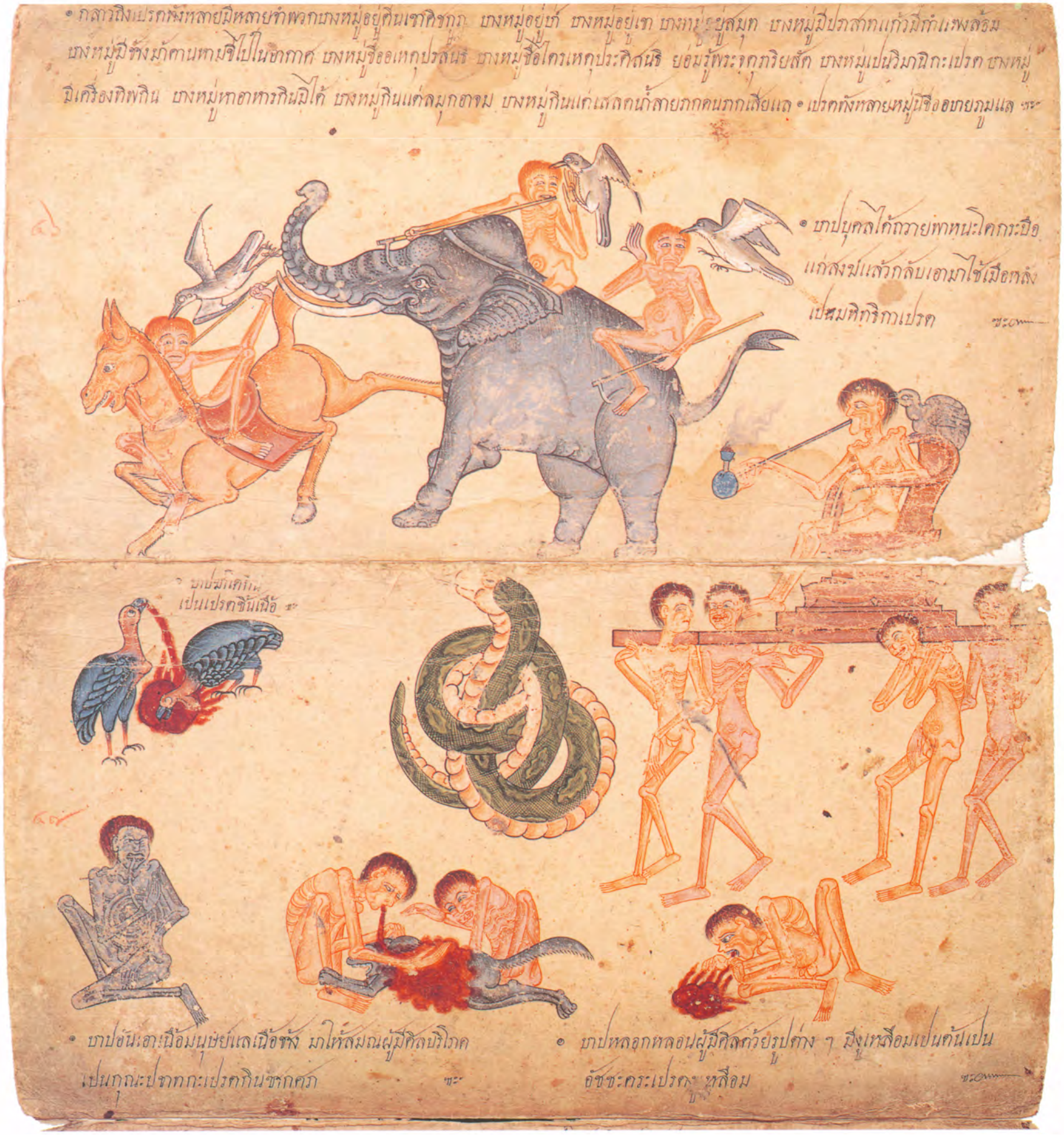

ภาพที่ ๕๖ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ผู้ทำความชั่วต่างๆ ตายไปเกิดเป็นเปรตชนิดต่างๆ เช่น มหิทธิกาเปรต เปรตชิ้นเนื้อ เปรตงูเหลือม เป็นต้น

ภาพที่ ๕๗ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ได้แก่คูธกะเปรต สุกรเปรต และอัคคีชาละมุกขาเปรต

ภาพที่ ๕๘ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ได้แก่ บับพะตังคาเปรต นิชามะกะเปรต และวันตาสาเปรต

ภาพที่ ๕๙ วิมานิกเปรต

เปรตมีวิมาน ผู้พิพากษาคดีมิเป็นธรรมโดยเห็นแก่สินจ้าง ตายไปเกิดเป็นเปรต กลางวันเสวยทิพย์วิมาน กลางคืนเป็นเปรต มีเล็บมือเท่าแผ่นจอบขุดเนื้อสันหลังตัวเองกิน

ภาพที่ ๖๐ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ได้แก่ กัดสิกะเปรตไถนา เปรตห่มแผ่นเหล็กลุกด้วยเปลวเพลิง ถัมภกะเปรต
ตันหิกะเปรต และกันชิกาสูรเปรต

ภาพที่ ๖๑ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ได้แก่ สุจิโลเปรต สุจิมุกขาเปรต และบาปเป็นบรรพชิตทุศีล

ภาพที่ ๖๒ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ

พระนางศิริมหามายาประสูติพระพุทธเจ้าในดงไม้รัง

ภาพที่ ๖๓ พุทธประวัติ : ตอนเสด็จประพาสอุทยาน

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จไปอุทยานเห็นนิมิตทั้ง ๔ คือ คนชรา คนพยาธิ อาศภ และบรรพชิต ก็สังเวชเทวทูตทั้งสามข้างต้น แต่ทรงพอพระทัยในสมณเพศ

ภาพที่ ๖๔ พุทธประวัติ : ตอนพระอินทร์ดีดพิณถวาย
และตอนนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

ภาพที่ ๖๕ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ป่าเลไลย์ และตอนพระพุทธเจ้าลอยถาด

ภาพที่ ๖๖ พุทธประวัติ : ตอนมารผจญ

ภาพที่ ๖๗ พุทธประวัติ : ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี

เลขที่ ๑๐/ก

รูปเล่ม และสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก

หน้าต้น

๏ พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๒๓๑๙ พระวะษาเษกสังขา ๔ เดือนกับ ๒๖ วัน ปะจุบันวัน ๓ ๑๑ ศักจุลศักราช ๑๑๓๘ ปีวอกอัฐะศก สมเดจ

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

๏ ฮันธิฐานํฮฎาธฐูนา ๑ฮ๑ ผลิฐาฑฐ์ฮฎาฐิ ๑ สมเดจพระพุทธิเจ้าวัษพระธรัมเทษหนดพระณ์ครนิบพานด้วยสาร์พระคาถาธรรมอุปรมาอันมีในยบรักธรรมสุดเปนอาทิดังนี้ ๑ อันว่าพระนิครนิบพานนั้นยอมปรากฏแกญาณจักษุแห่งพระอริยบุคลทั้งหลายอันจะพึงได้อัฏปรีชีบัดเปนอันดีอันกล่าวศีสีลสมาทิปัญญาแลพระนิครนิบพานบ่หมิได้ปรากฏ แกบุคลอันเปนพาน ปุทุชนอันปราษจากญาณจักษุ มีอุปมาประดุจดังว่าบุคลตาบอดแต่ชาติกำเนิดมิได้เห็นพระอาทิตยพระจันทร ก็ยาพึงกล่าวว่าพระอาทิตยพระจันมิได้มีแลพระอาทิตยพระจันนั้นยอมปรากฏแกบุคลอันประกอบด้วยจักษุบริบูรณ์ ย่อมแลมีนี้ไดย พระนิบพานยอมปรากฏแกพระอริยบุคลทั้งหลายอันประกอบด้วยญาณจักษุแลพระนิบพานนั้นยอมเปนที่ไปแห่งพระคฤหัสถเจ้าทั้งหลายอันสิน

อาศบดีเสดประดุจดังพระคาถว่า ๑ ตสิฐิฐานํฮฎํ ๑ฮ๑ ฮฎานํมหาเสาตสิฐิ ๑ อวรวทิฮายพระคาถว่า ฮฎํ อันว่าประเทศบ้าใหญยอมเปนที่อยู่ที่อาไสยเปนที่ไปแห่งสัตวจัตุบาทาทั้งหลาย มาตาแลว อากาษนั้นยอมเปนที่ไปที่อยู่อาไสยแห่งปักสีชาติหมู่นกทั้งหลาย ย่อมแลมีอุปะมานี้ไดย ฐิฐานํ อันว่าพระนิบพานอันเปนที่ดับเสียซึ่งสงขารทุกข์ทั้งปวงนั้นยอมเปนที่อยู่ที่อาไศรที่ไปแห่งพระจินดศบเจ้าแลพระพุทธเจ้าพระปเจกโพททั้งหลายอันมีกกำเนิดทายในพระมหาสมุททั้ง ๔ เอวังก็มีอุปะมาดังนั้น สมเดจพระพุทธเจ้ามีพระพุทธิฎีดังว่า ธิฐเร ดูกอรภิกษุทั้งหลาย ท่านจักเมืองมหานครนิพาน ด้วยหว่าทไมปมาดังนี้ ฮิสํฐาการ เอาสิงอันไดยเปนกำแพงเมืองมหานครนิบพานนั้นสิน ฮิฐฐาการ เอาสิลสี่ประการแปดประการ สิน๑๐ สิน๔ ประการเปนกำแพงเมืองมหานครนิบพาน เอาไลกียไลกอุดอรปันยามาเปนประตูทับเผัยแห่งเมืองมหานครนิพานเอาไลกียไลกอุดอรมาเปนหอเมือง เอาสัมปทาณ์เพียนมาเปนเสาเรือนและคายเมืองมหานครนิบพาร เอาเมตากรุนามุทตาอุเบกขาเปนคเมืองสี่ชั้น เอาสัมบัดปทาร ๒๔ มีคำว่า เวาสุขฐเฐว มาเปนกรอกเปนทลาหลม ๒๔ แห่งในเมืองมหานครนิบพาร เอาโภชิปักคิยธรัม ๓๗ มาเปนตลาดซื้อขาย ๓๗ แห่ง เอาพระอบฬิธรรมทั้ง ๗ ก็ฬิมาเปนประสาท ๗ ชั้น เอานิกกำมหาวิมิตรื่ออกบวชมาเปนเครื่องปัดจ่ากอรที่ลาดปูชองประสาท เอาเทวิมุคิยาน่ทาวิมิอันพ้นจากกาคิเลศมาเปนเทนไนทองประสาท เอาปันยาทาวิมิเปนประทิปชาลาส่องให้ทั่วเรือนพระกรุนาสมบัดเอาวัดการีศพุทยาน ๑๘ ประการคือนิทนปัศนาการเปนที่สุทเปนแก้ปภายเรียภายในพื้นเมืองมหานครนิบพาร เอาภาวนากิจกำมการแลภาวนาจัตุพาหมวิหารมาเปนสะโบกร่วนี้ เอาพระมหากรุนาสมบัดศิยารมาเปนเรือนเอียนเคมบริบูรณ์ในยสะนั้น ๑๐ เอาอรหันตเจ้าทั้งหลายอันพ้นจากบาป

จรรมทั้งปวงแล้ว แลเปนจินดศบมาเปนแมงมุมแบลงภูมาอาศเกษงจากบ้าในมหานครนิบพาน ๑๐ เอาอรหันตเจ้าทั้งหลายอันออกจากไตรภพ

บานแผนก หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก
และคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน

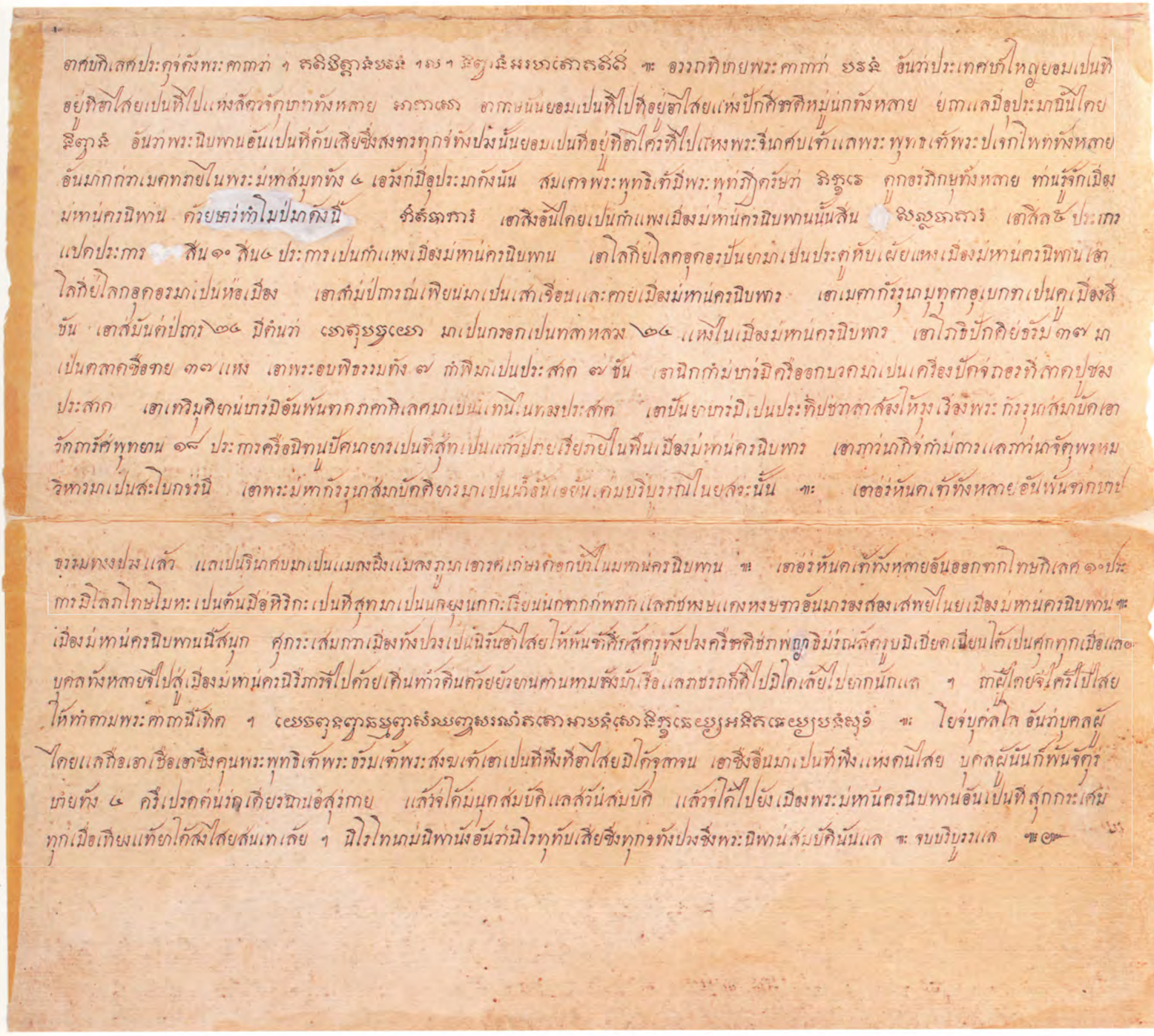

คำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน (ต่อ)

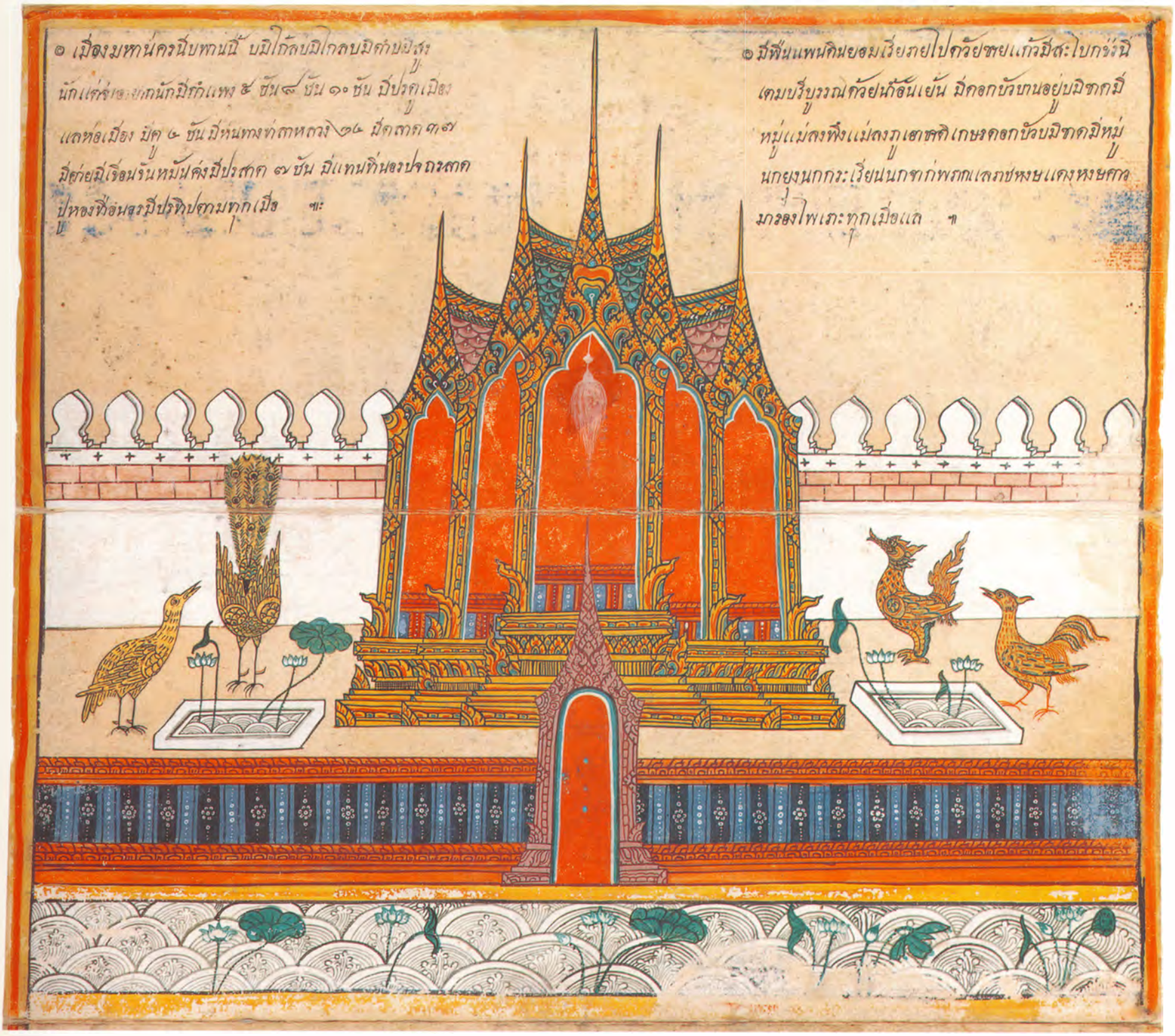

ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน

ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

ได้แก่	พระอรหัตตมรรค	พระอรหัตตผล
	พระอนาคามิมรรค	พระอนาคามิผล
	พระสกทาคามิมรรค	พระสกทาคามิผล
	พระโสดาปัตติมรรค	พระโสดาปัตติผล

ภาพที่ ๓ อัชชะดากาศ

บรรยายลักษณะเหนืออรูปพรหมขึ้นไป ว่าเป็นอัชชะดากาศ แผ่ไปในอนันตจักรวาลหาที่สุดมิได้

ภาพที่ ๔ อรูปพรหม

ชั้นที่ ๔ เนวสัญญายตนพรหม และชั้นที่ ๓ อากิญจัญญายตนพรหม

๏ ไยศาวะจรทำเสิญทุติยารูปกรรมฐานปริกำท่อนั้นดังวิญญัง ๆ กำนฎบางมิแกแล้วได้ปัญจะมะฌาณได้มาบังเกิยในชั้นวิญญันทายัตะนะพรหม ๑๑๐

๏ ทุติยารูปไคยาวะกะติยารูปภูมิกาณะปันยาสับพาลักขาปินะวะทุตนิจะสัตญะจะวินไยยัง ๑๑ แลวิญญันจายัตะนะพรหมรินถึงตากินจันยายัตะนะพรหมได้ ๕๖๐๙๐๐๐ ไยชน๐ ๏ อะรูปพรหมชันนี้ ชื่ออะวิญญันจายัตะนะอายุสมะญืนได้ ๔๐๐๐๐ กัลป ๑๑๐

๏ ไยศาวะจรทำเสิญปัถมารูปกรรมฐานบริกำท่อนั้นไคอากาศไส ๆ กำหนจ์บางมิแกแล้วได้ปัญจะมะฌาณ ได้มาบังเกิยในชั้นอากาศนันจายัตะนะพรหม ๑๑๐

๏ ปัถมรูปไคยาวะทุติยารูปภูมิกาเดปัญญาสัพะลักขานิจตาวินะหะคานิ ๑ ห่ารูปได้อะรูปพรหมชันนี้ มิแคไจพาบมิได้แตปรถมอ่รูปะขินถึงทุติยรูปพรหมชันนี้ชื่ออากาศนันจายัตะนะพรหมอายุสมยืนได้ ๒๐๐๐๐ กัลป ๑๑๐

๏ อรูปะพรหม ๔ ชันนี้ปันจะมะฌานภูมแล ๑๑๐

ภาพที่ ๕ อรูปพรหม

ชั้นที่ ๒ วิญญาณัญจายตนพรหม และชั้นปฐม อากาสานัญจายตนพรหม

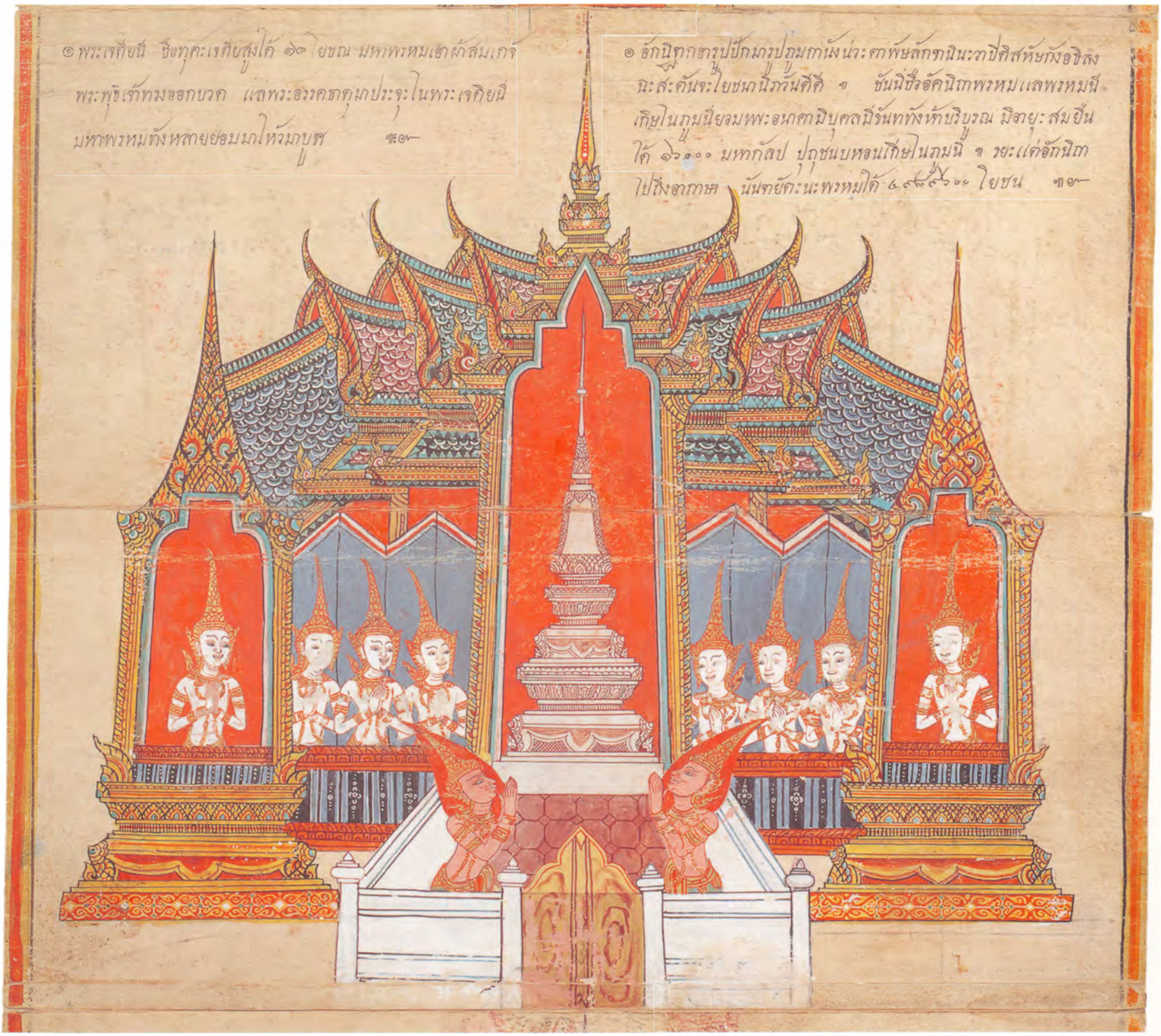

ภาพที่ ๖ พระทุศเจดีย์

พระเจดีย์นี้ประดิษฐานอยู่ในชั้นอกนิฏฐาพรหม

ภาพที่ ๗ สุทัสสีพรหม และสุทัสสาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๔ และ ๓ ตามลำดับ

ภาพที่ ๘ อตัปปาพรหม และอวิหาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๒ และสุทธาวาสชั้นปฐม ตามลำดับ

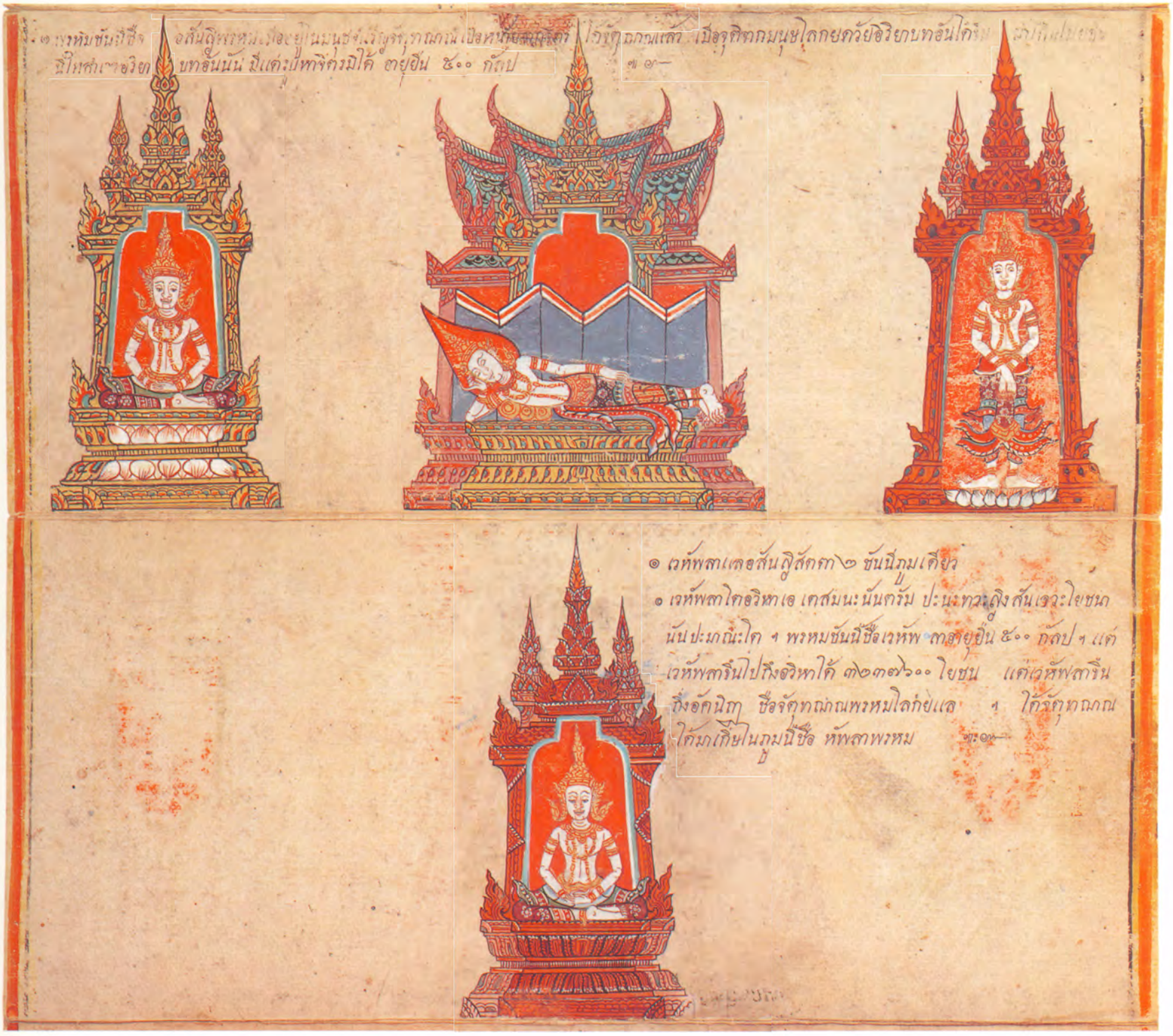

ภาพที่ ๙ อสัญญีพรหม และเวหัปผลาพรหม

ผู้ได้จตุตถฌาน ตายแล้วมาเกิดใน ๒ ชั้นนี้ เมื่อตายด้วยอาการอย่างไร
ขึ้นมาเกิดในชั้นนี้ คงอิริยาบถนั้นมีแต่รูปหาจิตมิได้

๏ พรหมชั้นนี้ ชื่อสุภกินหาอายุยืนได้ ๖๔ กัลป แต่สุภกินหา ขึ้นไปถึงเวหัพลาสูงได้ ๒๘๐๗๑๐๐ โยชน ฯ

๏ พรหม๓ ชั้นนี้ ชื่อตะคิยณาณภูมเปนภูมเดียวกัน ฯ

๏ พรหมชั้นนี้ชื่อปริตตสุภา ๏ พรหมชั้นนี้ชื่ออัปปมาณสุภา อายุยืน ๑๖ กัลป ฯ อายุยืน ๓๒ กัลป ฯ

๏ แต่พรหมทุติยณาณภูม รื่นมาถึงตะคิยณาณภูมนี้ ได้ ๒๕๓๖๘๐๐ โยชน ฯ

๏ ได้ตติยณาณพิได้มาเกิดในภูมนี้ ฯ

ภาพที่ ๑๐ สุภกิณหาพรหม ปริตตสุภาพรหม และอัปปมาณสุภาพรหม

ผู้ได้ตติยฌาน ตายแล้วได้มาเกิดในภูมินี้

ภาพที่ ๑๑ **อาภัสราพรหม ปริตตาภาพรหม และอัปปมาณาภาพรหม**

ผู้ได้ทุติยฌาน ตายแล้วได้มาเกิดในภูมินี้

ภาพที่ ๑๒ ไฟประลัยกัลป

บังเกิดไหม้ได้นานถึงมหากัลปหนึ่ง

ภาพที่ ๑๓ มหาพรหม ปาริสัชชาพรหม และปโรหิตาพรหม

ผู้ได้ปฐมฌาน ตายแล้วได้มาเกิดในภูมินี้

ภาพที่ ๑๔ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

มีพระยาวสวัสดีมาราธิราชเป็นใหญ่

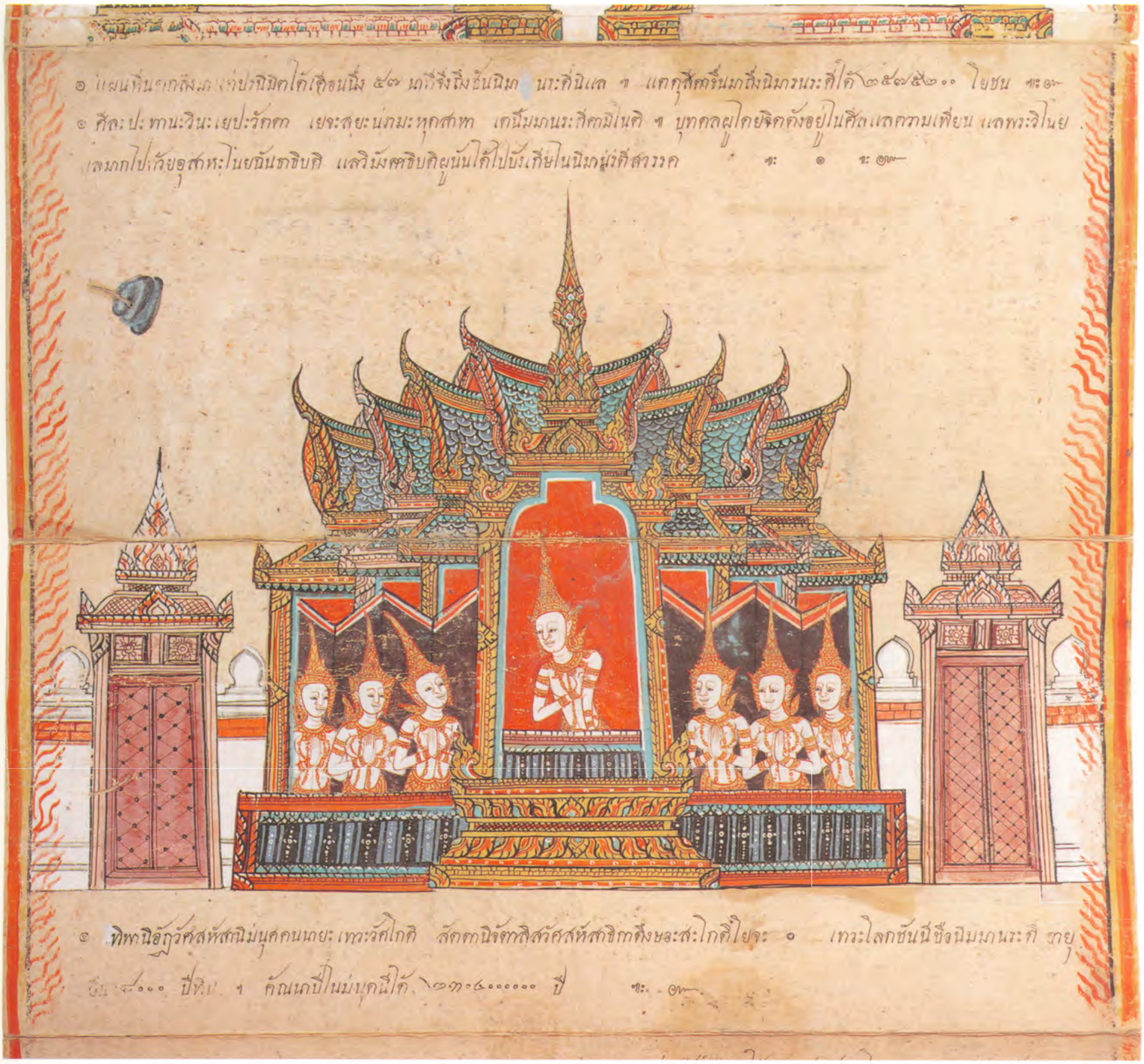

ภาพที่ ๑๕ สวรรค์ชั้นนิมานรดี

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

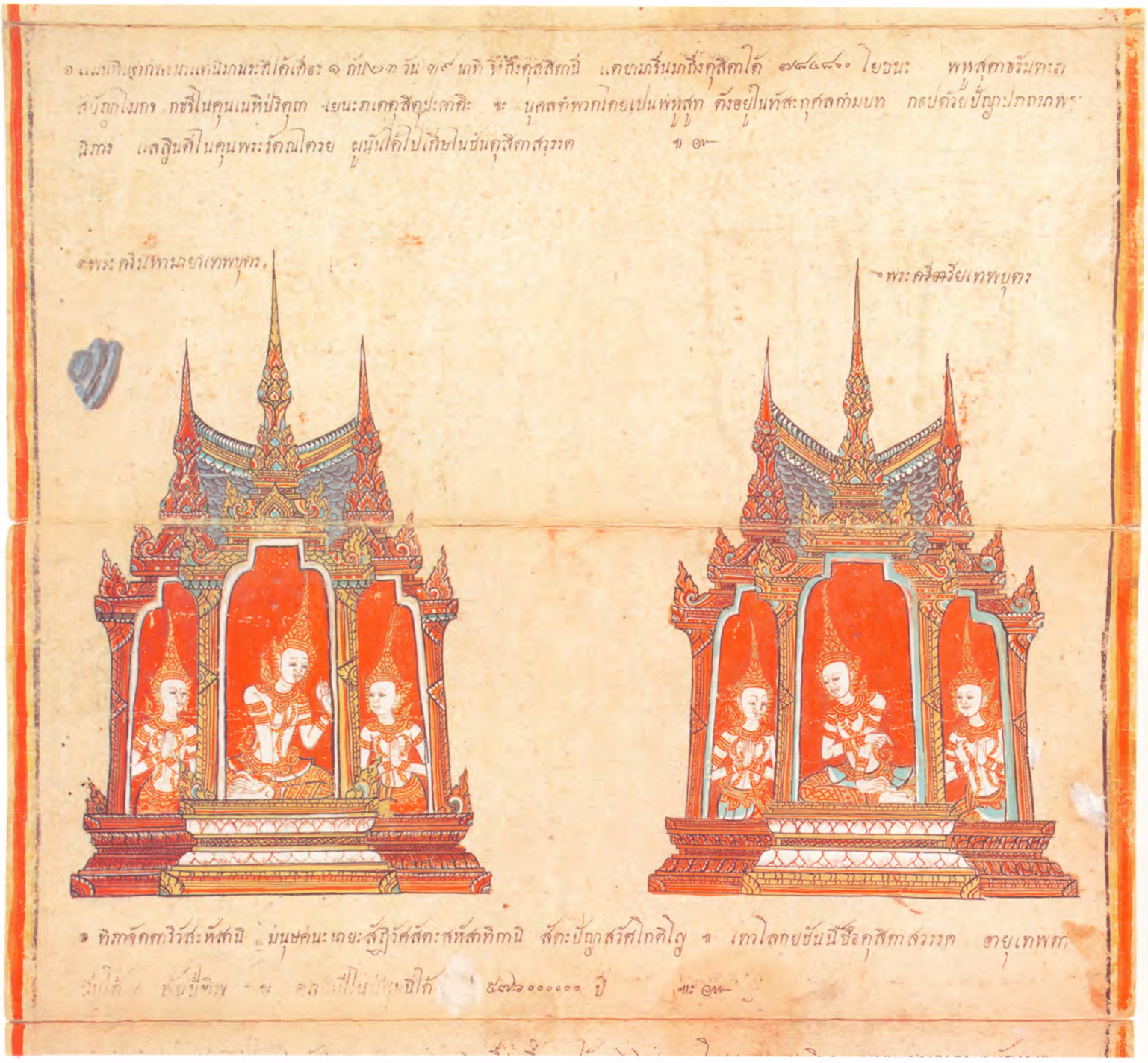

ภาพที่ ๑๖ สวรรค์ชั้นดุสิต

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร มีพระศรีมหามายาเทพบุตร และพระศรีอาริยเทพบุตร

ภาพที่ ๑๗ สวรรค์ชั้นยามา

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

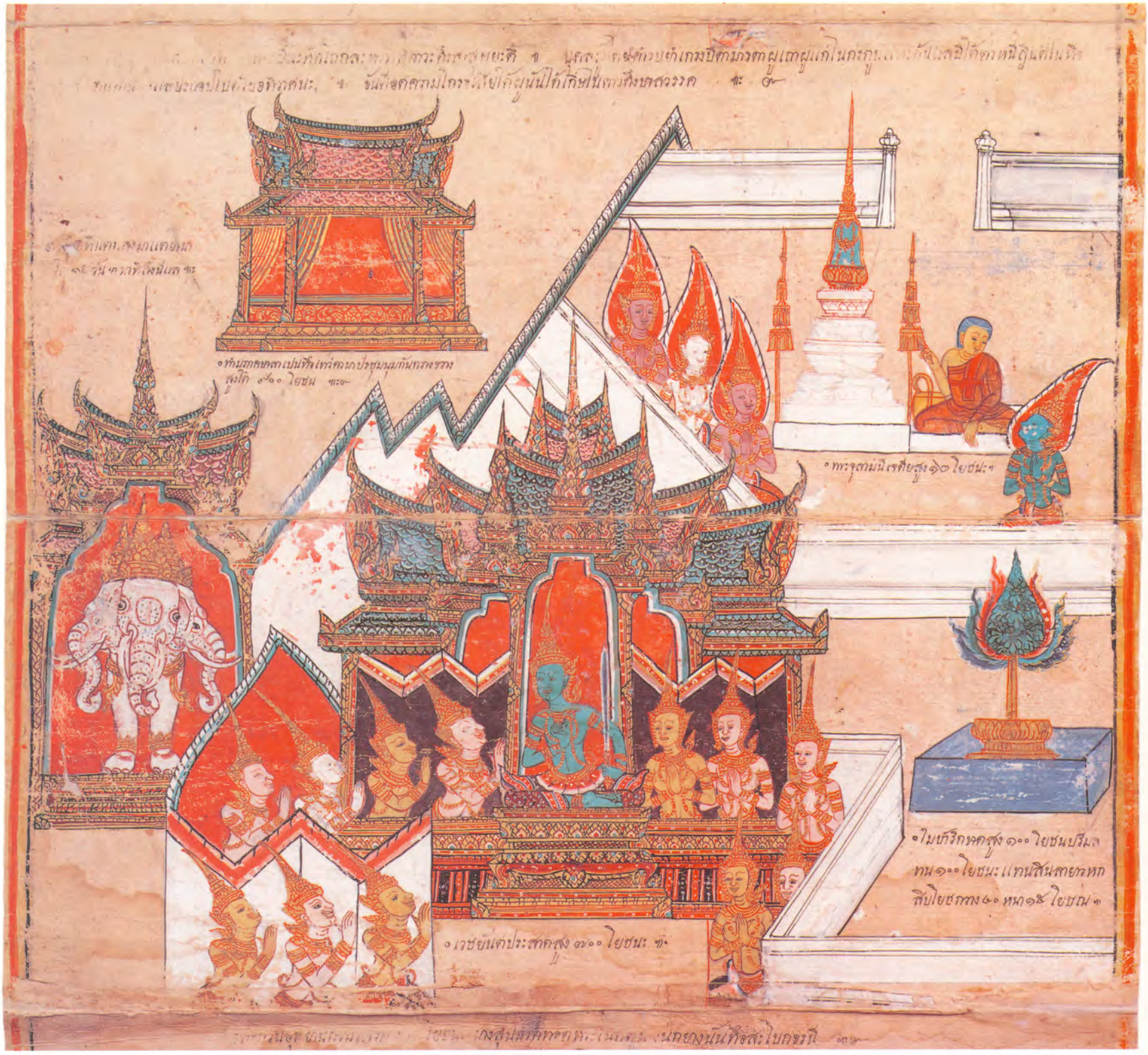

ภาพที่ ๑๘ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มีพระอินทร์เป็นใหญ่ มีช้างไอยราพต พระจุฬามณีเจดีย์ ธรรมภาคศาลา
เวชยันตปราสาท และต้นไม้ปาริกชาติ

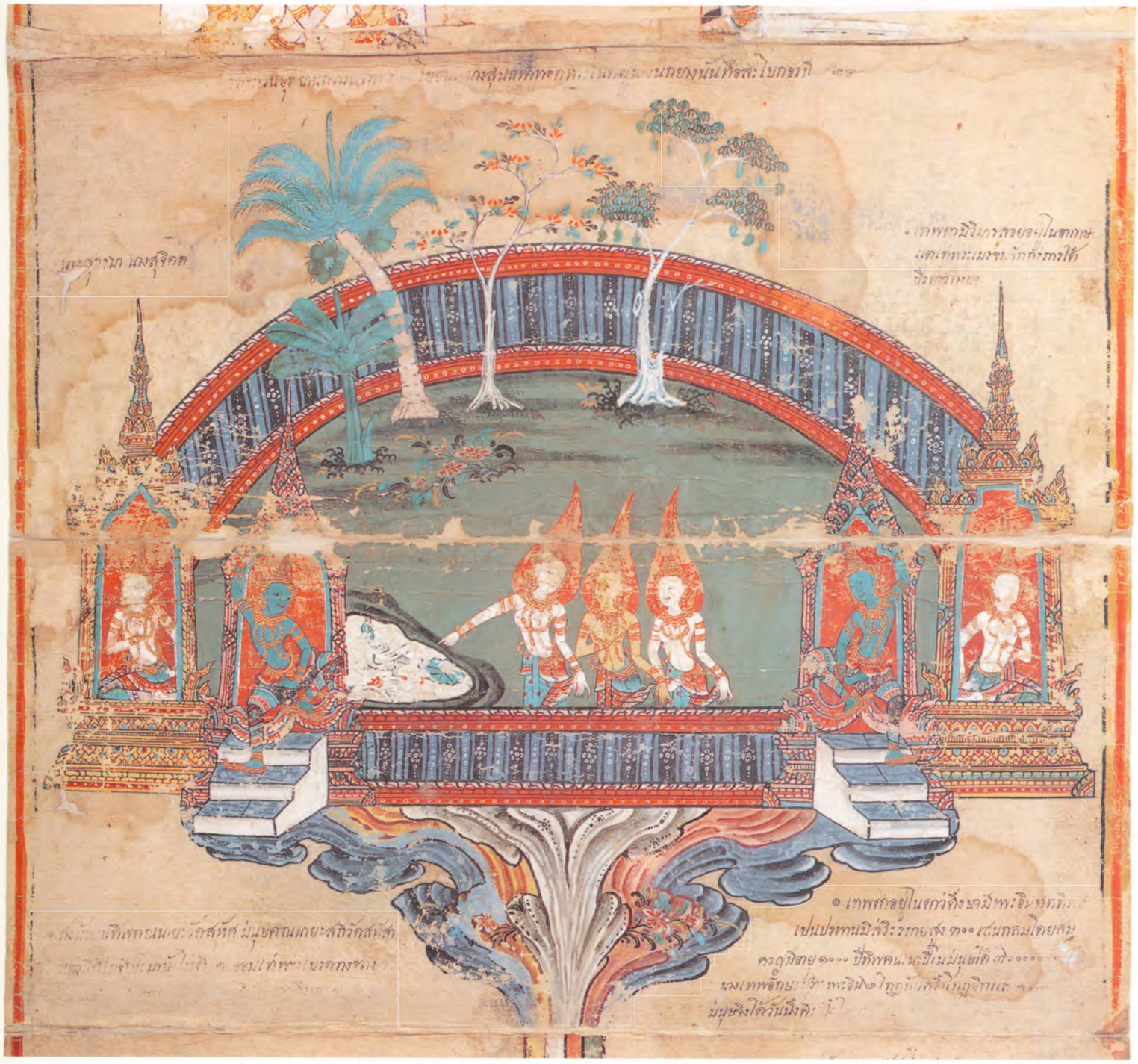

ภาพที่ ๑๙ จิตรลดาวันอุทยาน

อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์เป็นประธาน นางสุธรรมา สุจิตรา และนางสุนันทา มาทอดพระเนตรนกยางที่นนทโบกขรณี

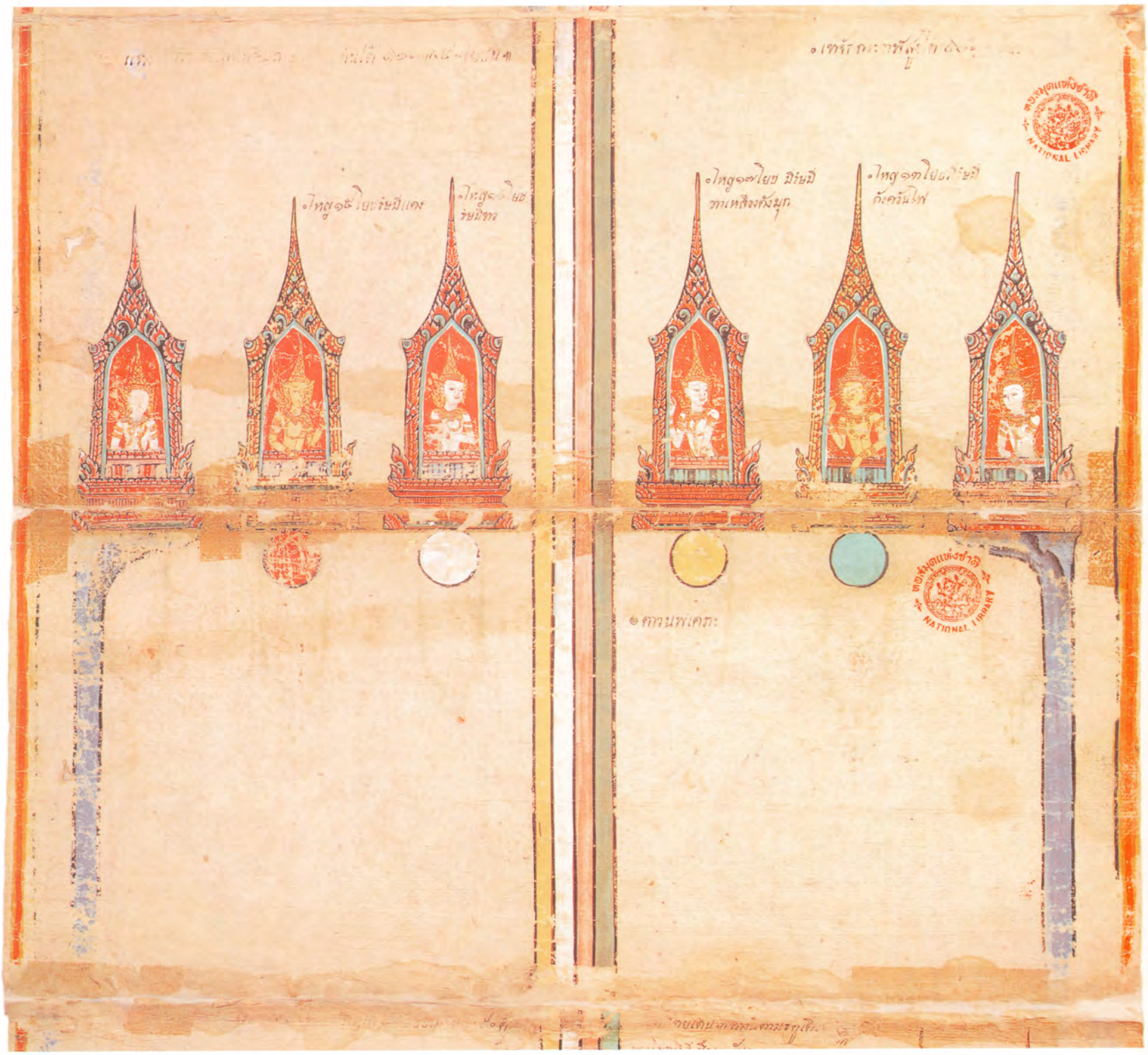

ภาพที่ ๒๐ เขากำแพงจักรวาล

มีดาวเคราะห์ต่างๆ รัศมีสีต่างๆ กัน มีขนาดต่างๆ กันด้วย

ภาพที่ ๒๑ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู

แสดงวิถีการเดินของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู

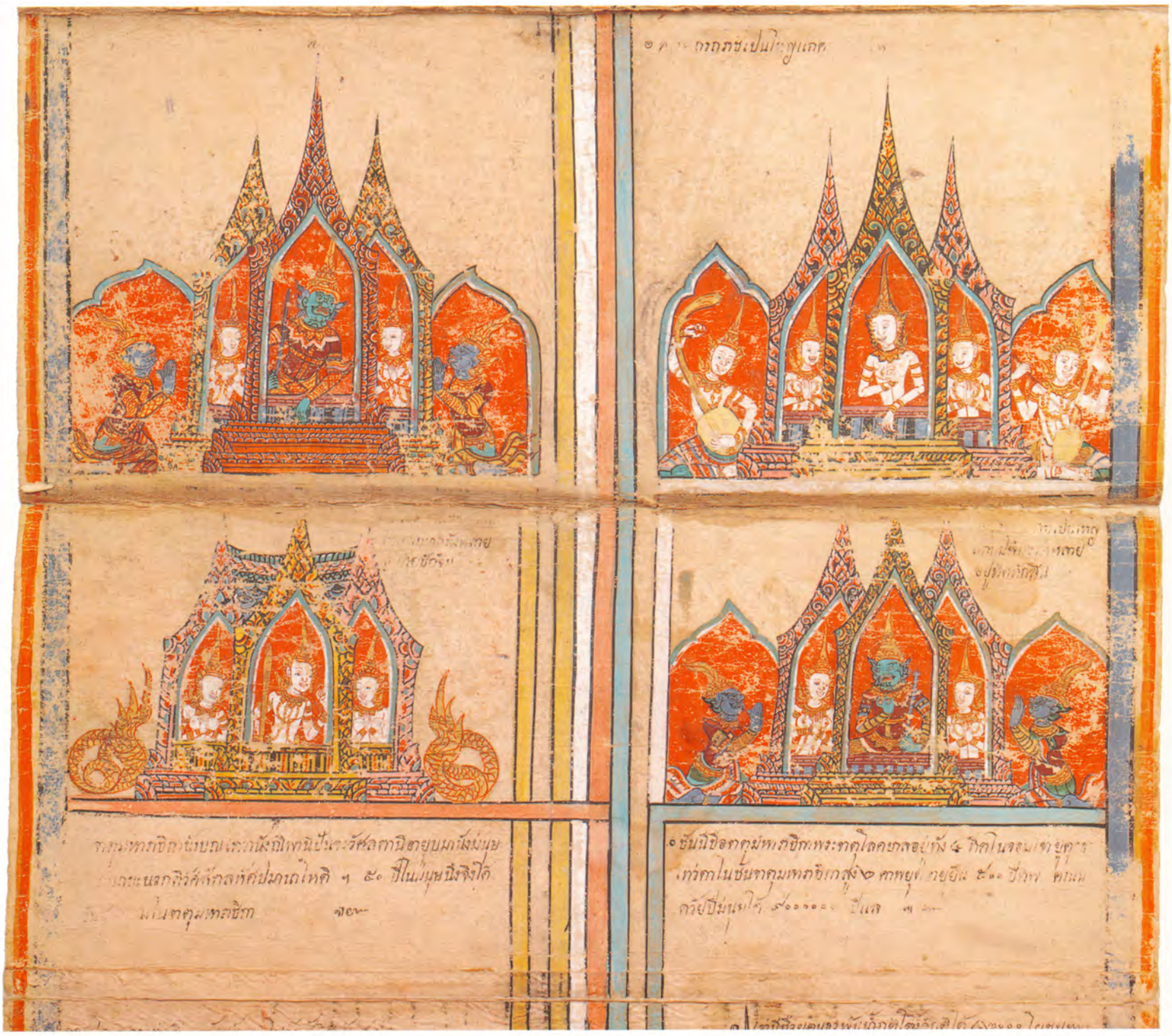

ภาพที่ ๒๒ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

เป็นที่ประทับของท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ทิศ มี

ท้าวกุเวร	เป็นใหญ่แก่ยักษ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศอุดร
ท้าวธตรฐ	เป็นใหญ่แก่คนธรรพ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศบูรพา
ท้าววิรูปักษ์	เป็นใหญ่แก่นาคทั้งหลาย	อยู่ทิศประจิม
ท้าววิรุฬราช	เป็นใหญ่แก่กุมภัณฑ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศทักษิณ

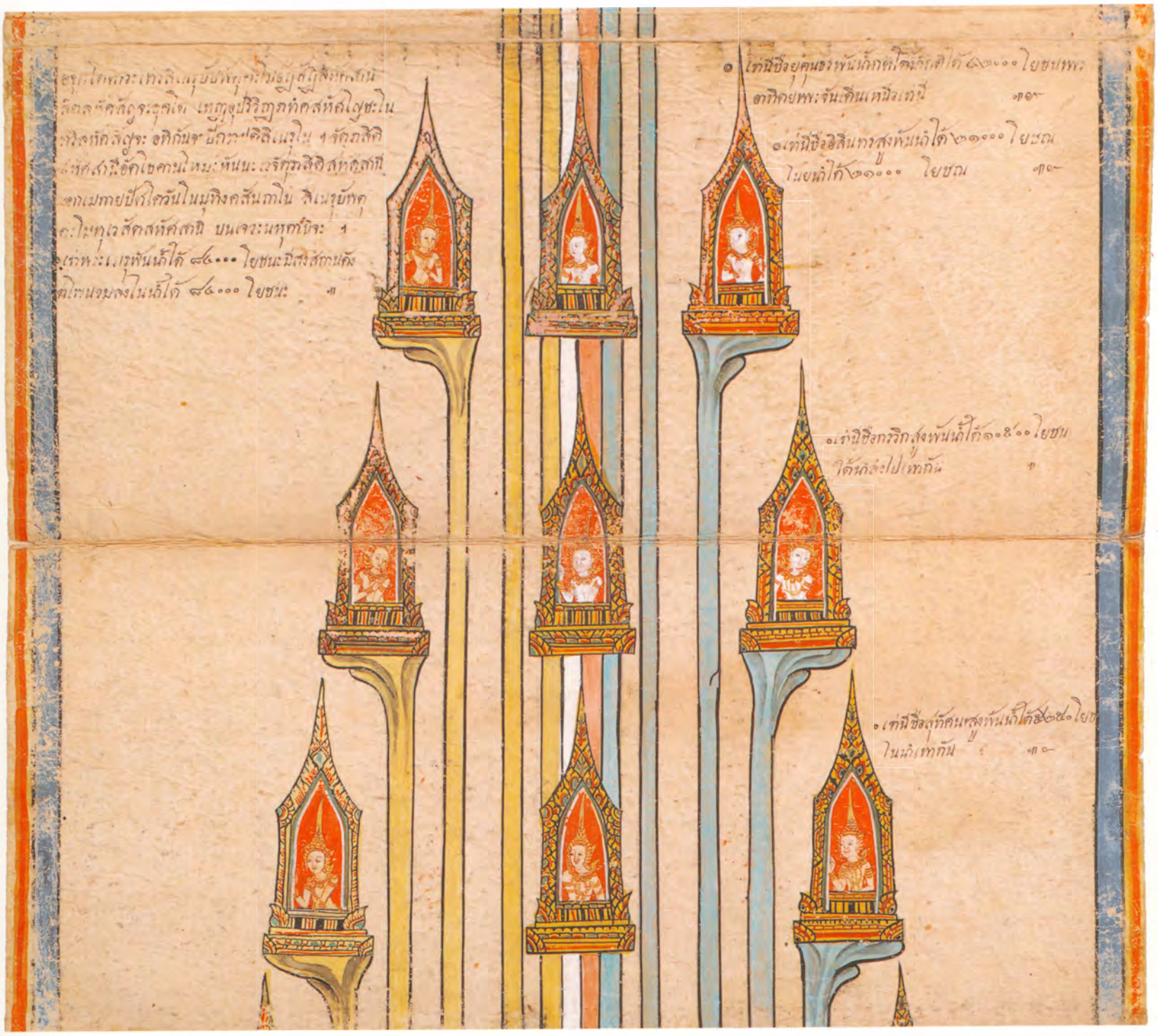

ภาพที่ ๒๓ วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์

มียอดเขาพระสุเมรุเป็นประธาน ล้อมรอบด้วยเขาต่างๆ
อาทิ เขาอิสินทร เขากรวิก และเขาสุทัศน์

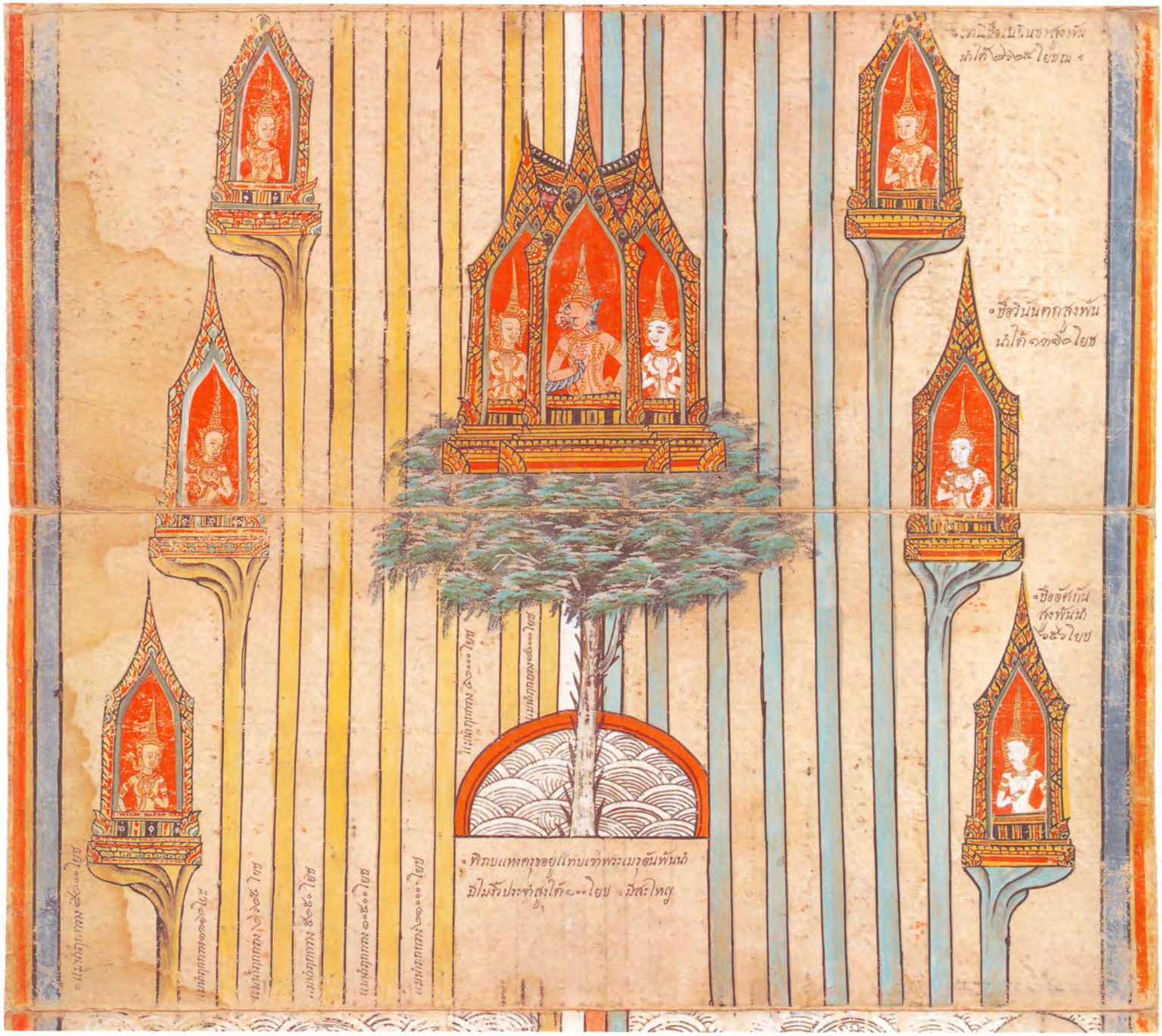

ภาพที่ ๒๔ พิภพแห่งครุฑ

อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีวิมานต่างๆ ตั้งอยู่บนเขาสุทัศน์ เขาเนมินธร เขาวินันตก เขาอัศกรรณ
เบื้องล่างเป็นแม่น้ำต่างๆ มีความลึก ความกว้างต่างๆ กัน

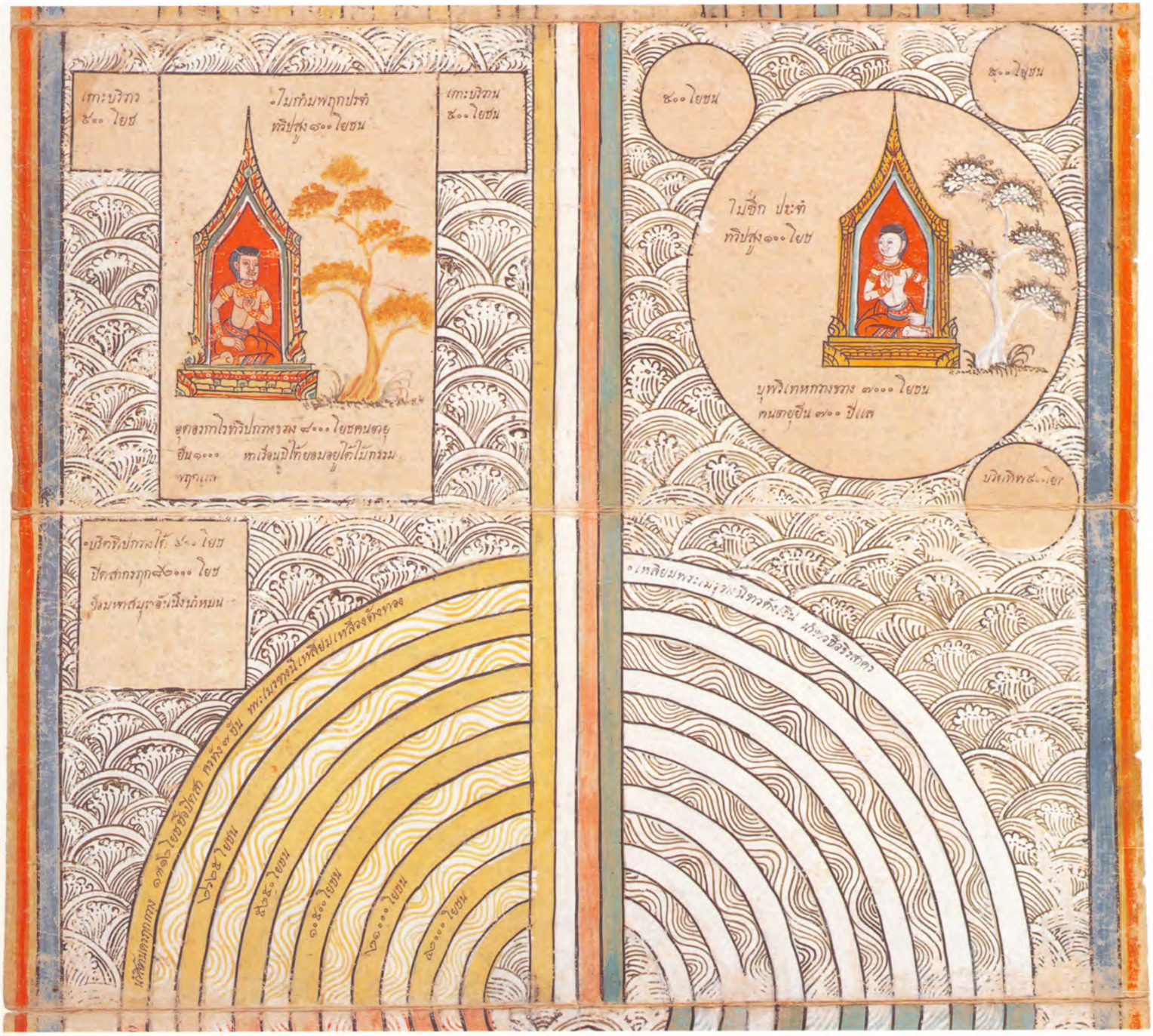

ภาพที่ ๒๕ อุดรกาโรทวีป บุพพวิเทหทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ

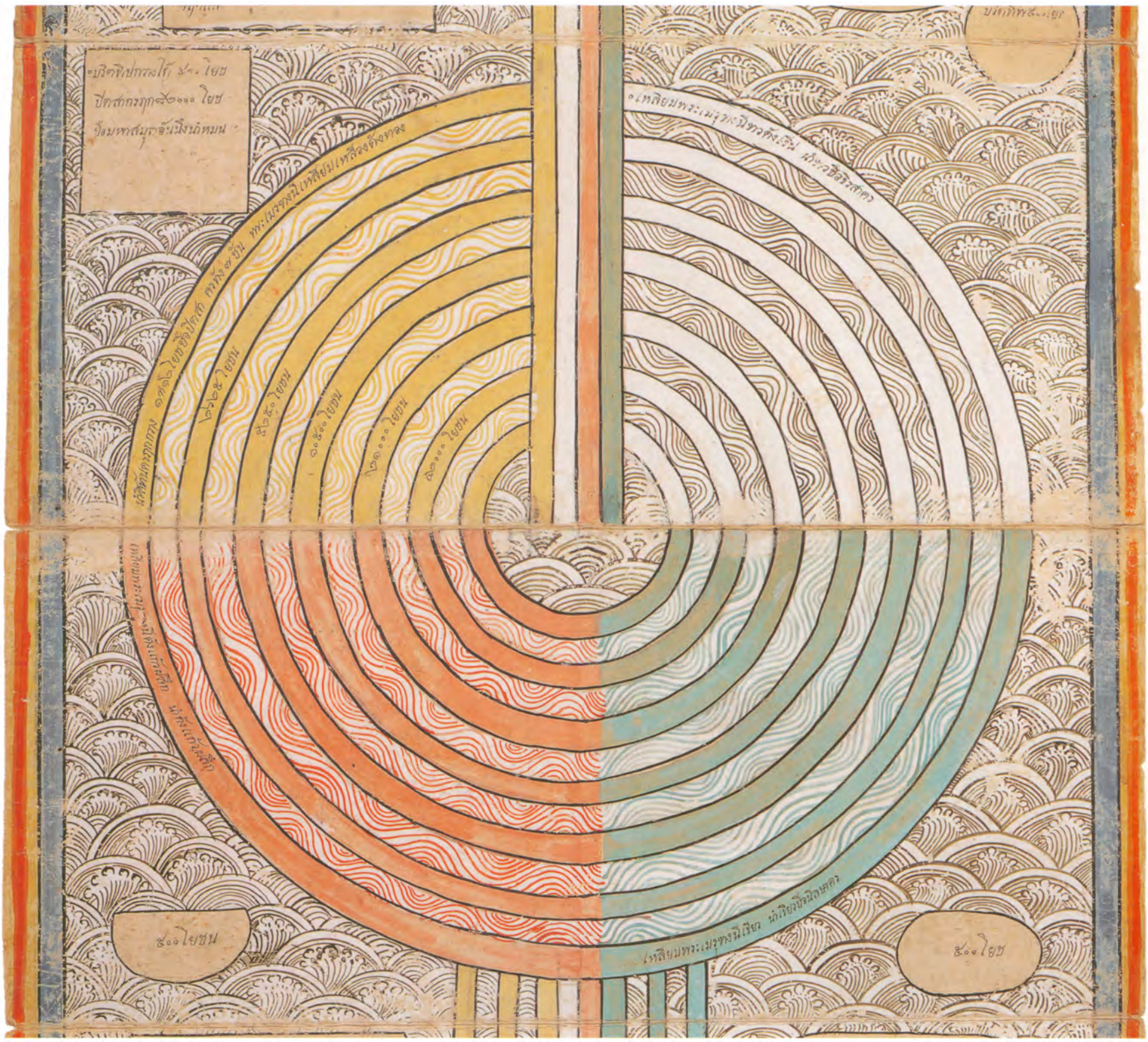

ภาพที่ ๒๖ เขาพระสุเมรุ

มีมหาสมุทรทั้ง ๔ ล้อมรอบ คือ ปีตสาคร ขีรสาคร ผลิกสาคร และนิลสาคร

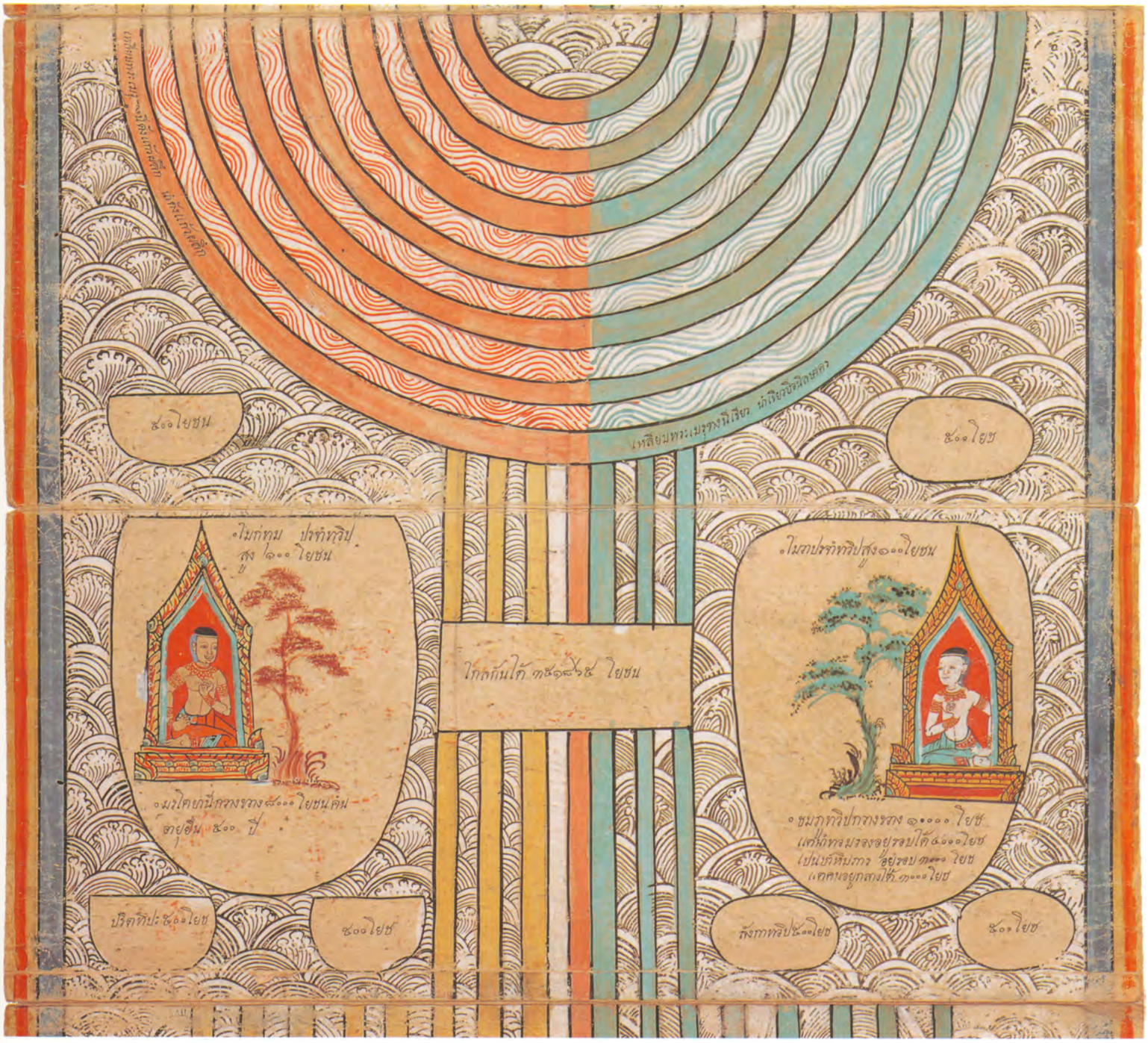

ภาพที่ ๒๗ เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป

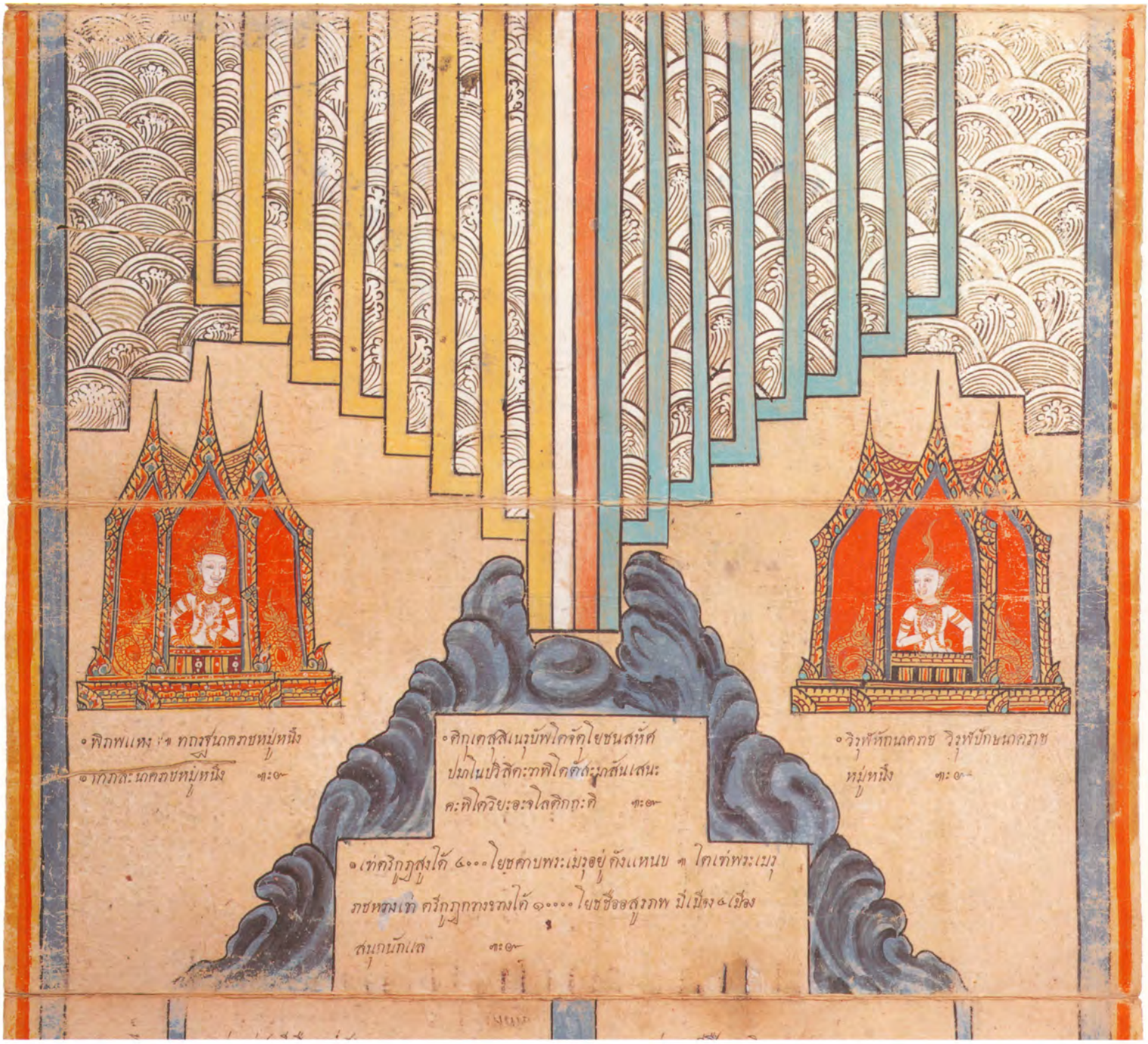

ภาพที่ ๒๘ พิภพแห่งนาค

อยู่ใต้เขาพระสุเมรุ มีทถรฐนาคราช กำภลนาคราช วิรุลหกนาคราช และวิรุลปักษนาคราช

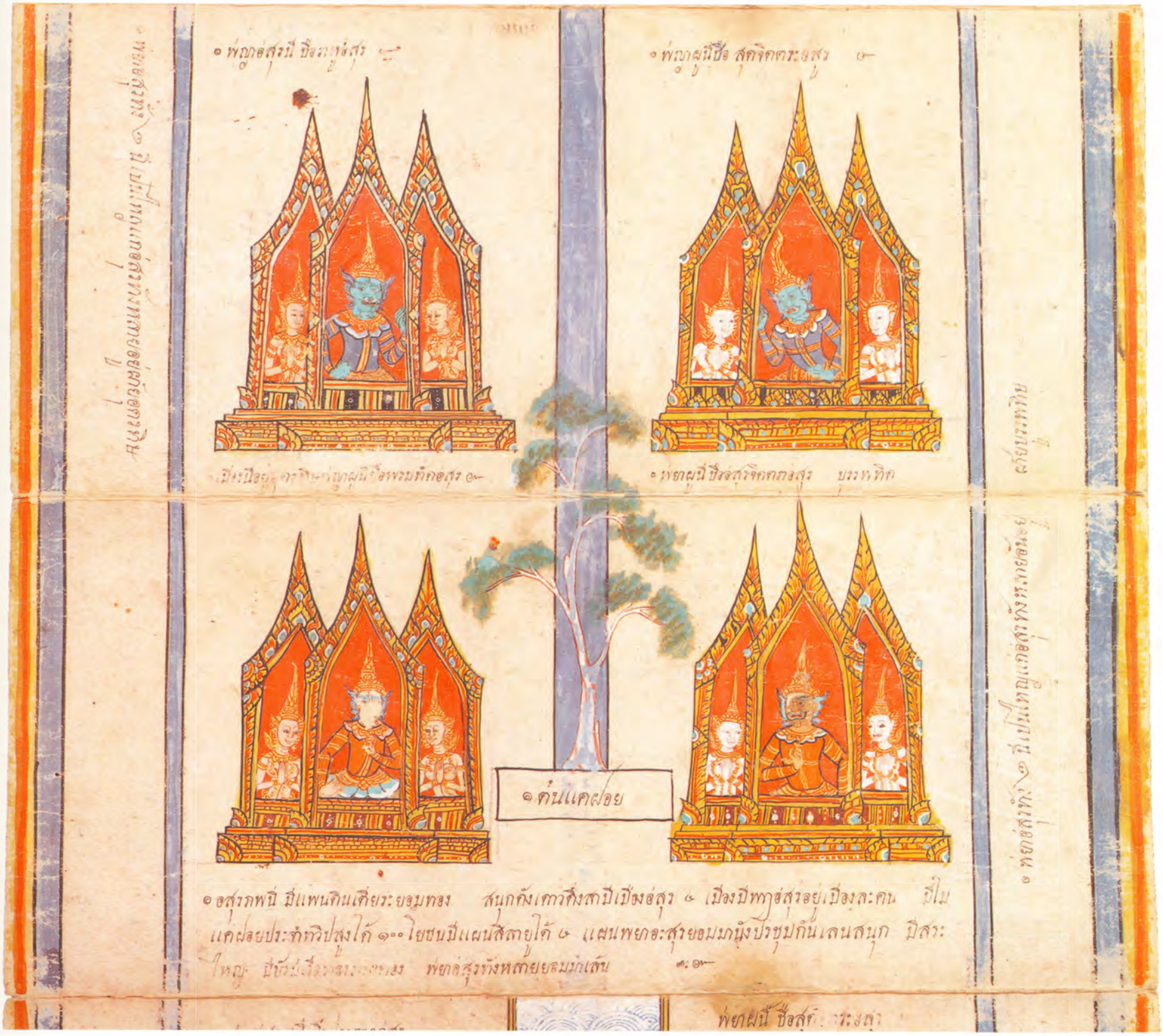

ภาพที่ ๒๙ พิภพแห่งอสูร

มีพญาราหูอสูร และพญาพรมทัศอสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายอุดรทิศ
พญาสุจิตรอสูร และพญาอสุรจิตราอสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายบูรพาทิศ

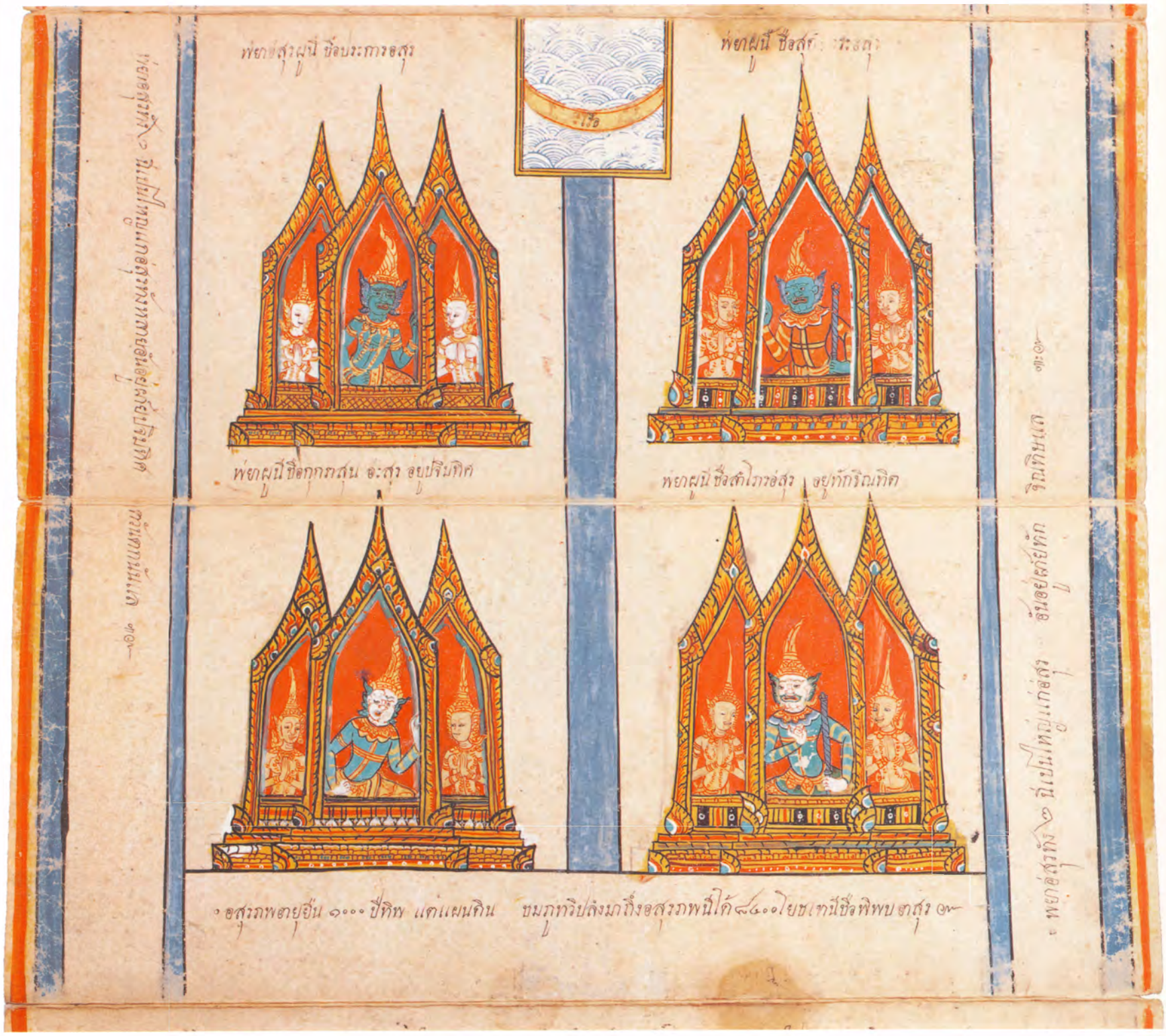

ภาพที่ ๓๐ พิภพแห่งอสูร

มีพญาปะการะอสูร และพญากุเวราสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายประจิมทิศ
พญาสุจิตรอสูร และพญาสำโภรอสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายทักษิณทิศ

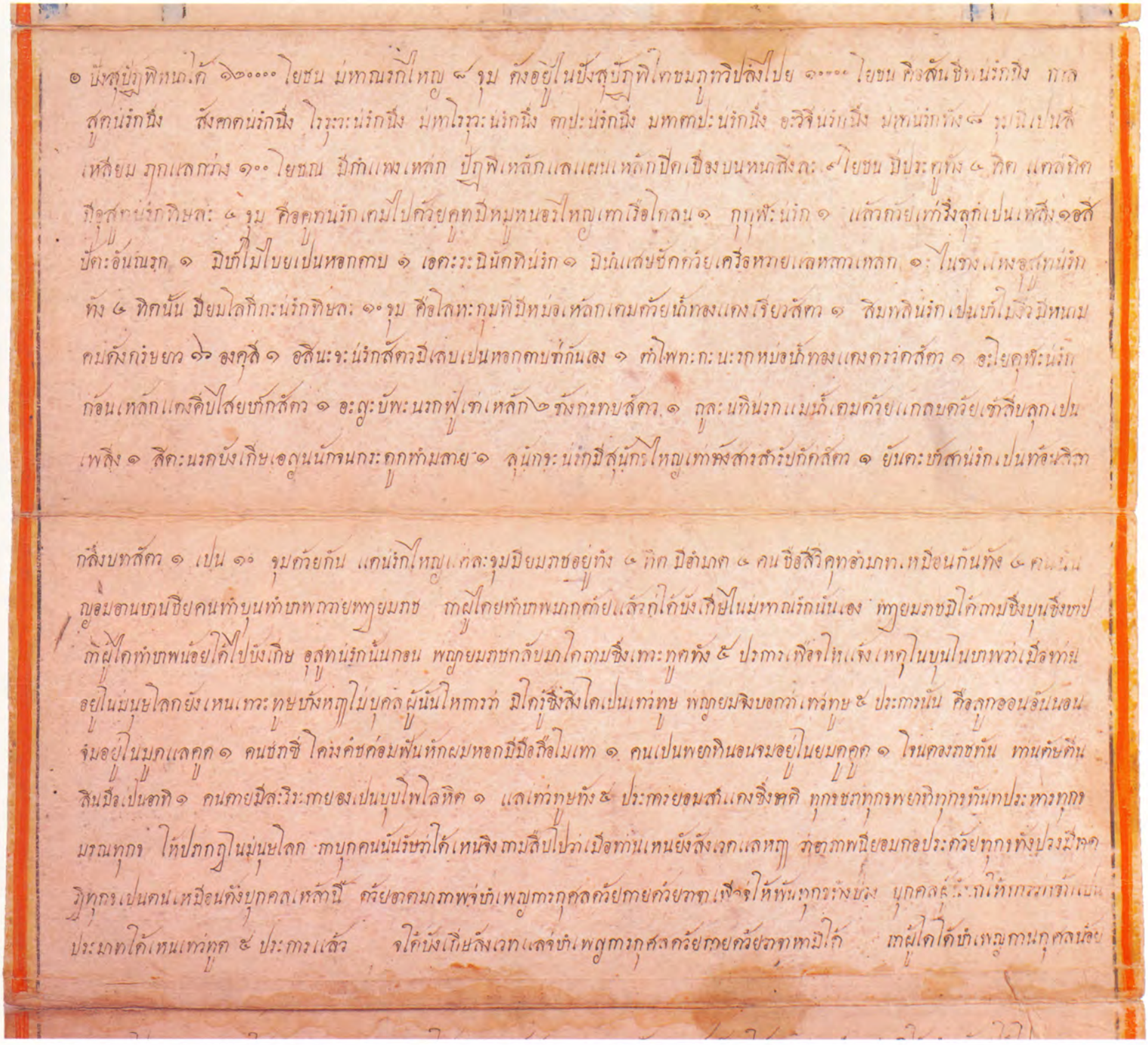

ภาพที่ ๓๑ คำบรรยายลักษณะปังสุปัฏพี

เป็นที่ตั้งมหานรกใหญ่ทั้ง ๘ ขุม

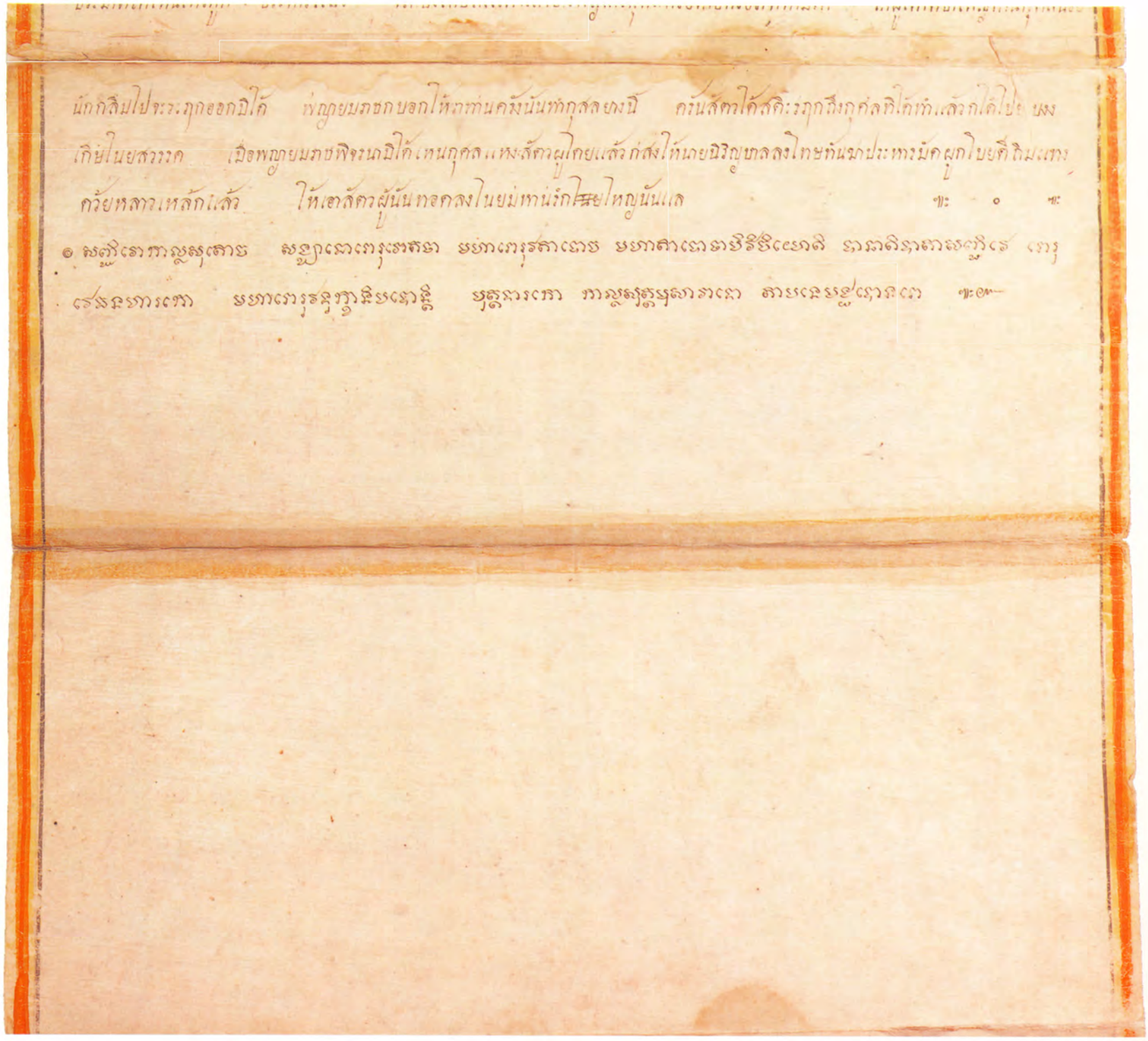

ภาพที่ ๓๒ คำบรรยายลักษณะปังสุปัฏพี (ต่อ)

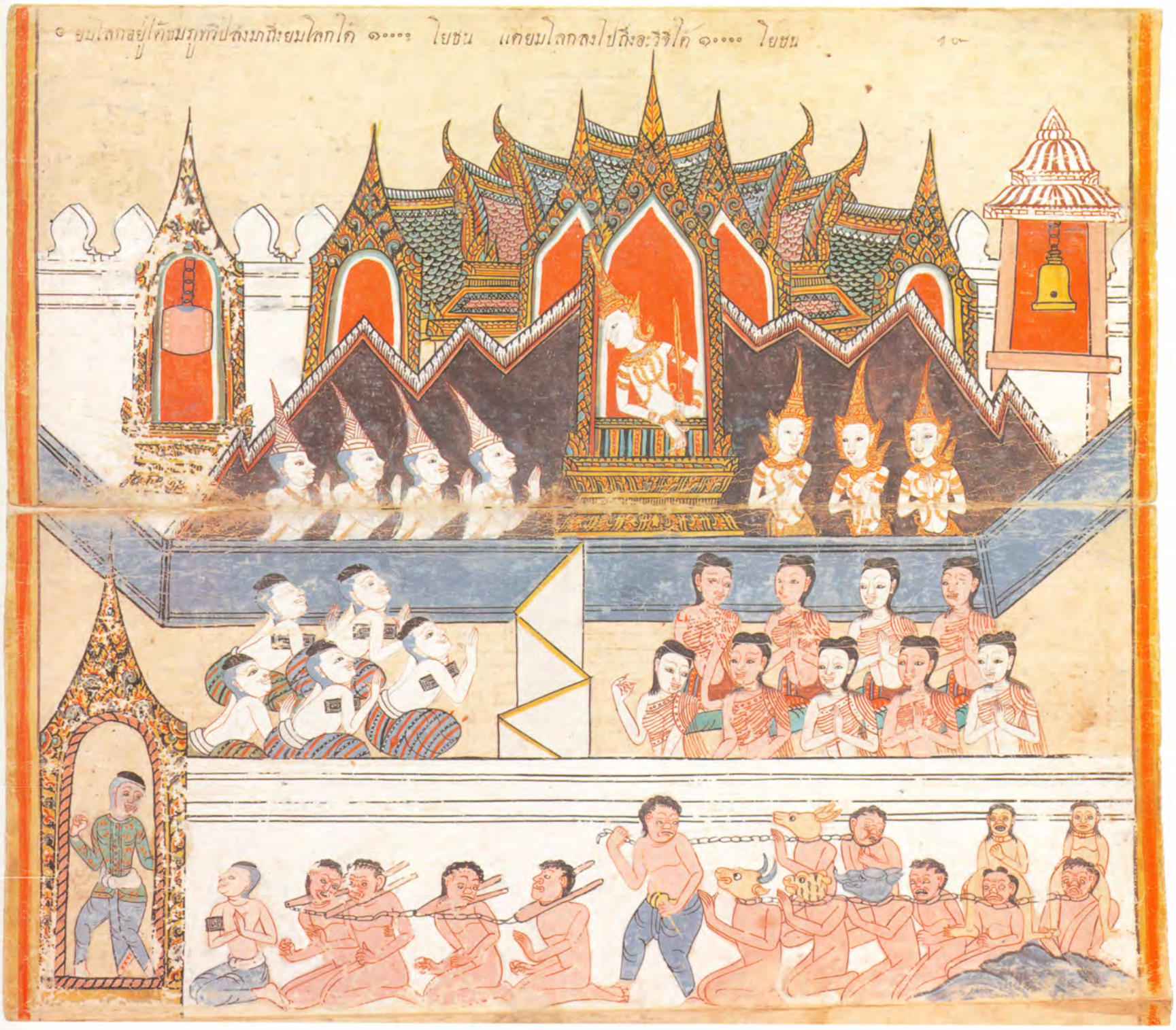

ภาพที่ ๓๓ ยมโลก

อยู่ใต้ชมพูทวีป มีพญายมราชปกครอง

ภาพที่ ๓๔ สัญชีพนรกและพญายมโลกสอบถามเรื่องบุญบาป

ภาพที่ ๓๕ สัญชีพนรก

ภาพที่ ๓๖ สัญชีพนรก

๏ นกนี้วิบนจับสัตว์ให้นอรเหนือแผนดินเหล็ก เอาบันทัดเหล็กตีลงในกาย แล้วจึงทกฟันด้วยขวานแลจอบอันใหญ่เทศเรือนในมนุษ บังก็คัดบักตัดจ่หมูก บังก็เอาเสียชักถิ่มแทงทง ๆ แล้วจึงเอาไปทอดในขุมน่รกใหญ่นั้น สัตว์เหล่านี้เมื่อจอยู่ในมนุกได้ทำมาทยังจไวยะวะ อันน้อยอันใหญ่แทงสัตว์ทั้งปวง บังหมู่เปนบัพชิตทุสีล ไม่รักษาสิกขาบทบริไภกจัตุปัตไจไม่ปจะเวกไม่สอดมั่นภาวนาตายแล้วไปตกน่รกนี้มีอายุยืนได้ ๑๐๐๐ ปีนรก ๑ ไกฎิ ๖ ล้านปีมนุษเปนวันนึ่งคืนนึ่งในกาลสุตน่รก เมื่อสัตสินกำในนรกใหญ่แล้วจึงไปตกในอุสทน่รก ๑๖ ขุมยมโลกทีกะ ๔๐ ขุม ททำยังปีใดสินนายนิรบานกจับเอาสัตไปทอดลงในมหาน่รกคังเทให้เสวยทุกขเวทนาทุกขทวจสินบบทำแล ฯะ ๑—

ภาพที่ ๓๗ สัญชีพนรก และคำบรรยายลักษณะกาลสุตตนรก

ภาพที่ ๓๘ กาลสุตตนรก

ภาพที่ ๓๙ ภาพรวมกาลสุตตนรก

๏ นรกนี้ชื่อสังฆาตนรกมีสันถานเปนดาวกเท่ามูลเรือมด้วยเปลวเพลิง แลในนรกนั้นกอปด้วยภูเท่าเหล็กอันสูงมีทรวดอันภูกเตมไปด้วยการเพลิง แลสัตอันเกิดในนรกนี้มีสีสะแลกายแลวาสันถานต่าง ๆ ลางสัตมีสีสะเปนมุ่นยตัวเปนหัวเปนมาเปนไคกรปีอเปนคน ลางสัตมีสีสะเปนหัวแลเปนมัไคกรปีอเปนคนตัวเปนมุ่นย นายนิรยบาลก็ผูกด้วยเชียกเหล็ก แลตีด้วยไม้ตอันเหล็กต่บองเหล็กเท่า ลำตนสัตนี้เมื่อยู่ในมุ่นยเอาสัตอันมีชีวิตทิงเท่าในเทมิ่ในน้ำอันตัดด้วยคาก เผาด้วยคบเพลิง ครันตายตกในนรกนี้มีอายุได้ ๒๐๐๐ ปีนรก ๑๔ ไกฎ ๔ สันปีมุ่นยเปนวันนึงคืนนึงในสังฆาฎนรก

๚ ๏ ๚ ๏๚

ภาพที่ ๔๐ กาลสุตตนรก และคำบรรยายสังฆาฏนรก

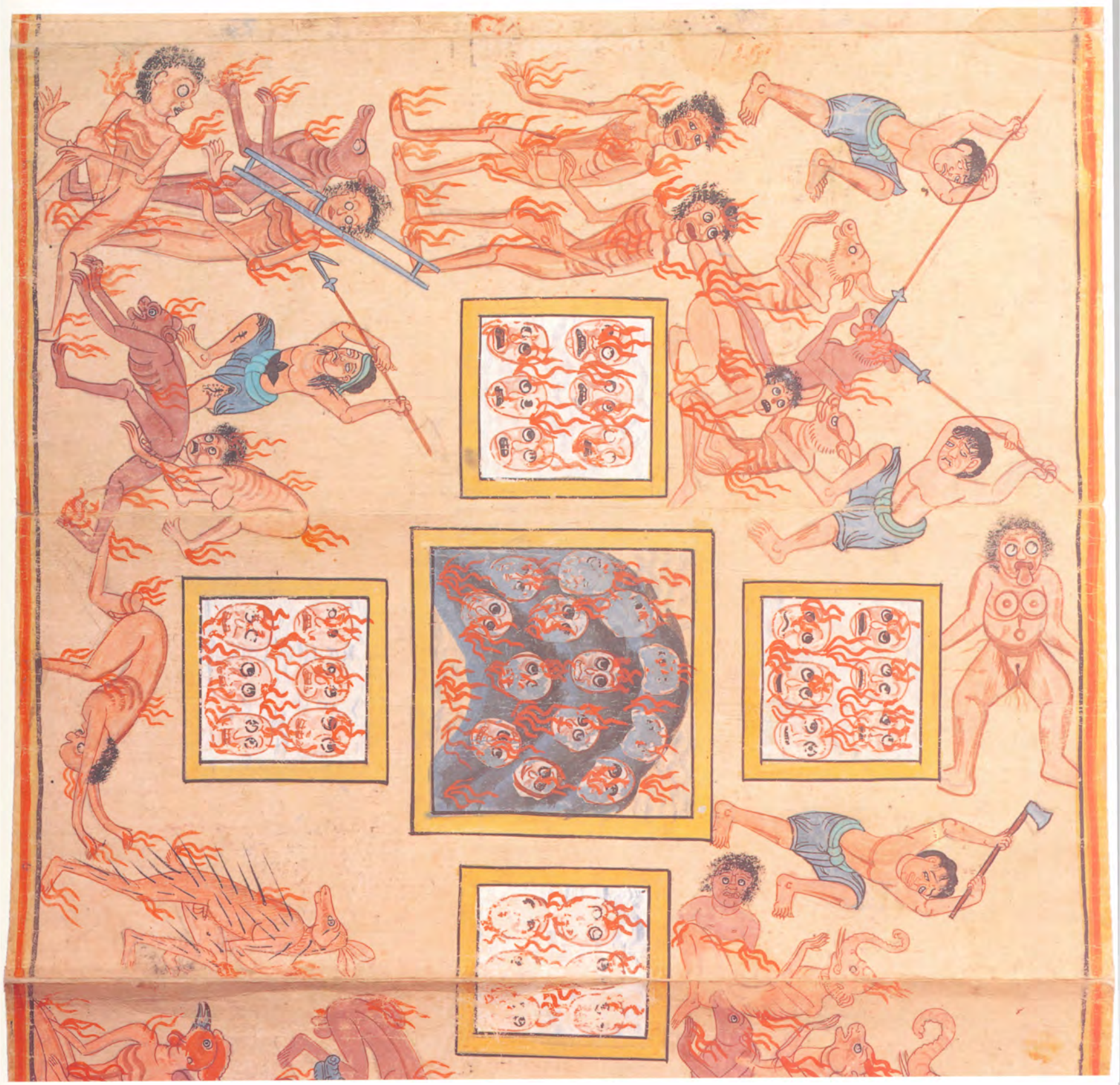

ภาพที่ ๔๑ สังฆาฏนรก

ภาพที่ ๔๒ ภาพรวมสังฆาฏนรก

๏ นรกปิชวไรุวะนาก แลในนรกนั้นมีดอกบัวมีรังคายเปลวเพลิงมากก็วาง หมื่นแสน แลสัตวอันจมอยู่ในดอกบัวนั้นเพียงคอบังเพียงเข่าบัง
เพียงเท้าบังบังเกิดเปนเพลิงไหม้สัตวตลอดเท้าไปในทวาทัง ๙ ได้เสวยทุกขอันหยาบคไปกว่าสินบบทั้ง สัตวนี้เมื่อจุติในมนุษ ยระทุ
สาทายวับเปนพิยานไปจึง ไสยไทยท่านอันหาไทยมิได้ บังก็ชิงเอาทรัพเงินทองหิรบัตนเรือนไร่นาลูกเมียท่านผลื่น นิ่งหญิงนอกใจผัว
ไปคบหยนิ่งหยไปคบเมียท่านตายไปตกในนรกนี้มีอายุะได้ ๔๐๐๐ ปีนรก ๕๗ ไกฏิ ๖ สันปีมนุษเปน วันนึ่ง สันนึ่ง ในไรุวะนรก ฯะ ๑

ภาพที่ ๔๓ สังฆาฏนรก และคำบรรยายลักษณะโรรุวนรก

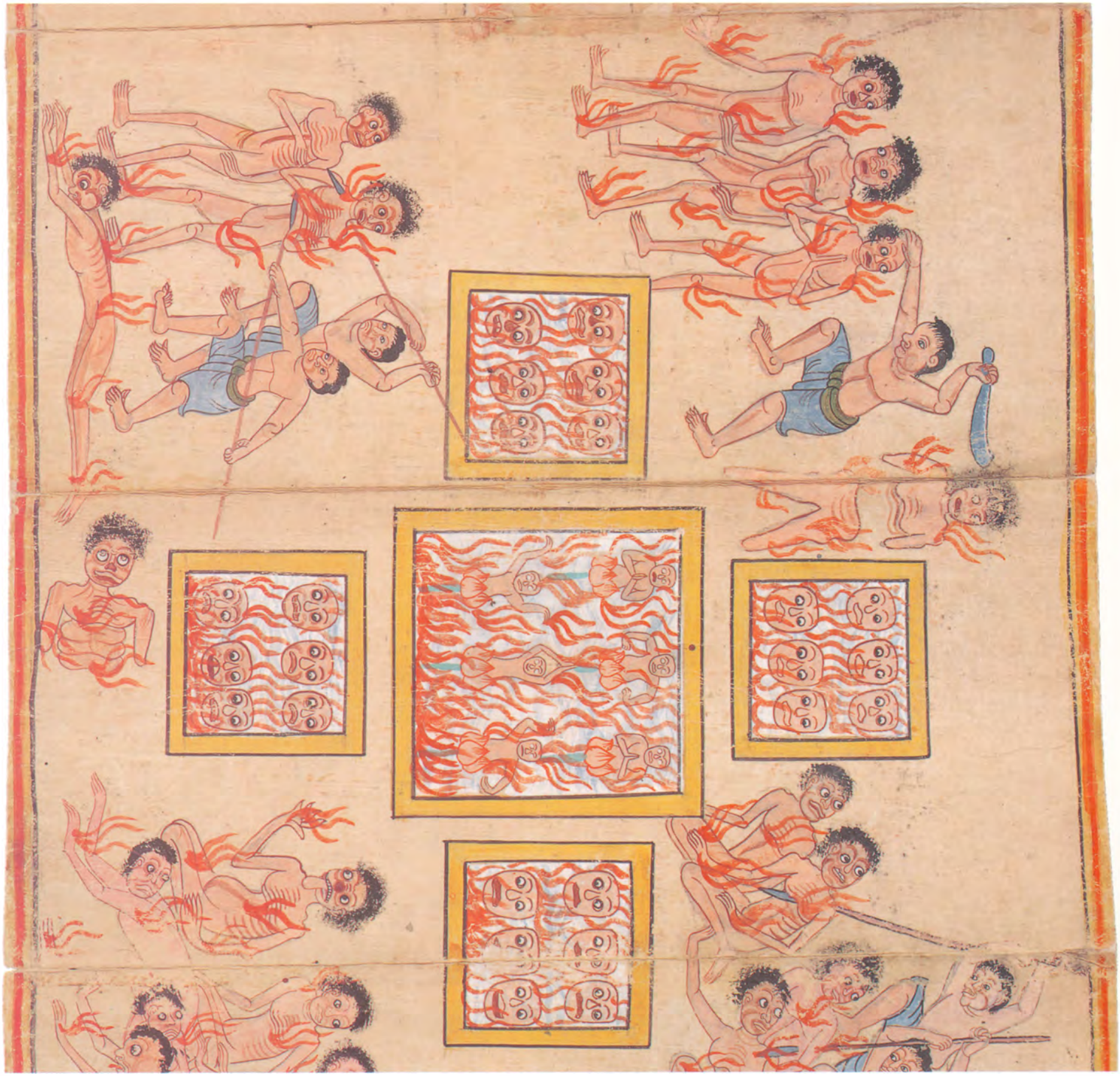

ภาพที่ ๔๔ โรรุวนรก

ภาพที่ ๔๕ ภาพรวมโรรุวนรก

๏ นรกนี้ชื่อมหาโรรุวะนรก ภายในนรกนั้นมีเรืองดวยเปลวเพลิงมีควันบังบังเกิด มากกว่า หมื่นแสน มีหนามเป็นคมกล้ำสัดเกิดในดวงตา เพลิงลุกไหม้ทั่วสรีระกาย ครั้นทนมิได้ไหลลงมา นายนิรยบาลประหารด้วยไม้อันด้วยด้ามเหล็กให้ลงทายแลสิสะสิ้นสุด สัตว์เมื่อยู่ในมนุษยอมศิลสรีระกายแลสิสะมนุษแลสัตว์เดียรฉานให้สิ้นชีวิต ลงจำกากลักของ ทุกข์ทรมาน เต้าแลคาอย่างหอกาทวิยศายไปตกในนรกนี้มีอายุยะยืนได้ ๘๐๐๐ ปีนรก ๒๓๐ ไกฎิ ๔ ล้านปีในมนุษย เปนวันนึ่งคืนนึ่งในมหาโรรุวะนรกแล ฯะ๏

ภาพที่ ๔๖ โรรุวนรก และคำบรรยายมหาโรรุวนรก

ภาพที่ ๔๗ มหาโรรุวนรก

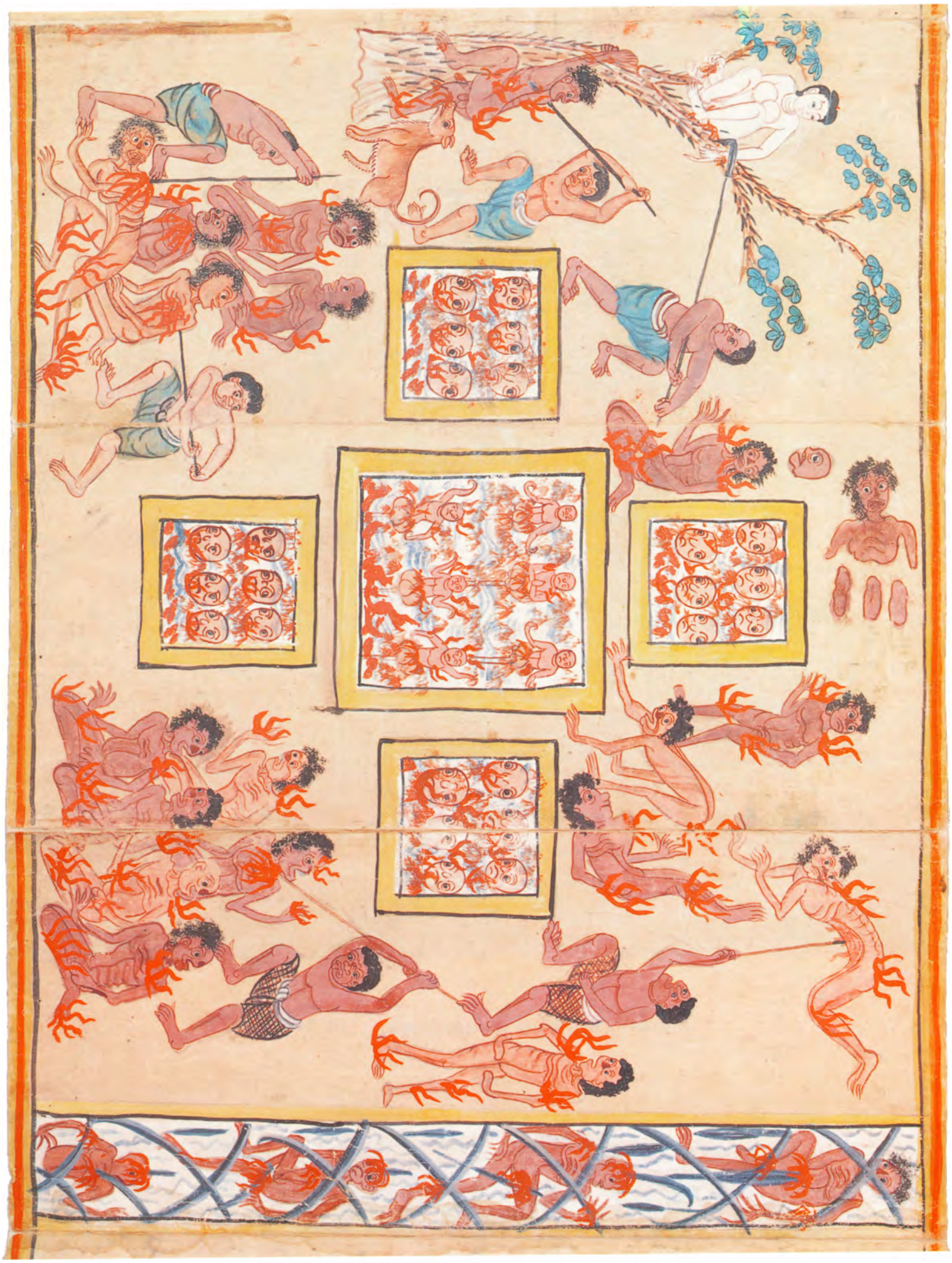

ภาพที่ ๔๘ ภาพรวมมหาโรรุวนรก

๏ นรกปีชื่อคาปะนรก แสนปีนรกนั้นมีหลาวเหล็กเท่าลำตานมุงเรียงคายเปลวเพลิงมากกว่าหมื่นแสนไ นยปีรีบาลใส่กิบแทงสัตให้ขึ้นนั่งบนหลาว เพลิงจึงบังเกิดไหม้ทั่วสรีระกายสุกดังบุกคั่นเผาชีนเนื่อ แล้วมีสุนัขใหญ่เท่าลังสาเจ้ากัดเสียงเนื่อแลหนังยังแต่กังกุกแล้วกลับเป็นขึ้นมาเล่า สัตปีเมื่ออยู่ในมนุษย์จับสัตเสียบหลาวอญ่างไฟยังเป็น บังกเผ้าบันเผ้าเรือนเผาบ้าตามไร้สาญให้สัตตายเป็นอันมากครั้น สินชีวิตาไปตกในนรกนี้มีอายุยืนได้ ๑๐๐๐ ปีนรก ๙๐๑ ใกฎ๑ สันปีมนุษเป็นวัน๑ คืน๑ ในคาปะนรกนี้แล ฯ๐ฯ

ภาพที่ ๔๙ มหาโรรุวนรก และคำบรรยายตาปนรก

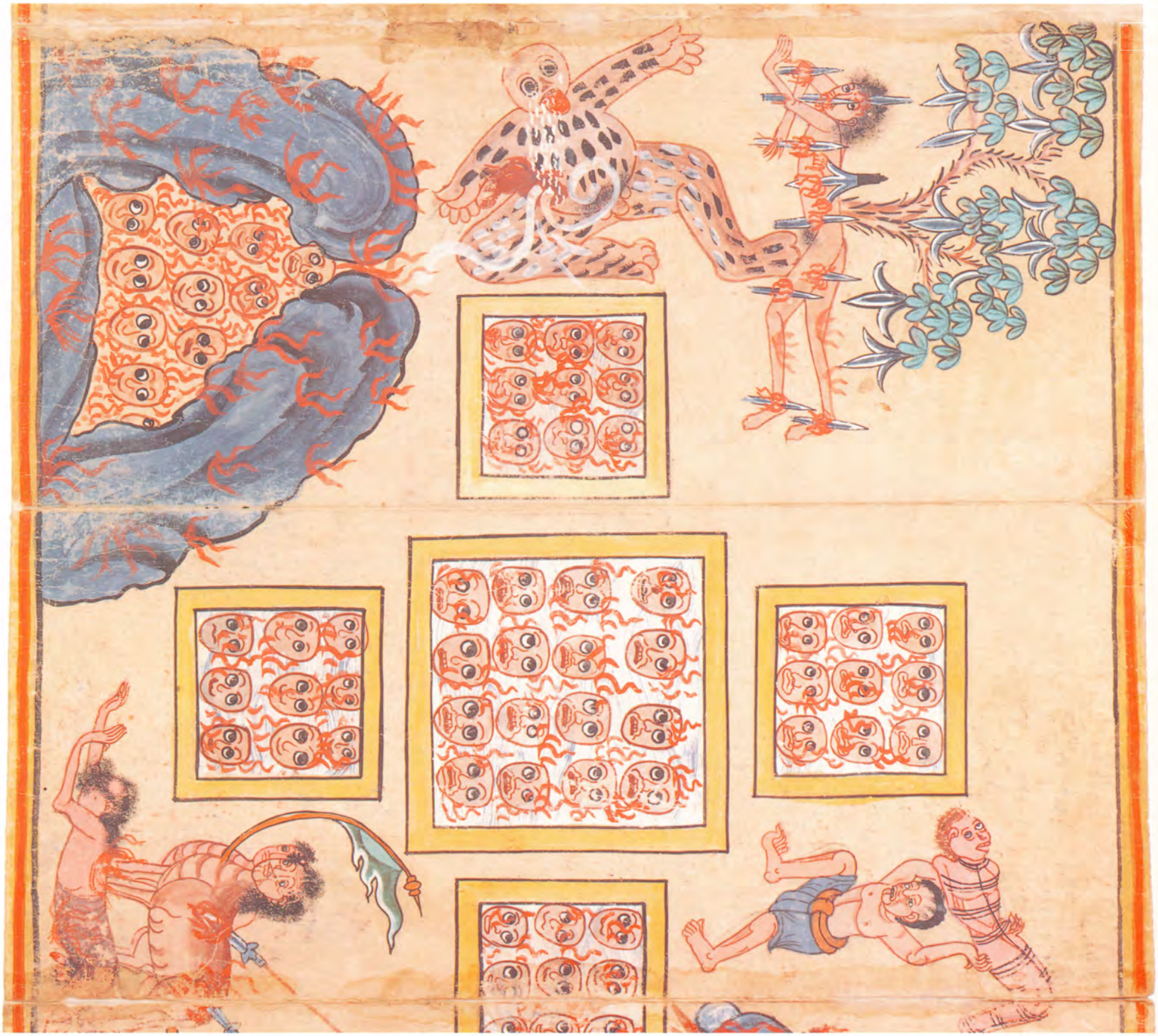

ภาพที่ ๕๐ ตาปนรก

๏ นรกนี้ชื่อมหาตาปะนรก แลในนรกนั้นมีฟูเท่าเหล็กลุกงงเวียงตายเปลวเพลิง นายนิรบาลใส่สัดให้รีนสู่ฟูเท่าแล้วก็เกิดลมพยุไหญ่พัดให้ตกลงมามีหลาวเหล็กลุกเปนเปลวเพลิงผุดขึ้นรับเสียบสัดให้เสวยทุกขเวทนากรรจะสิ้นบาปกำ สัดนี้เปนอยู่ในมนุษ ถึงอุเฉทะทฤษฎีว่าทำบุนมิได้บุนทำบาปมิได้บาป ทั้งทำการเปนบัพชิตสำแดงให้ผิดพระธรรมวินัยแห่งสมเดจ์พระพุทธเจ้า ตายไปตกในมหาตาปะนรกอายุยืนสิ้นอันตะภกัลปนั้นแล อนึ่งบุคลทิฏฐิซึ่งอุเฉทะทฤษฎีแลอะกิริยะทฤษฎีอันเปนนิยัตะมิคฉาทฤษฎีนั้น ครั้นสิ้นอายุะศมในมหาตาปะนรกแล้วก็ลงไปนั้นเกิดท่นทุกรอยู่ในอะวิจิ นรกตกบเทาสิ้นอายุะแล้วไปยตกในยโลกันตะนะรกนั้นอีกเล่า มิอาจพ้นตกนรกได้

ภาพที่ ๕๑ ตาปนรก และคำบรรยายมหาตาปนรก

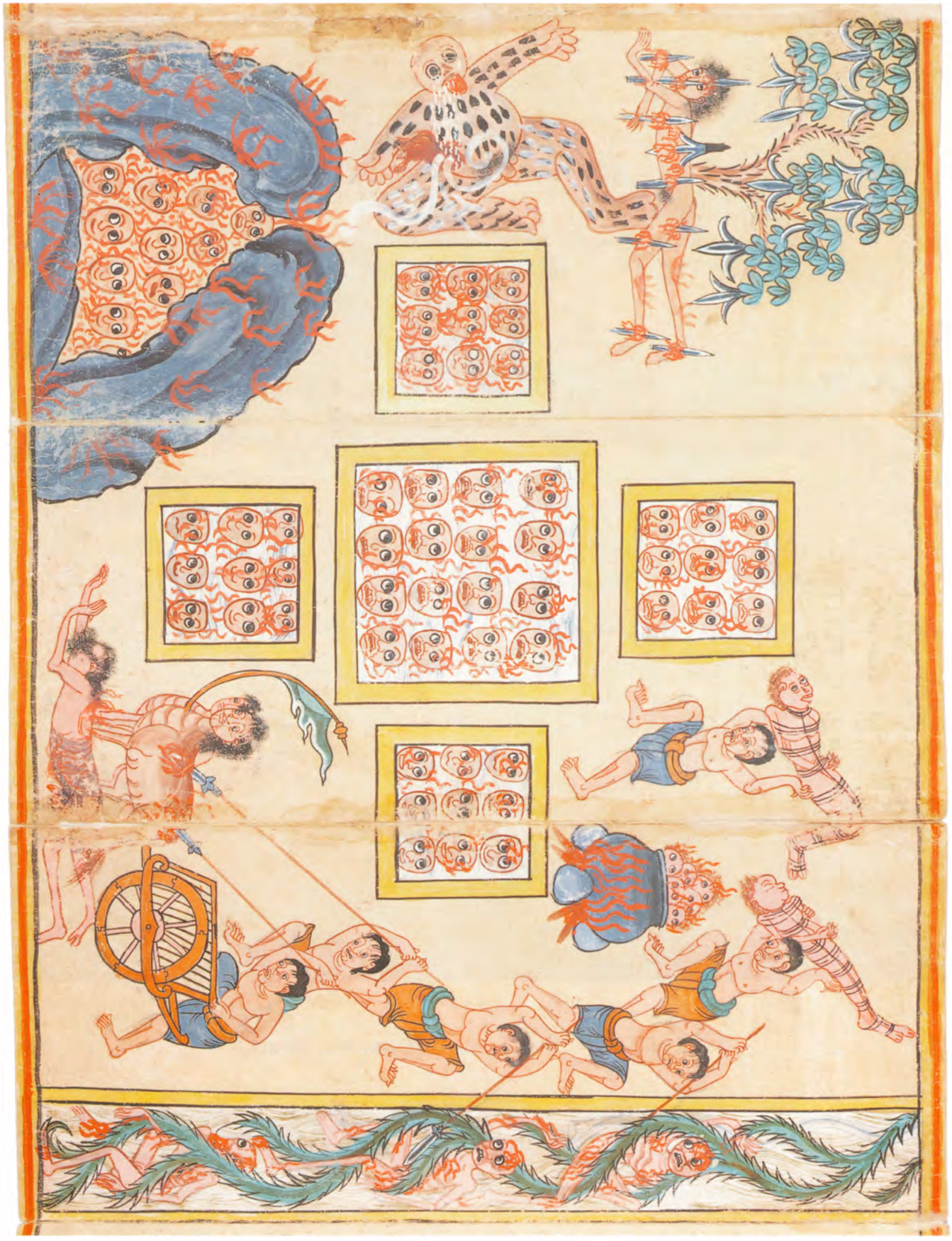

ภาพที่ ๕๒ ภาพรวมตาปนรก

๏ นรกนี้ชื่อมหาตาปะนรก แลในนรกนั้นมีฟเท่าเหล็กลุกพุงเวียงกายเปลวเพลิง นายนิรยบาลใส่สัดให้รีนสู่ฟเท่าแล้วก็เกียลมพยุะใหญ่ พัดให้ตกลงมามีหลาวเหล็กลุกเปนเปลวเพลิงผุดขึ้นรับเสียบสัดให้เสวยทุกขเวทนากรรจะสิ้นบาปท่ สัตนี้เมื่ออยู่ในมนุษ ถึงอุเฉทะทฤษฎีทำบุนมิได้บุนทำบาปมิได้บาป บังเกิดเปนบัพชิตสำแดงให้ฝึกพระธรรมวินัยในแพงสมเดจ์พระพุทธเจ้า ตายไปตกในมหาตาปะนรกอายุยืนสิ้นอันตะกัลปนึ่งแล อนึ่งบุคลผู้ที่ถือซึ่งอุเฉทะทฤษฎีแลอะกิริยะทฤษฎีอันเปนนิยัตะมิจฉาทฤษฎีนั้น ครั้นสิ้นอายะศมในมหาตาปะนรกแล้วก็ลงไปบังเกิดท่านทุกข์อยู่ในอะวิจี นรกตกบเทาสิ้นอายุะแล้วไปยตกในยไลกันตะนะรกนั้นอีกเล่ มิอาจพ้นตกนรกได้ ๚ ๚ ๚ ๚

ภาพที่ ๕๓ คำบรรยายลักษณะมหาตาปนรก และสภาพมหาตาปนรก

ภาพที่ ๕๔ มหาตาปนรก

๏ นรกนี้ชื่อมหาอะเวจี นรกทุกทั้งได้ ๑๐๐ โยชน แลในนรกลุกทั้งเรืองด้วยเปลวเพลิงสิ้นทั้งนั้น หาช่องหารั่งมิได้ผู้ใดที่ปัก ทนันตวิยะกรรมทั้งปะการ คือตปิตมารดาทั้งไลหิตคุบาทแลสังฆเภทจัพระอรหันแลทำมลายพระพุทธรูปพระมหาเจดีอันประจุพระ บรมธาตุ แลกะทำอาจินณะกำทั้งสิ้นเปนนิจกังนายจนทลุกรว แลนายโคมฎอันทั้งสุกอนนั้นโคกินแลทายเปนนิจกาลี ตายไปตก ในมหาอะเวจีมีอายุศมะยืนกลับนั้น กับบาปกัยังไม่สิ้นแม้นเพลิงประไลยกันจไม่สิ้นวันนั้นก็ไปเสวยทุกขอันหยาบทไนยไล กันตะนรกสืบไปย

ฯะ ๐ ๑ ๑๗

ภาพที่ ๕๕ คำบรรยายลักษณะมหาเวจีนรก และสภาพมหาเวจีนรก

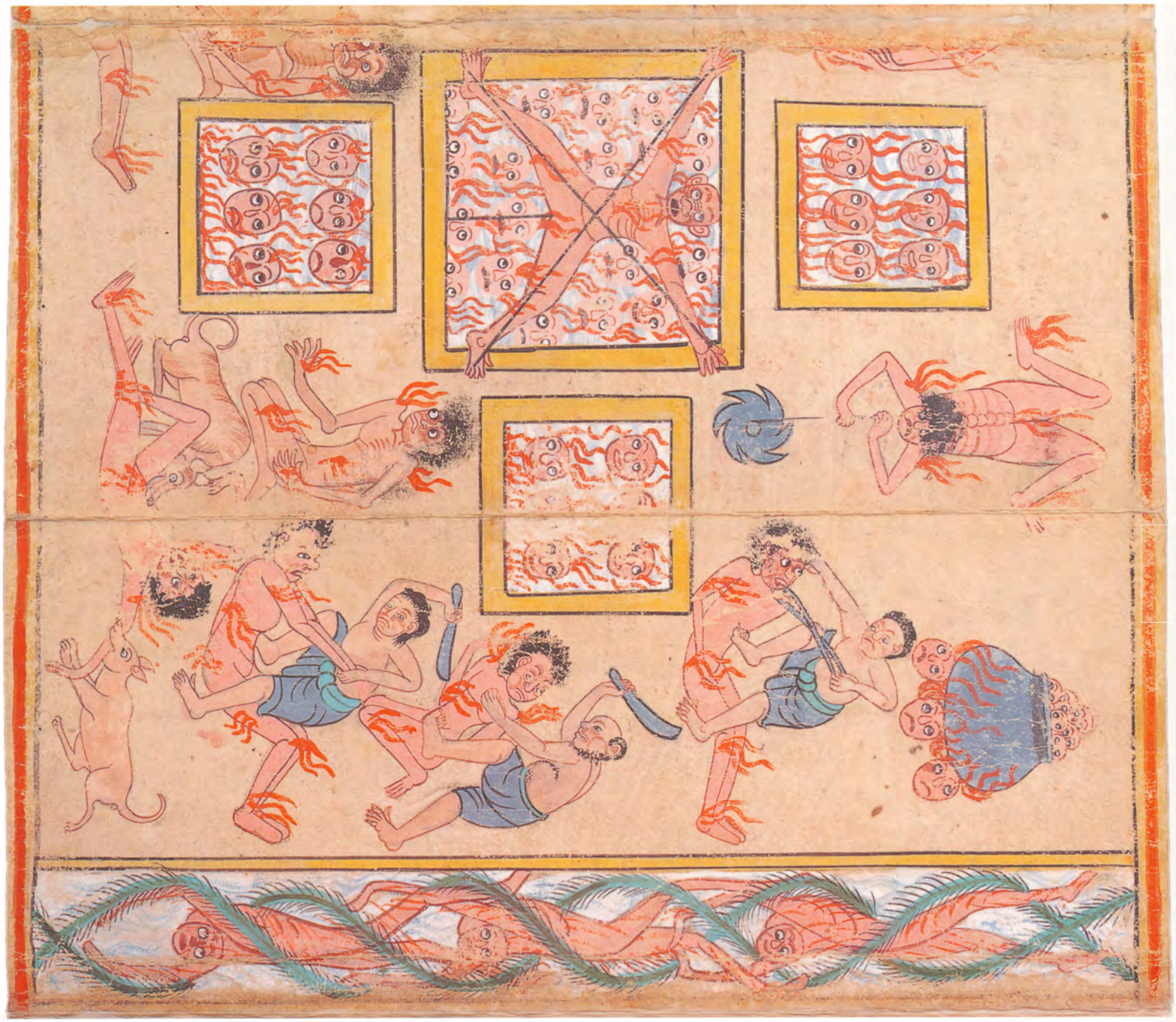

ภาพที่ ๕๖ มหาอเวจีนรก

ภาพที่ ๕๗ ภาพรวมมหาอเวจีนรก

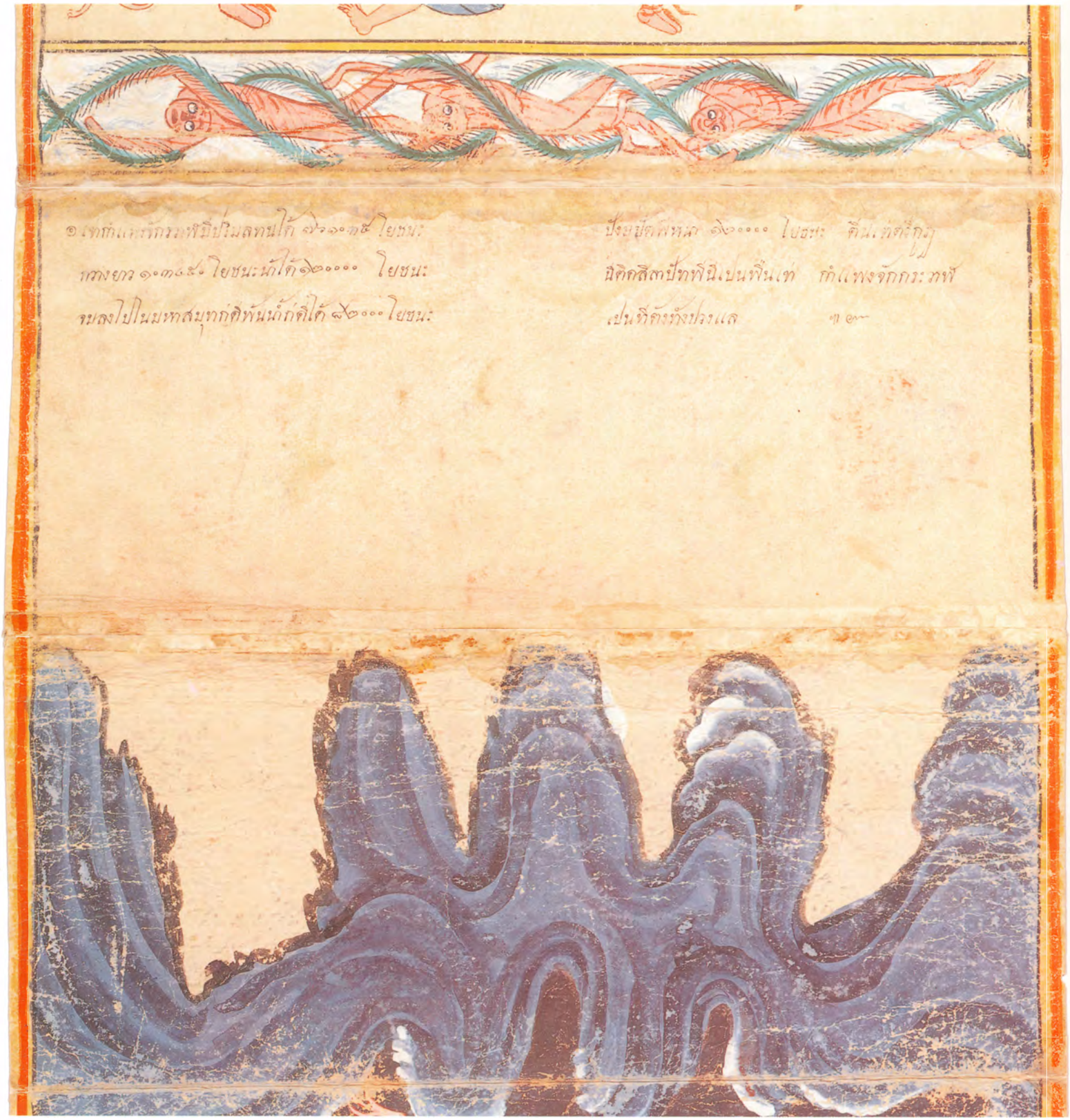

ภาพที่ ๕๘ คำบรรยายปริมณฑลของกำแพงจักรวาล ปังสุปัฏพี และที่ตั้งเขาต่าง ๆ

ภาพที่ ๕๙ คำบรรยายลักษณะและสภาพโลกันตนรก

ภาพที่ ๖๐ ภาพรวมโลกันตนรก

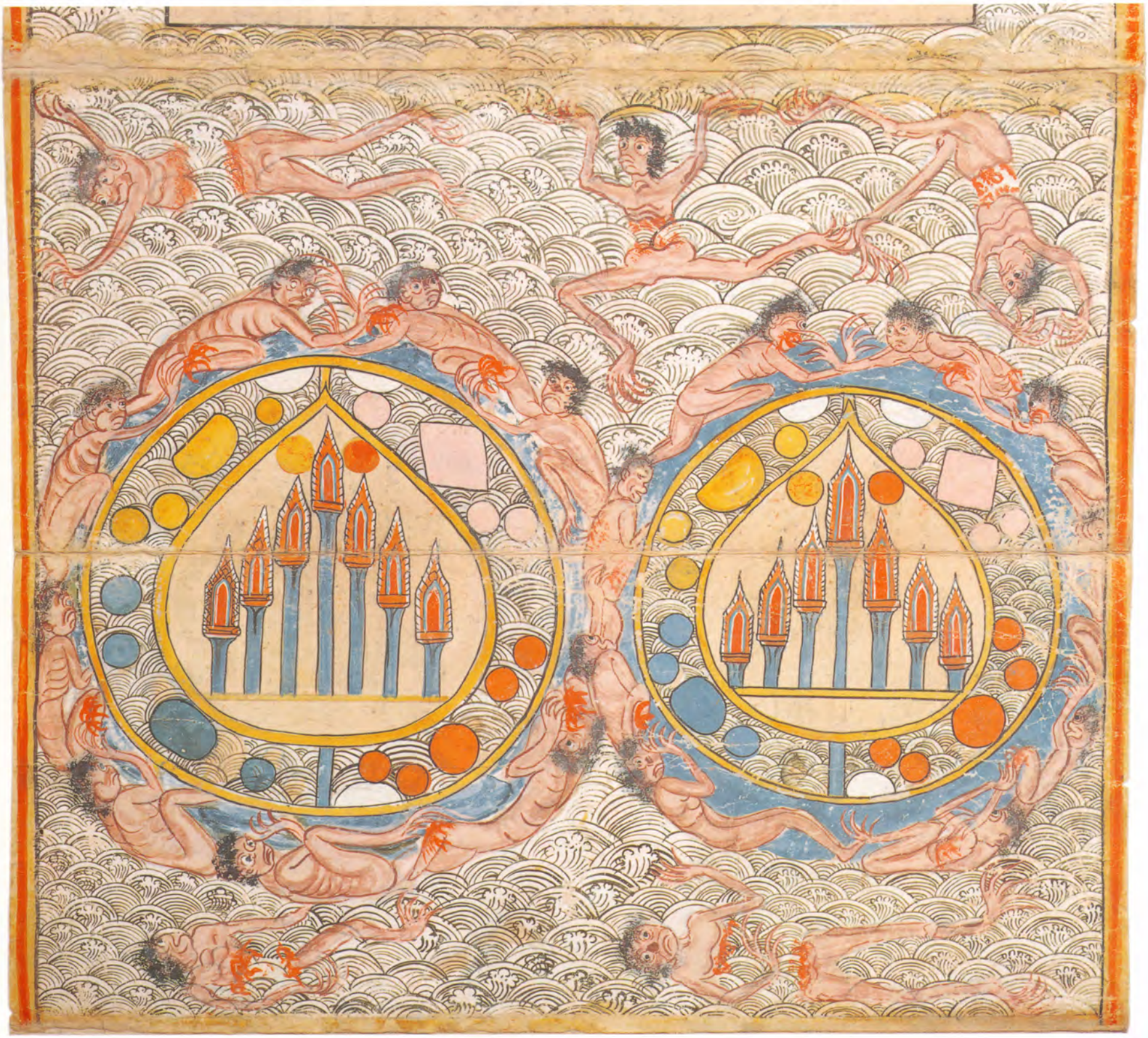

ภาพที่ ๖๑ จักรวาล

ลอยน้ำอยู่ มีลมรองน้ำได้ ๖๐,๐๐๐ โยชน์ ใต้ลมนี้ลงไปเป็นอากาศเปล่าได้อนันตโยชน์

ภาพที่ ๖๒ ภาพรวมจักรวาลลอยน้ำอยู่

ภาพที่ ๖๓ อสูรกาย

อสูรกาย ๒ หมู่ หมู่หนึ่งชื่อทิพอสูรกาย หมู่หนึ่งชื่อกาลกัญชิกาสูรกาย
อสูรกายเหล่านี้อยู่ในป่า ในเขา ในสมุทรทุกแห่ง เขาสองหมู่นี้มีในมนุษย์นี้แล.

ภาพที่ ๖๔ เปรตหมู่ต่าง ๆ

บาปบุคคลใดถวายพาหนะแก่พระสงฆ์แล้วนำกลับมาใช้ ตายลงจะเป็นมหิทธิกาเปรต

ภาพที่ ๖๕ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ได้แก่ เปรตชิ้นเนื้อ เปรตงูเหลือม เปรตกินซากศพ คธกเปรต สุกรเปรต

ภาพที่ ๖๖ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ได้แก่ ตังคาเปรต อัคคีชาละมุกขาเปรต

ภาพที่ ๖๗ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ได้แก่ อันตาสาเปรต

ภาพที่ ๖๘ วิมานิกเปรต

มหาพราหมณ์พิพากษาความมิเป็นธรรม เห็นแก่อามิสสินจ้าง ได้รักษาศีลครึ่งวันเกิดเป็นวิมานิกเปรต กลางวันเสวยทิพย์วิมาน กลางคืนเป็นเปรตขูดเนื้อสันหลังกันกิน.

ภาพที่ ๖๙ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ได้แก่ กัสิกะเปรต เปรตห่มแผ่นเหล็ก ถัมภะกะเปรต ตันหิกะเปรต

ภาพที่ ๗๐ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ได้แก่ สุจิโลมะกะเปรต สุจิมุขาเปรต บาปเป็นบรรพชิตทุศีล
บาตร และจีวรลุกเป็นเปลวเพลิงไหม้ภายในอากาศ

ภาพที่ ๗๑ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ

พระนางศิริมหามายาประสูติพระพุทธเจ้าในดงไม้รัง

ภาพที่ ๗๒ พุทธประวัติ : ตอนเสด็จประพาสอุทยาน

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสอุทยานได้พบนิมิตทั้ง ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ทรงสังเวชในคนเหล่านั้น แต่พอพระทัยในสมณะ จึงดำริจะออกบวช.

ภาพที่ ๗๓ พุทธประวัติ : ตอนพระอินทร์ดีดพิณถวาย
และตอนนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

ภาพที่ ๗๔ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ป่าเลไลย์ และตอนพระพุทธเจ้าลอยถาด

หน้าปลาย

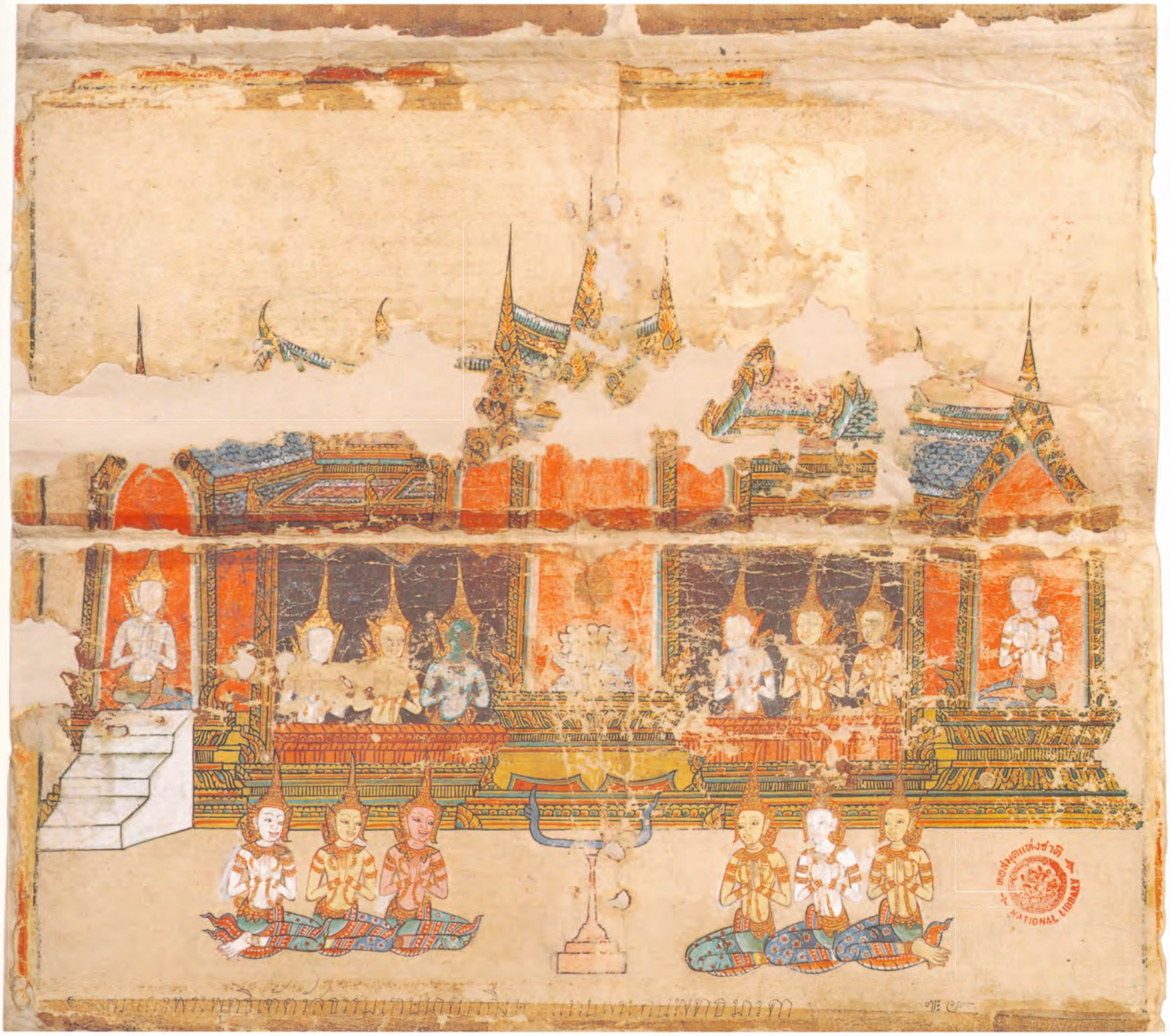

ภาพที่ ๗๕ พุทธประวัติ : ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ภาพที่ ๗๖ พุทธประวัติ : ตอนมารผจญ

ภาพที่ ๗๗ แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล

เช่น ญี่ปุ่น กวางตุ้ง วิลันดา เป็นต้น

ภาพที่ ๗๘ แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่าง ๆ ชายทะเล

เช่น บูรไน นครหลวง ระยอง จันทบูน เป็นต้น

ภาพที่ ๗๙ แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่าง ๆ ชายทะเล

เช่น ศรีอยุธยา แม่กลอง ราชบุรี เพชรบุรี เป็นต้น

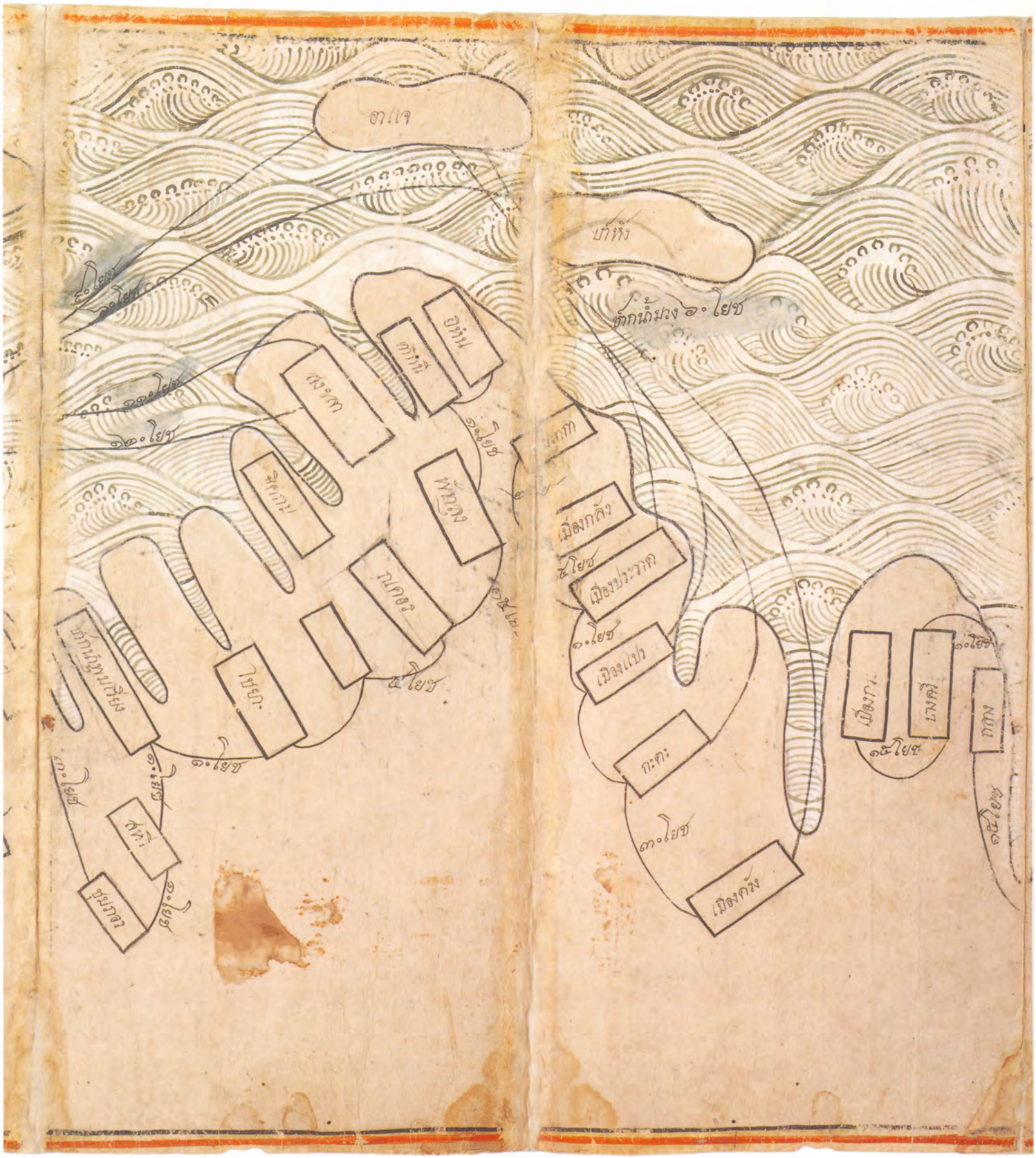
ตาแจ
ปัตหัง
ปากน้ำปาง ๖๐ โยช
เมืองกลัง
เมืองประกาด
เมืองเปา
กะตะ
เมืองตรัง
ไชยา
ปากน้ำพุมเรียง
ชุมพร
๑๐ โยช
๑๕ โยช
๑๐ โยช
๑๕ โยช
๑๐ โยช
๑๕ โยช

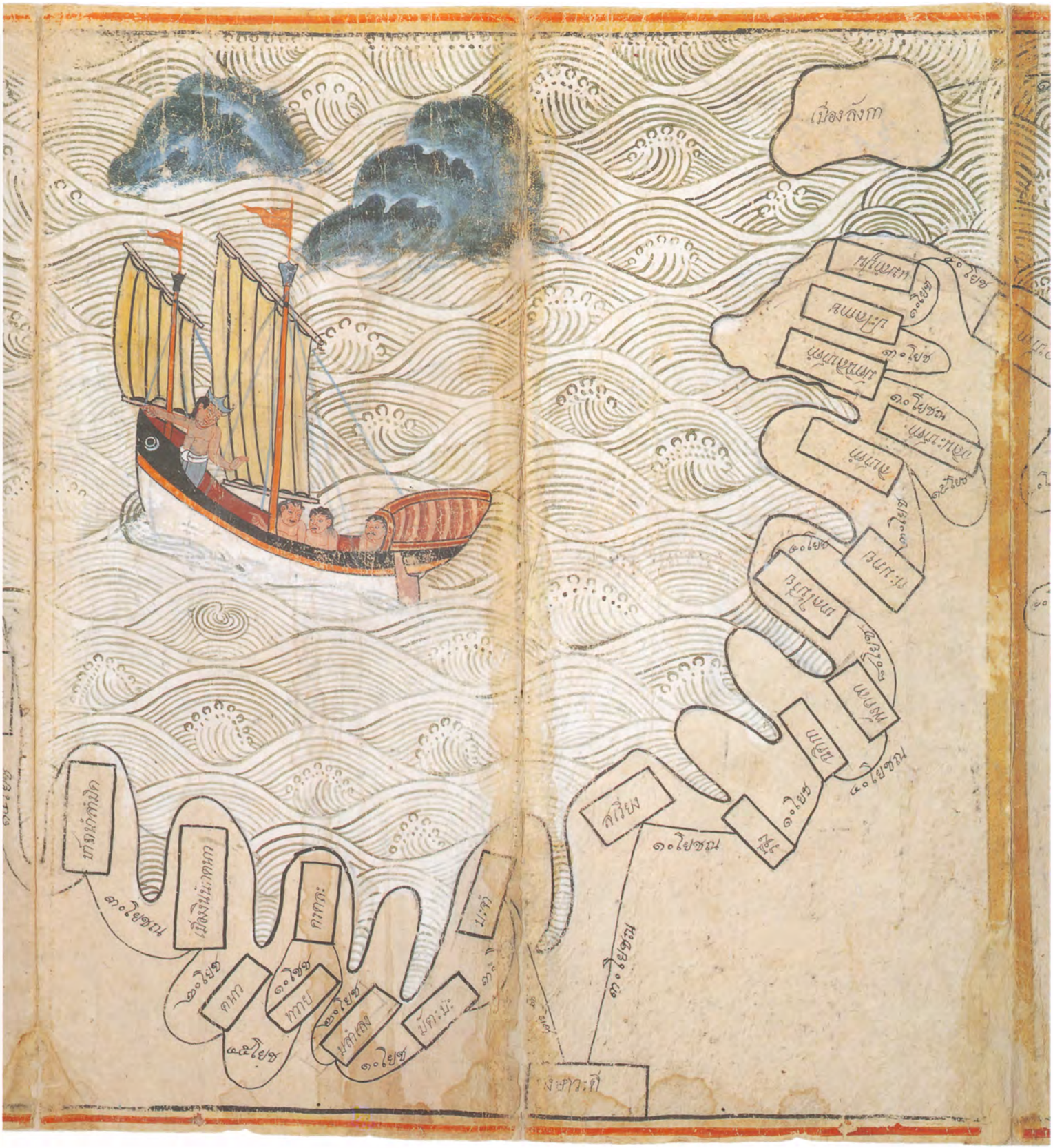
เมืองลังกา
๑๐โยชน
๑๐โยชน
๑๐โยชน

ภาพที่ ๘๒ แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล

เช่น โรมน้อย จอรู สูราติ เป็นต้น

ภาพที่ ๘๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพราหูอสูรเหาะขึ้นมาจากอสูรพิภพ
และอุดรกาโรทวีป อมรโคยานทวีป

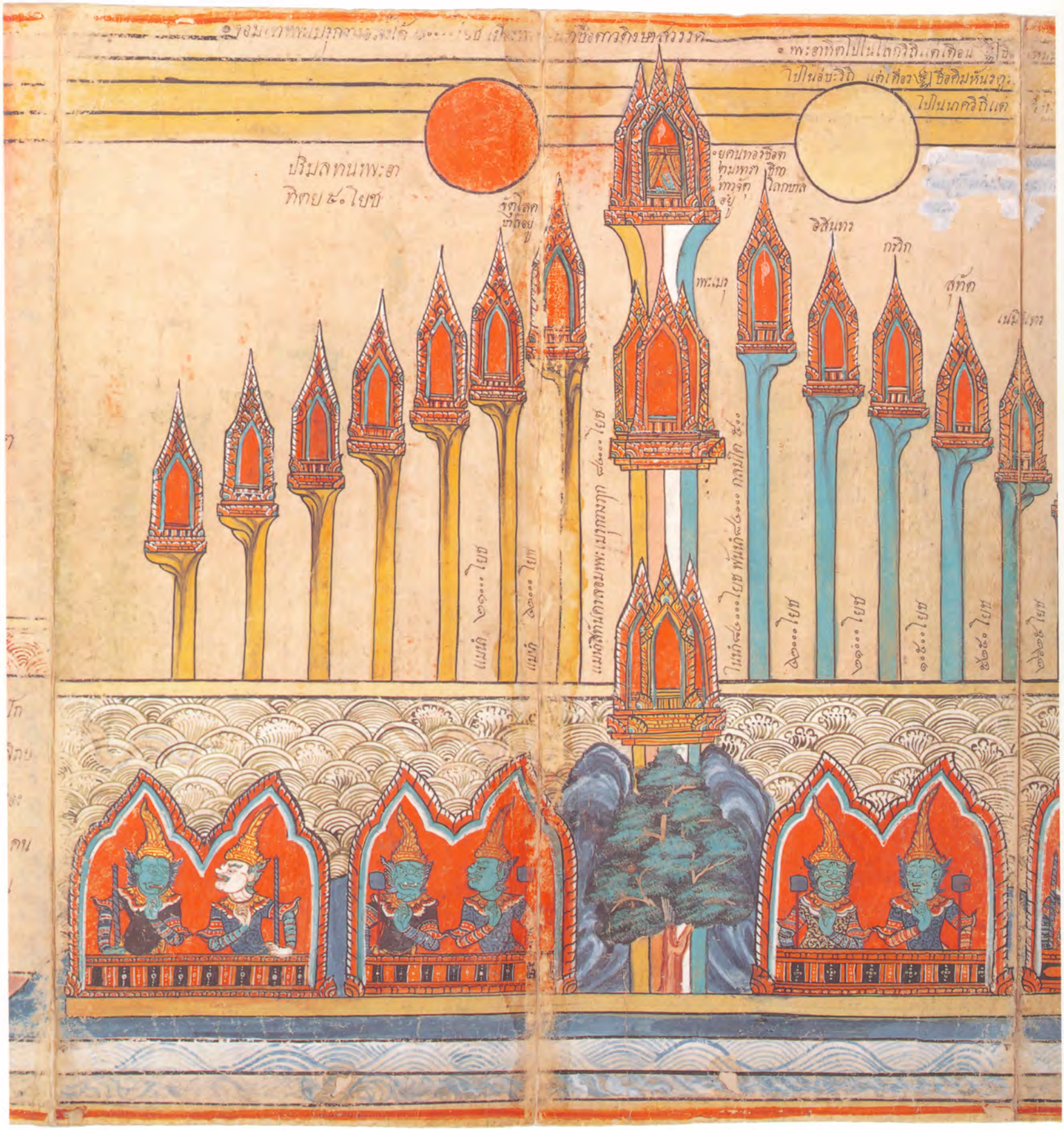

ภาพที่ ๘๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภูเขาพระสุเมรุ

มียอดเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบ และมีแม่น้ำสีทันดรอยู่ระหว่างเขาทั้ง ๗ นั้น
เหนือเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ใต้เขาพระสุเมรุ เป็นพิภพนาคและอสูร

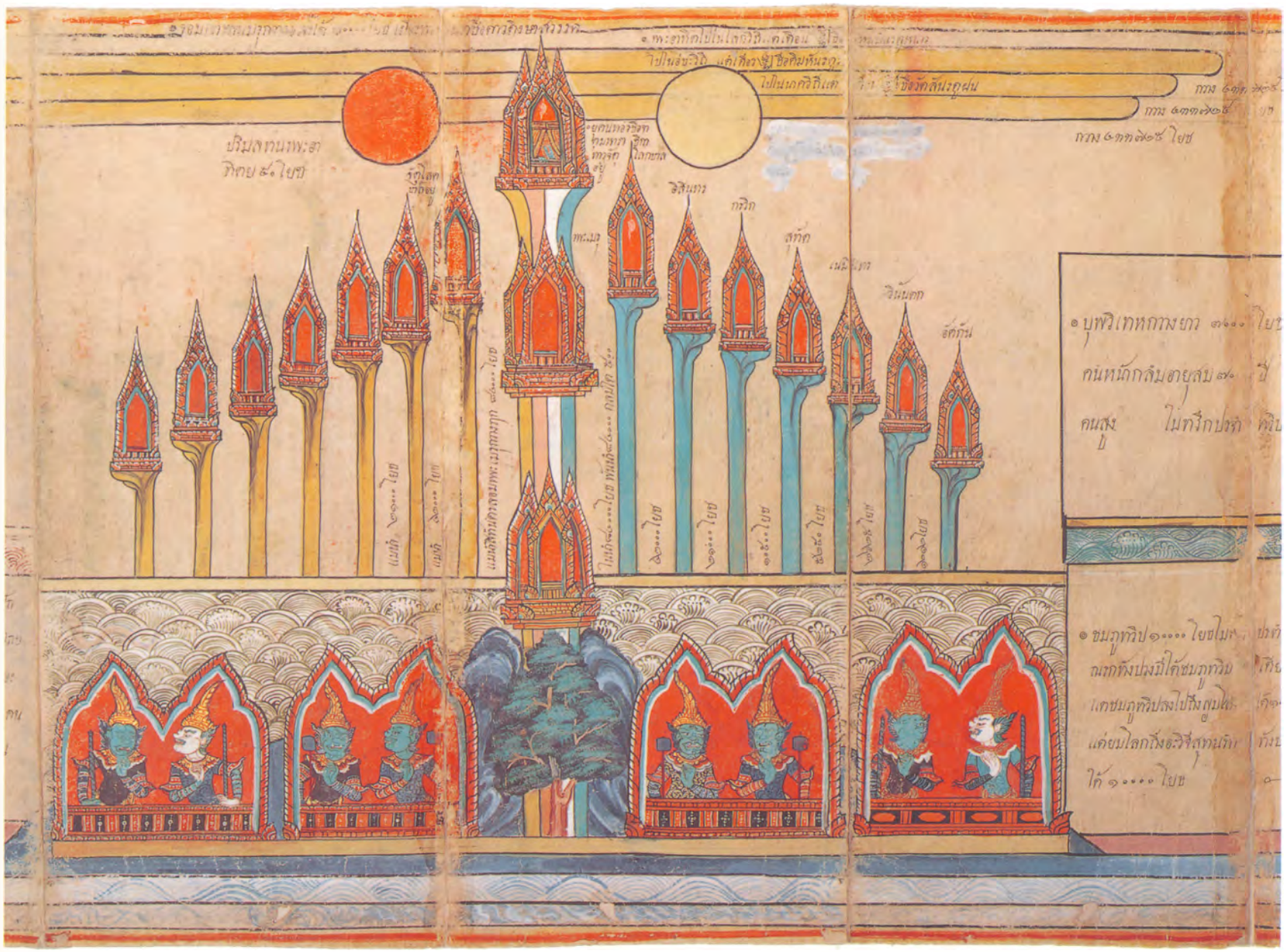

ภาพที่ ๘๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมภูเขาสัตตบริภัณฑ์

มียอดเขาพระสุเมรุเป็นประธาน มีภูเขาบริวาร และแม่น้ำต่างๆ ระหว่างยอดเขา พิภพอสูร และวิถีโคจรของพระอาทิตย์

ภาพที่ ๘๖ แผนที่โบราณ : แสดงที่ตั้งทวีปต่าง ๆ ในกามภูมิ

ได้แก่ บุพวิเทหทวีป และชมพูทวีป

ภาพที่ ๘๗ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีตของพระพุทธเจ้า ตามที่ปรากฏในนิบาตชาดก

ในภาพเป็นวิมานฉิมพลีของครุฑจากเรื่องกากาติชาดก

ภาพที่ ๘๘ แผนที่โบราณ : แสดงพิภพและตำนานเรื่องนาค และภาพเล่าเรื่องในทุกนิบาตชาดก

เรื่องทธิวาหนชาดก มีชายคนหนึ่งสำเภาแตกเกาะกระดานมาถึงเกาะพบหมู่คาบแก้วมาวางไว้ ใต้ต้นมะเดื่อเพื่อกินผลมะเดื่อ จึงลงมาฉวยแก้วได้เหาะไปพบพระฤาษี ๓ ตน

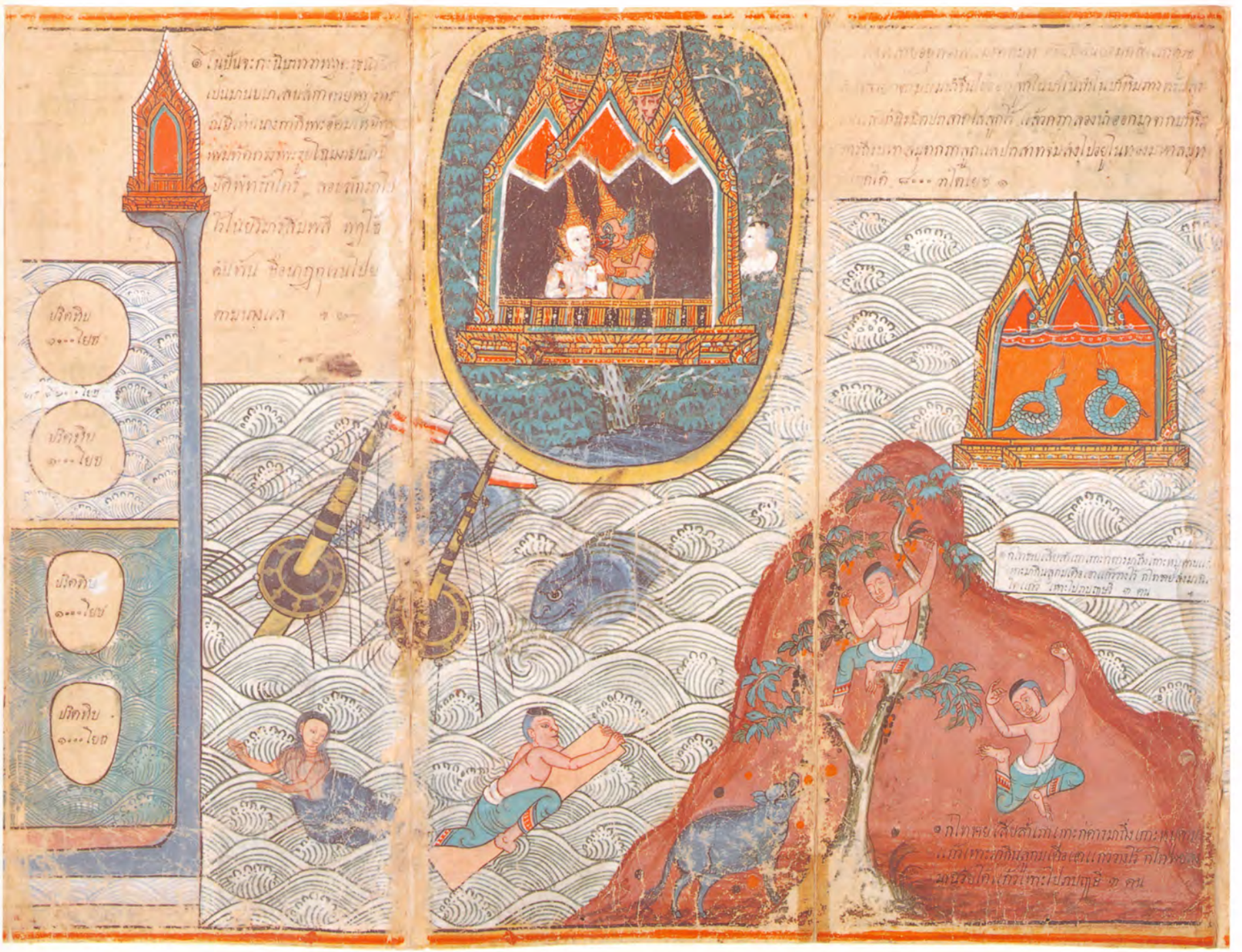

ภาพที่ ๘๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมเรื่องในทุกนิบาตชาดก จตุกกนิบาตชาดก และตำนานเรื่องนาค

ภาพที่ ๙๐ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าหิมพานต์

มีต้นไม้หว้าชื่อ ชมภูทรึก และเขาหิมพานต์ที่อยู่แห่งนาค

ภาพที่ ๙๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเล่าเรื่องในทุกนิบาตชาดก

เรื่อง ทธิวาหนชาดก และติงสนิบาตชาดก เรื่อง กิงฉันทชาดก

ภาพที่ ๙๒ แผนที่โบราณ : แสดงภาพต้นนารีผลในป่าหิมพานต์

มีภาพเล่าเรื่องชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์เป็นพญาภาราฆ่าหมาที่กัดนางทำชู้

ภาพที่ ๙๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพต้นนารีผลในป่าหิมพานต์ และชาดกเรื่องนางทำชู้

ภาพที่ ๙๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน (๓ หมู่บ้าน) ในป่า ๖ ป่า

ได้แก่บ้านกุเพ ๑ บ้านมหาพิเท ๓ และบ้านแม่ไส ๕

ภาพที่ ๙๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน ๖ บ้านในป่า ๖ ป่า

ได้แก่ บ้านกุเพ ๑ บ้านโกเพ ๒ บ้านมหาพิเท ๓ บ้านอุดรมณฑล ๔ บ้านแม่ไส ๕ และบ้านไชยยศ ๖

ภาพที่ ๙๖ แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน (๓ บ้าน) ในป่า ๖ ป่า และภาพป่าไม้ต่าง ๆ

ภาพที่ ๙๗ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าหิมพานต์มีราชสีห์ ๔ หมู่

อยู่ในป่าไม้ขวิด ตัวสีเหลือง ชื่อบัณฑสีห์ กินเนื้อ

ป่าไม้ม่วง ตัวหม่นดังปีกนกเขา ชื่อตรีสีหะ กินหญ้า

ป่าไม้ไทร ตัวขาวดั่งสังข์ปากและเท้าแดงดังน้ำครั่ง ชื่อไกรษรสิงหะ กินเนื้อ

ป่าขนุน ตัวดำ ชื่อกาลสิงหะ กินหญ้า

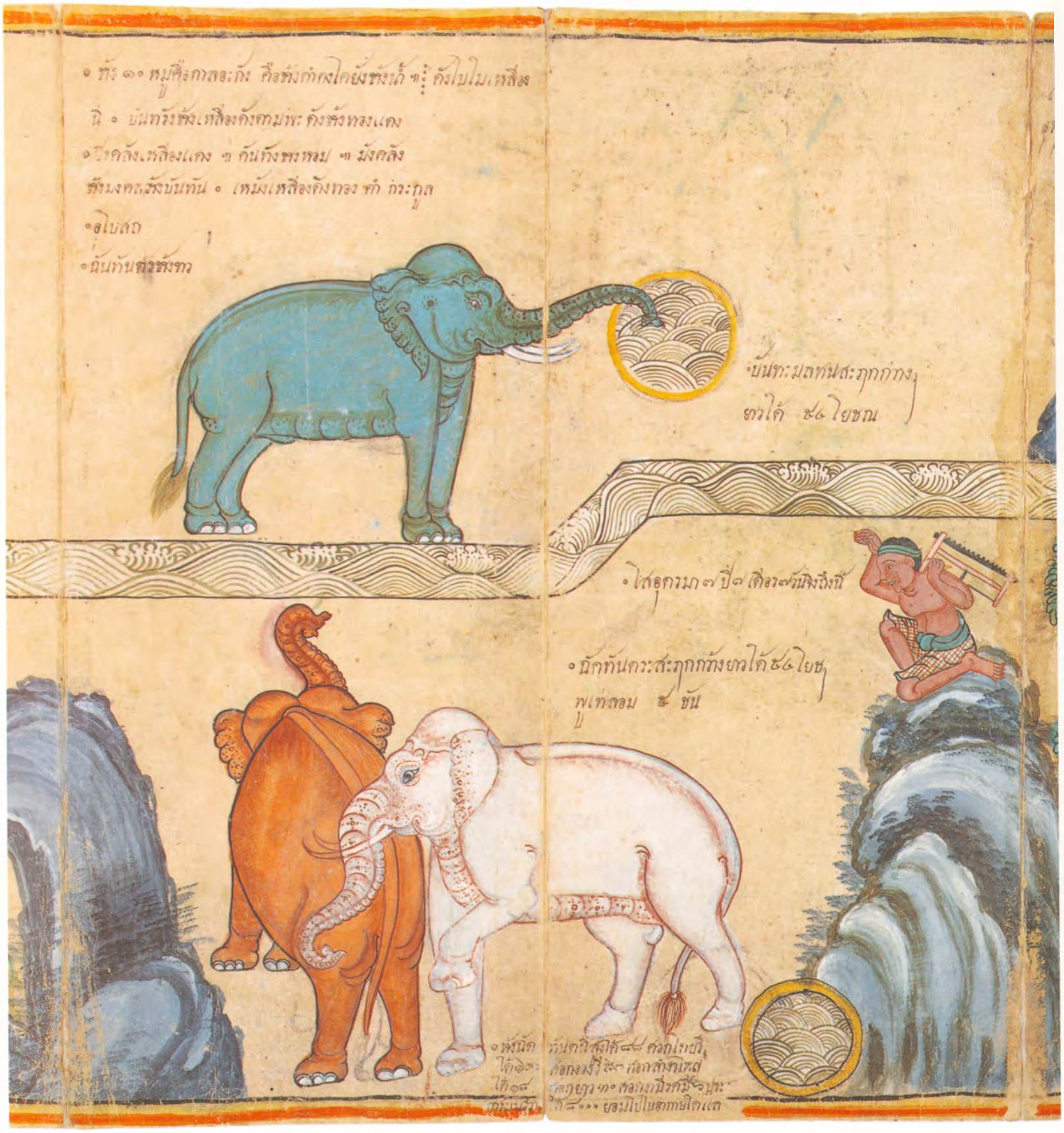

ภาพที่ ๙๘ แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างหมู่ต่าง ๆ ในป่าหิมพานต์

ภาพที่ ๙๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพวิมานของพระนารายณ์บนเขาไกรลาส

โคอุสุภราช และชาดกเรื่องพระสุธนชาดก

ภาพที่ ๑๐๐ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวม มีวิมานบนยอดเขาไกรลาส ช้างตระกูลต่าง ๆ และม้าพลาหกตระกูลในป่าหิมพานต์

ภาพที่ ๑๐๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างตระกูลต่าง ๆ
ม้าพลาหกตระกูลในป่าหิมพานต์ และคำอธิบายลักษณะเขาต่าง ๆ

ภาพที่ ๑๐๒ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสระอโนดาต

ภาพที่ ๑๐๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมสระอโนดาต

ภาพที่ ๑๐๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพราชสีห์ โค และเทวดาผู้หญิง
วิทยาธร ในป่าหิมพานต์

ภาพที่ ๑๐๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเทวดาผู้หญิง เทวดาผู้ชาย วิทยาธร และคนธรรพ์ มาเที่ยวเล่นในป่าหิมพานต์

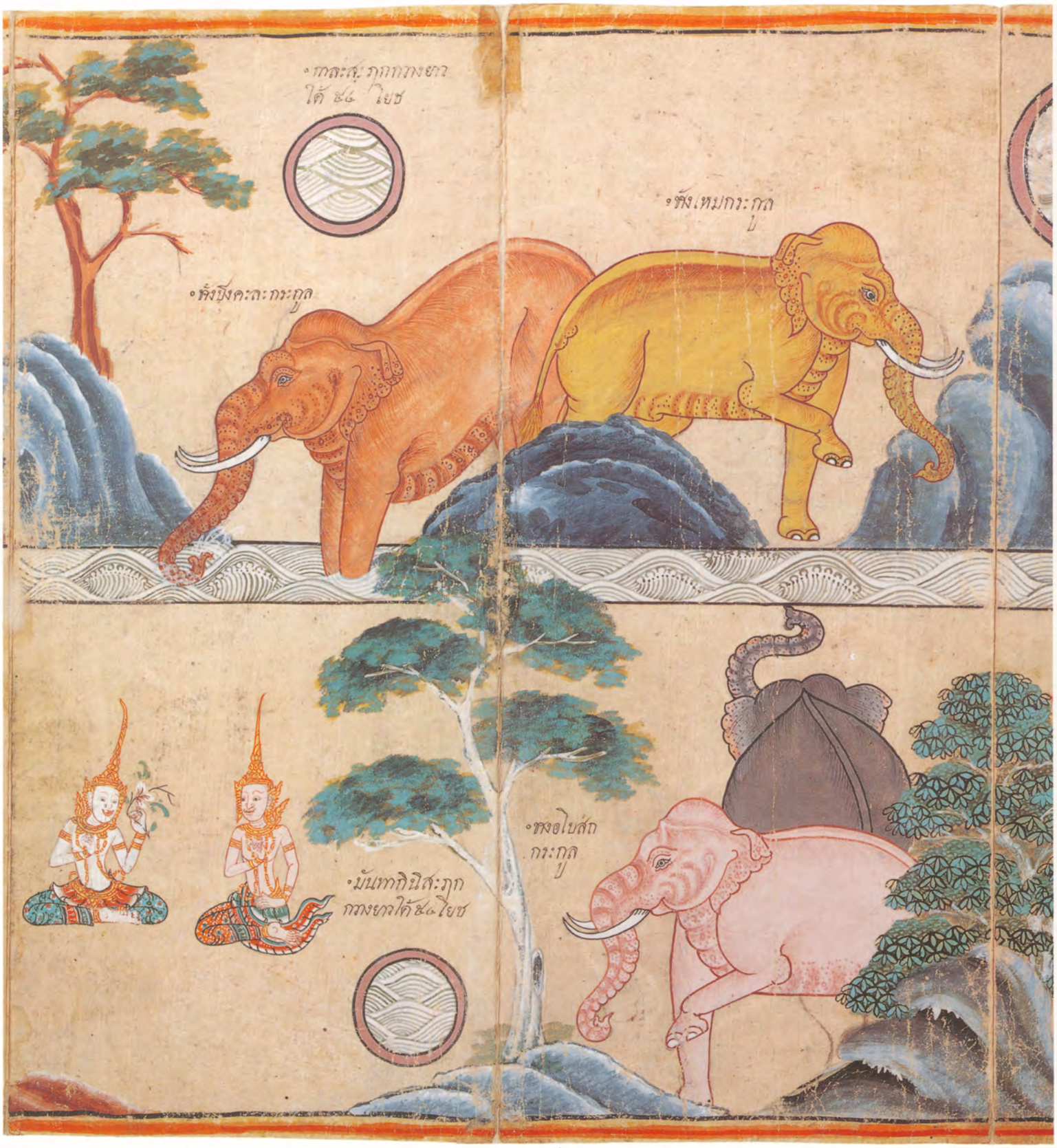

ภาพที่ ๑๐๖ แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างตระกูลต่าง ๆ กาลสระ และมันทากินิสระ

ภาพที่ ๑๐๗ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์จตุบาทเลือกสีหราชเป็นพญาครั้งปฐมกัลป์
ตอนล่างเป็นภาพชาดกเรื่อง พระสุธนชาดก

ภาพที่ ๑๐๘ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเขาอากาศคงคา

มีสระใหญ่ชื่อติยงษโบกขรณี มีภาพเล่าเรื่องในวีสตินิบาตชาดก เรื่อง ภัลลาติกชาดก เมื่อพญาปัศเวนเป็นมิคกินร นางมลิกาเป็นมิคกินรีอยู่ในป่าหิมพานต์ พระโพธิสัตว์เป็นพญาพลาสติคราชครองเมืองพาราณสี

ภาพที่ ๑๐๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเล่าเรื่องรามสูรผูกเวรกับนางเมขลา

ตอนล่างมีภาพนิทานเมื่อปฐมกัลป์นาคขาดน้ำ จึงมาขอน้ำจากพญากบ แต่มนตรีกบไม่ยอมให้

ภาพที่ ๑๑๐ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเล่าเรื่องจากชาดกต่าง ๆ

เช่น ติกนิบาต เรื่องอุลุกชาดก กาผูกเวรนกกับเค้า ปัญจนิบาต เรื่องลฑุกิกชาดก ช้างเหยียบลูกนกไส้ เตรสกนิบาตเรื่องผันทนชาดก หมีผูกเวรกับไม้สะคร้อ

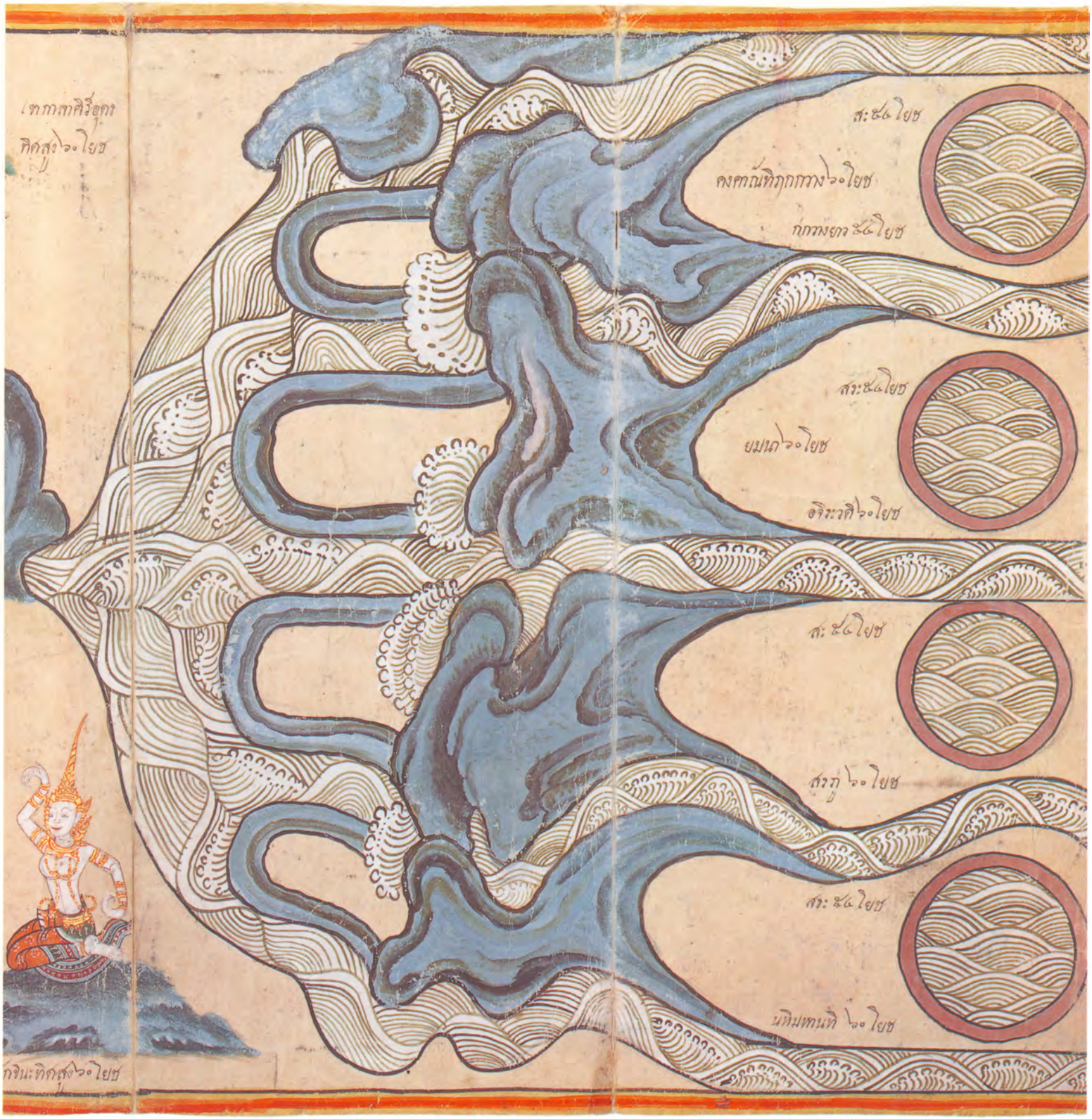

ภาพที่ ๑๑๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพปัญจมหานทีในอินเดีย

ได้แก่ คงคาณัทิ ยมนา อจิระวดี สรภู และมหิมหานที

ภาพที่ ๑๑๒ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์ชนิดต่าง ๆ และคนป่าในป่าหิมพานต์

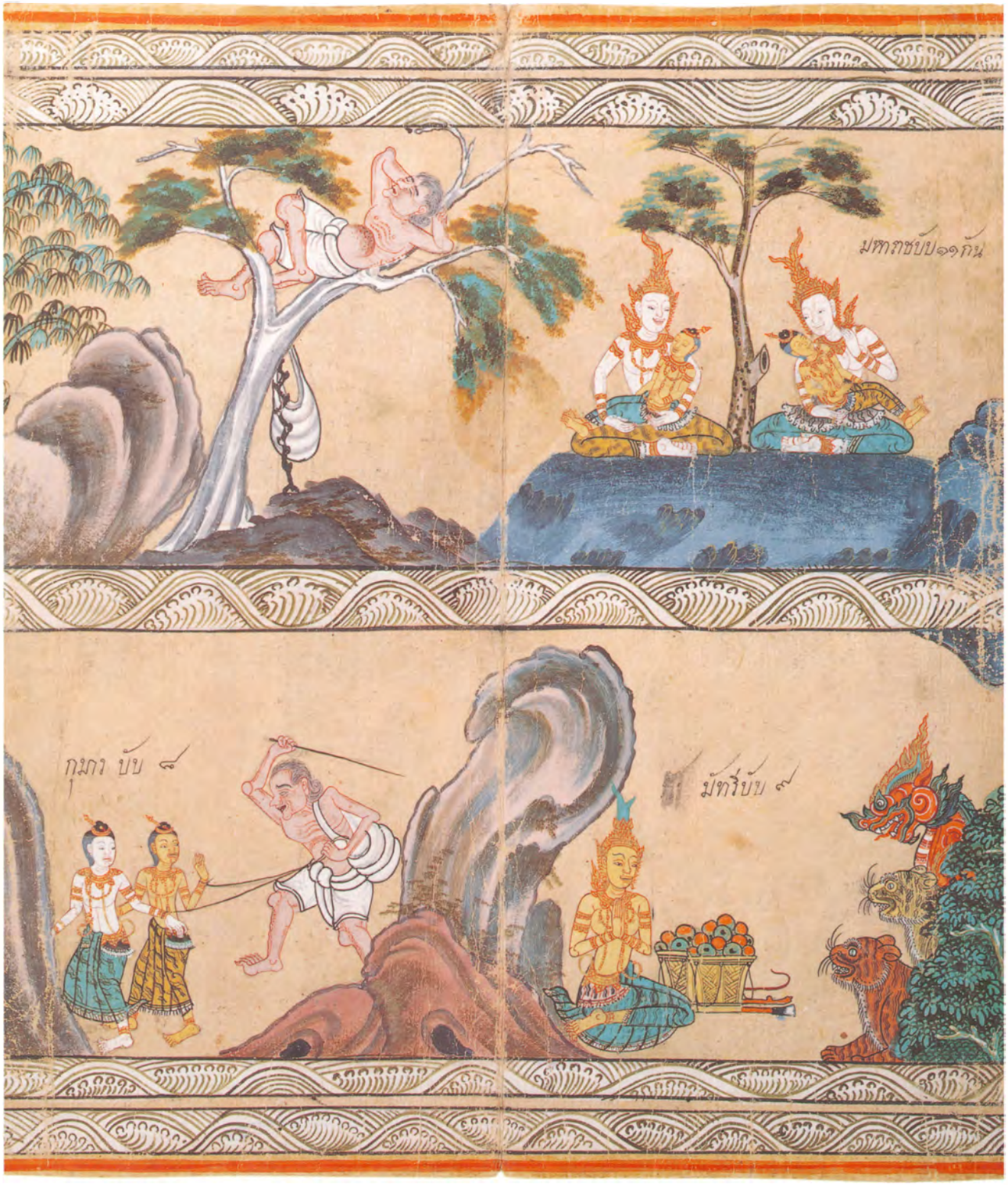

ภาพที่ ๑๑๓ **แผนที่โบราณ : แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก :**

กัณฑ์มหาราช ตอนเทพบุตร เทพธิดาแปลงเป็นพระเวสสันดรและพระนางมัทรีมาดูแลสองกุมารยามค่ำ

กัณฑ์กุมาร ตอนชูชกพาสองกุมารเดินทางรอนแรมไปในป่า

กัณฑ์มัทรี ตอนพระนางมัทรีไปป่าหาผลไม้มาเป็นอาหาร

ภาพที่ ๑๑๔ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์สักกบรรพ

ตอนพระอินทร์แปลงมาขอพระนางมัทรี แล้วถวายคืนและประสาทพร ๘ ประการ

ภาพที่ ๑๑๕ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์ฉกษัตริย์

และภาพแผนที่โบราณ แสดงภาพสระมุจลิน เขานาลิบรรพต

ภาพที่ ๑๑๖ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์

ตอน รับสี่กษัตริย์กลับเมืองเชตุดร ในภาพเป็นพระกัญหา พระชาลี
และแผนที่โบราณ : แสดงภาพนกกรวิก และเวฬารุบรรพต

ภาพที่ ๑๑๗ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์มหาพน

ตอน ชูชกหลอกถามทางอจุตฤาษี เพื่อไปหาพระเวสสันดรที่เขาวงกต

ภาพที่ ๑๑๘ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์จุลพน

ตอน ชูชกแสดงกลักพริกขิงหลอกพรานเจตบุตร ว่าเป็นกล่องพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสญชัย

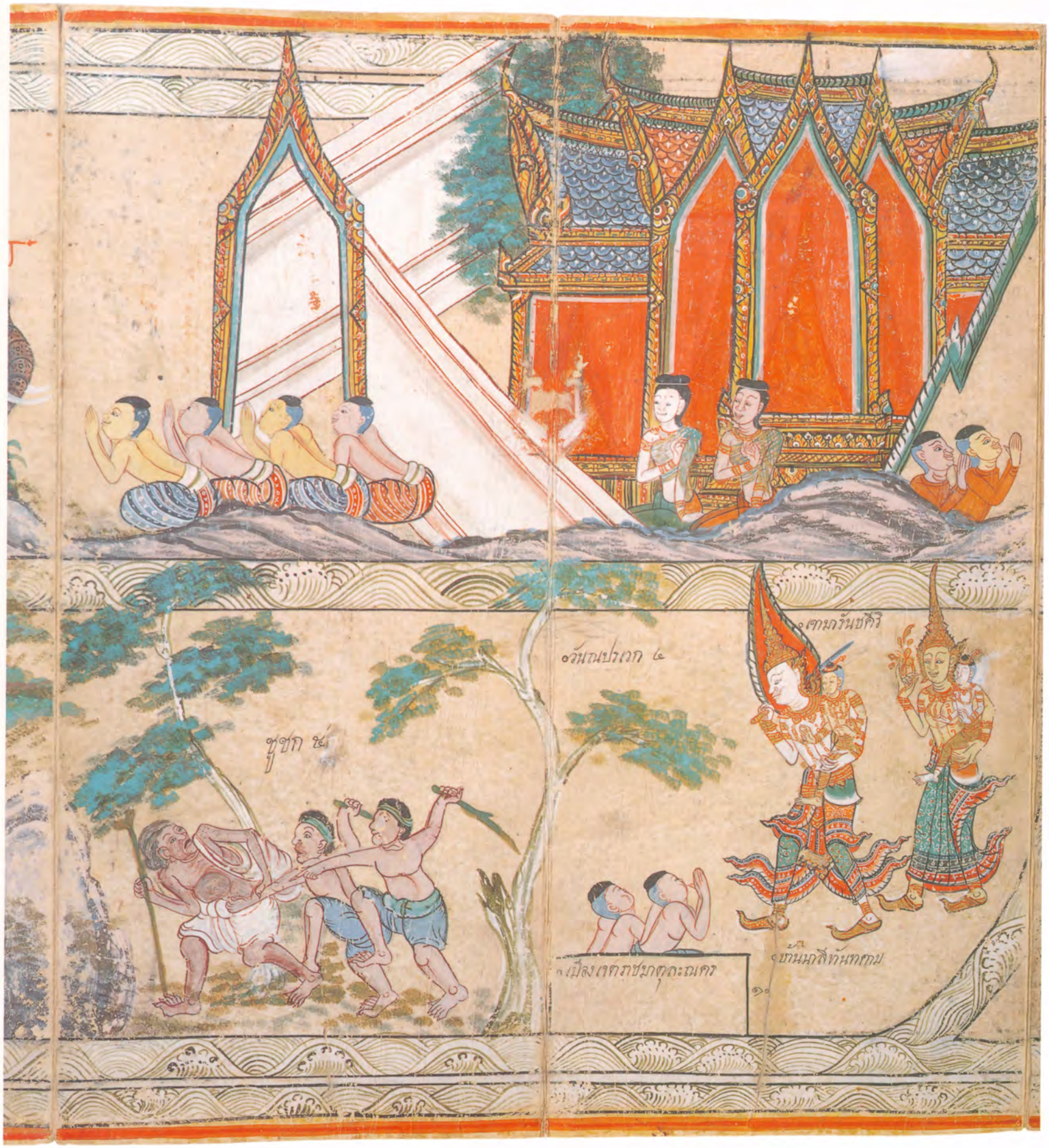

ภาพที่ ๑๑๙ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์

กัณฑ์ชูชก ตอนชูชถูกผู้คนรังเกียจไล่ขว้างปา

กัณฑ์วนประเวศ ตอนพระเวสสันดรพานางมัทรีและโอรสธิดา เดินดงสู่เขาวงกตเพื่อบำเพ็ญพรต

ภาพที่ ๑๒๐ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์หิมพานต์

ตอน พราหมณ์ ๔ คนทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ พระเวสสันดรก็หยาดน้ำยกให้ตามคำขอ

และกัณฑ์ทานกัณฑ์

ตอน พราหมณ์ตามมาทูลขอราชรถจากพระเวสสันดรอีก

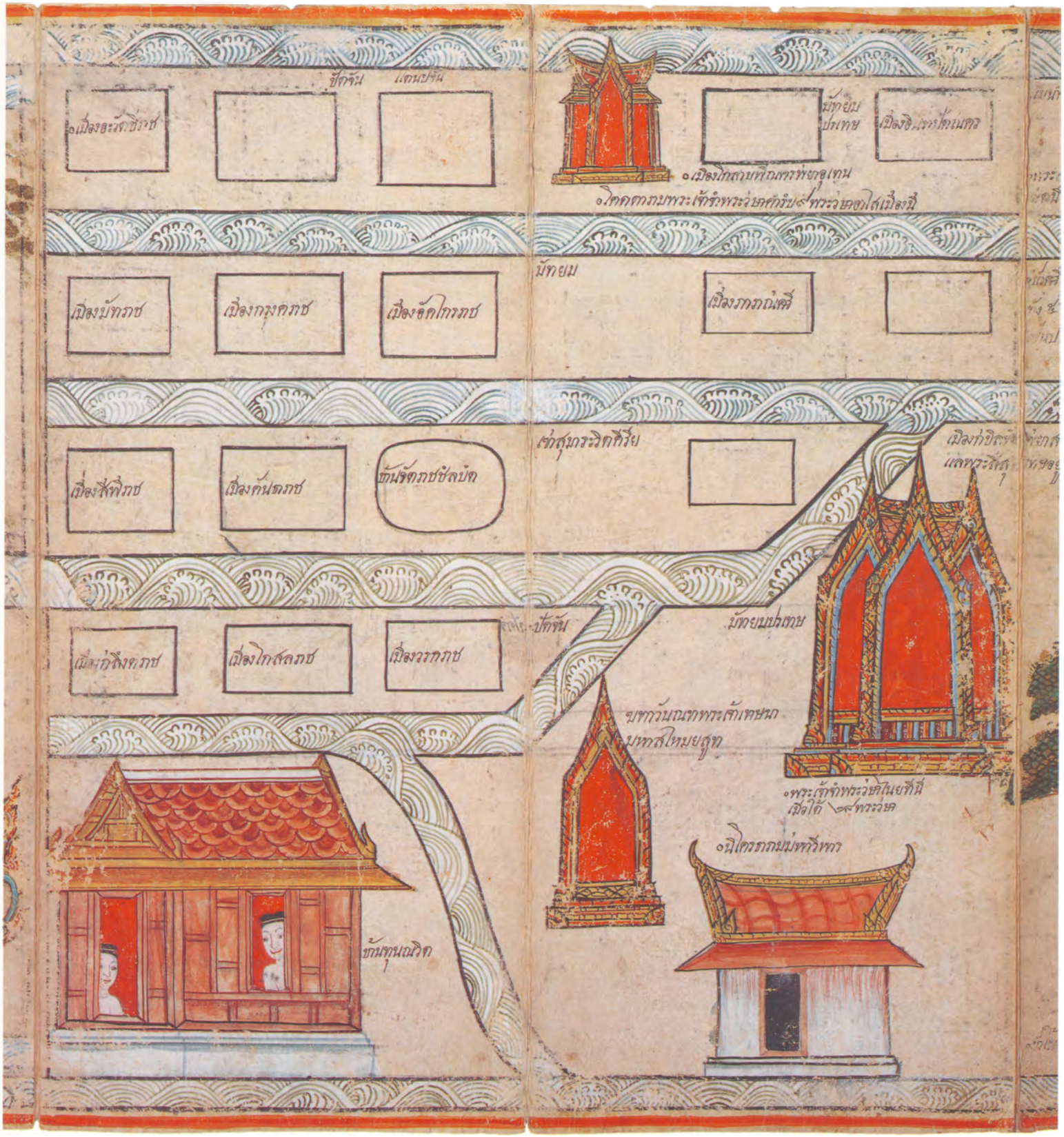

ภาพที่ ๑๒๑ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองในสมัยพุทธกาล และมหาวิหารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ

เช่น เมืองพาราณสี เมืองสีพีราฏร์ เมืองกบิลพัสดุ์ นิโครธารามมหาวิหาร โคดตาราม เป็นต้น.

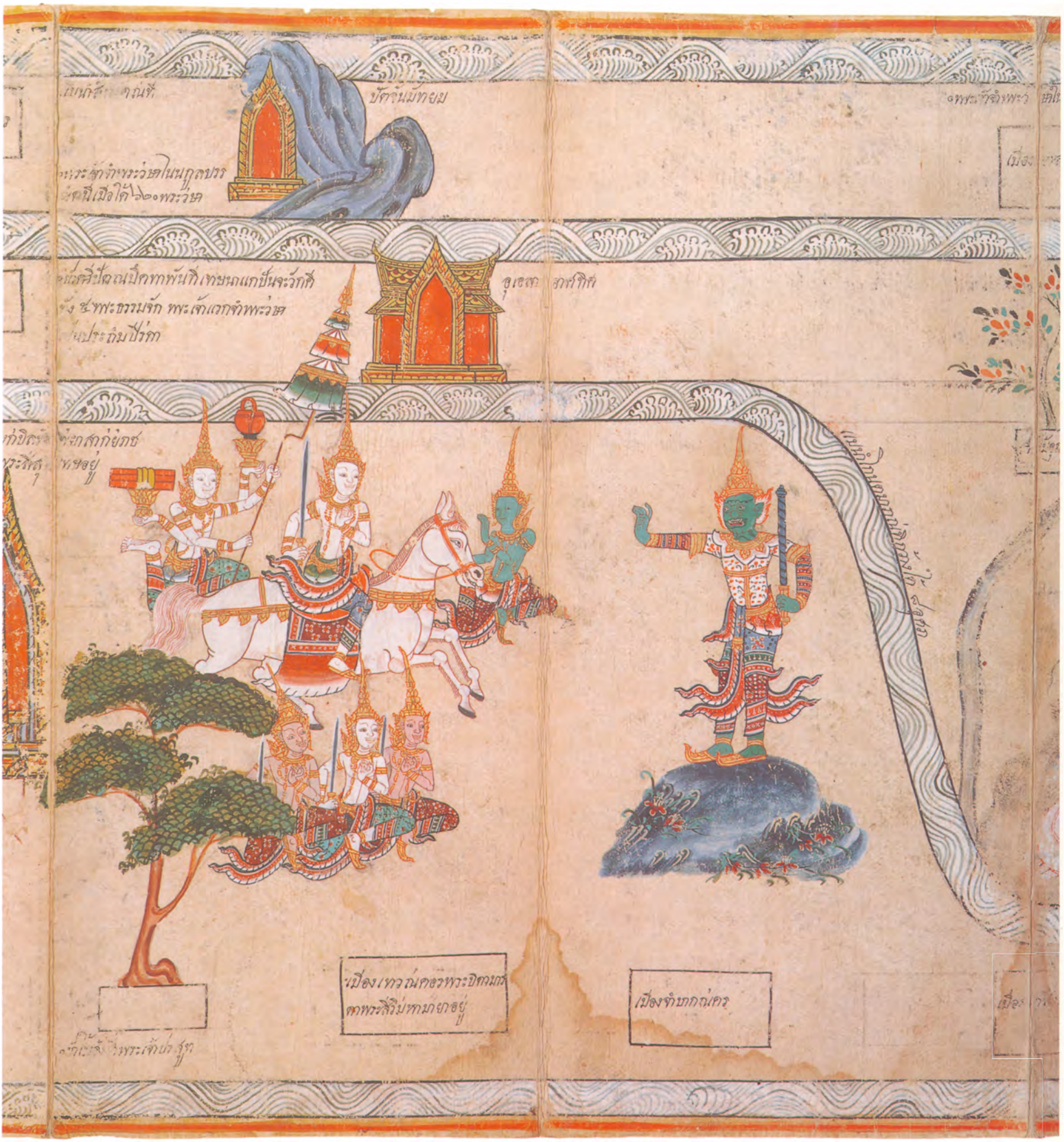

ภาพที่ ๑๒๒ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสมัยพุทธกาล
และพุทธประวัติ ตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์

ภาพที่ ๑๒๓ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญเกี่ยวกับพุทธประวัติ
และพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์

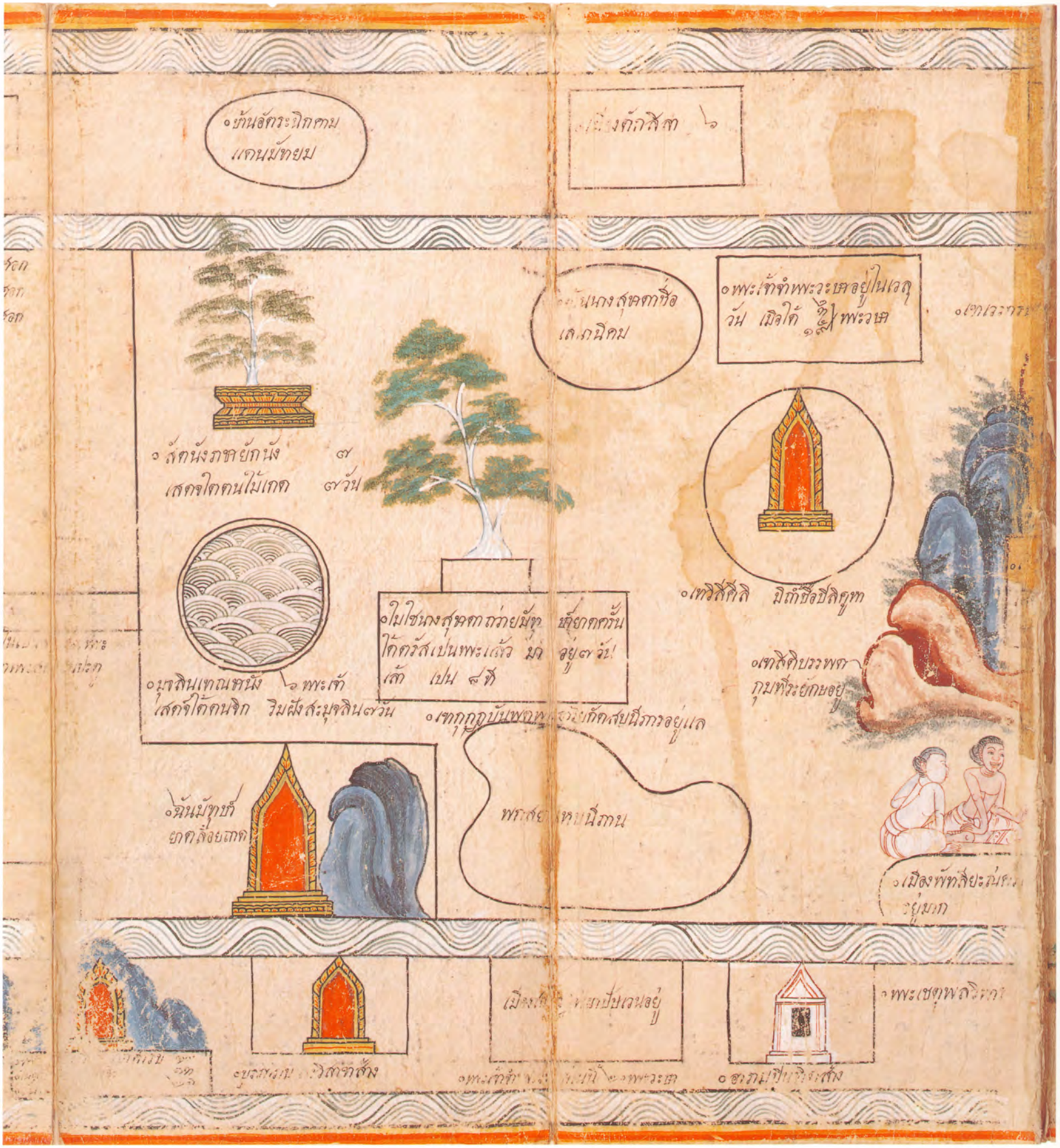

ภาพที่ ๑๒๔ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล

เช่น บ้านเสนานิคมของนางสุชาดา เมืองตักสิลา ป่าไม้ไทรที่นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส เป็นต้น

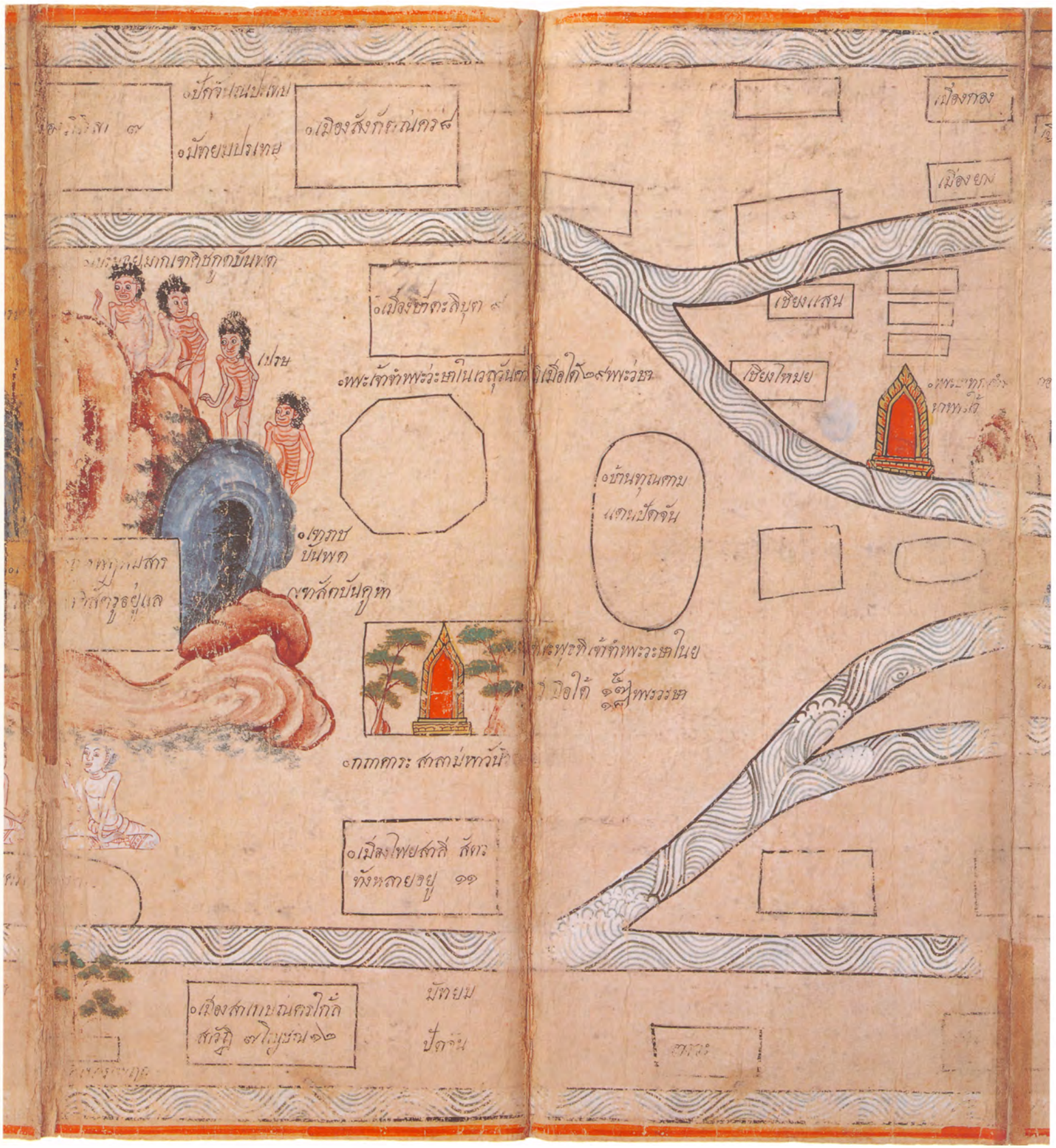

ภาพที่ ๑๒๕ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญและเมืองต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล

เช่น บ้านทุนคาม เมืองสาเกษนคร เมืองปาตลิบุตร เป็นต้น

ภาพที่ ๑๒๖ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองและสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท และพระธาตุของพระพุทธเจ้า

ภาพที่ ๑๒๗ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่าง ๆ สถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท และเจดีย์สำคัญ

เช่น พระประทม พระประโทนเจดีย์ เป็นต้น

ภาพที่ ๑๒๘ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองชายทะเลต่าง ๆ เกาะ และสถานที่สำคัญที่ประดิษฐาน รอยพระพุทธบาท

ภาพที่ ๑๒๙ **แผนที่โบราณ : แสดงเมืองชายทะเล เกาะต่าง ๆ และภาพเล่าเรื่องการใช้เรือสำเภา**

เป็นพาหนะเดินทางติดต่อไปมาระหว่างเมืองต่างๆ

ภาพที่ ๑๓๐ แผนที่โบราณ : แสดงภาพการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะเดินทางในทะเล

ติดต่อไปมาระหว่างเมืองต่างๆ เพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาของพระสงฆ์

ภาพที่ ๑๓๑ ภาพรวมแสดงการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะ

เดินทางติดต่อไปมาเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์

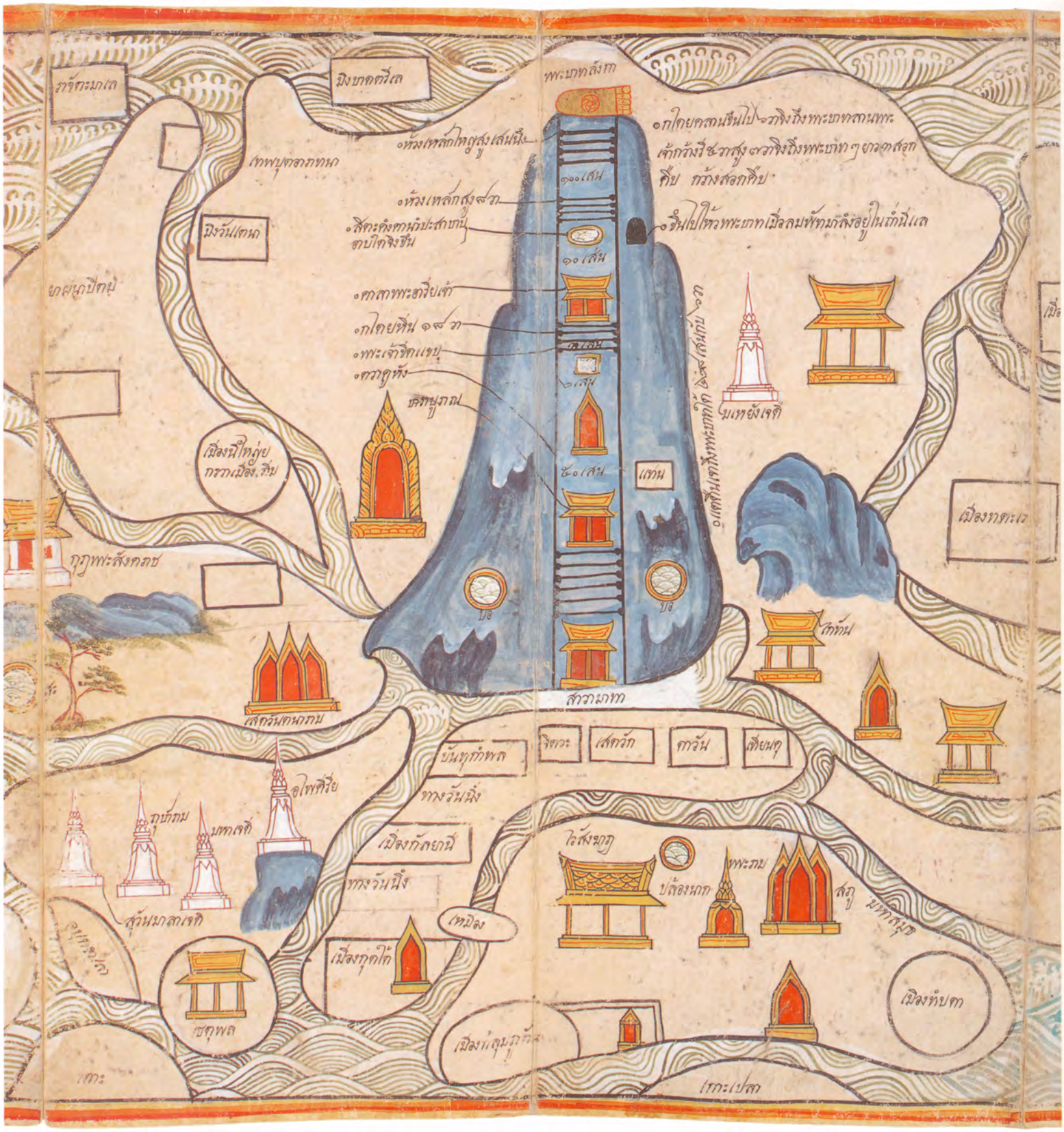

ภาพที่ ๑๓๒ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่าง ๆ ในประเทศลังกา

เจดีย์ สถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และแผนผังภูเขาสุมนกูฏที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทสำคัญ

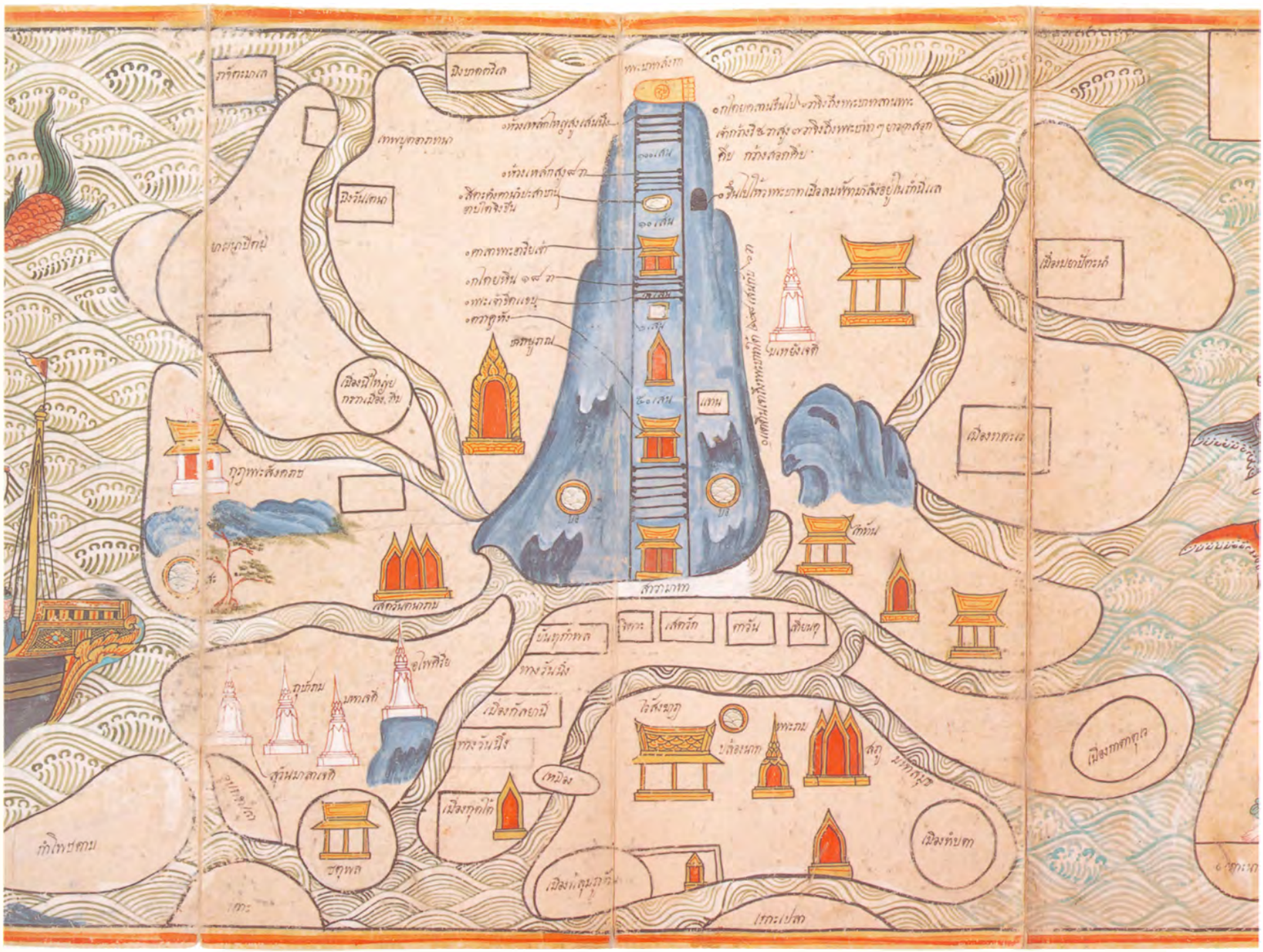

ภาพที่ ๑๓๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมเมืองต่าง ๆ ในเกาะลังกา

เจดีย์ สถานที่สำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และแผนผังภูเขาสุมนกูฏที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทสำคัญ

ภาพที่ ๑๓๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพมหาสมุทรอินเดีย

มีเกาะนาควารี มีคนเปลือยอยู่มาก และสัตว์ชนิดต่างๆ ในท้องทะเล เมื่อปฐมกัลป์พร้อมใจกันตั้งปลาอานนท์เป็นพญา

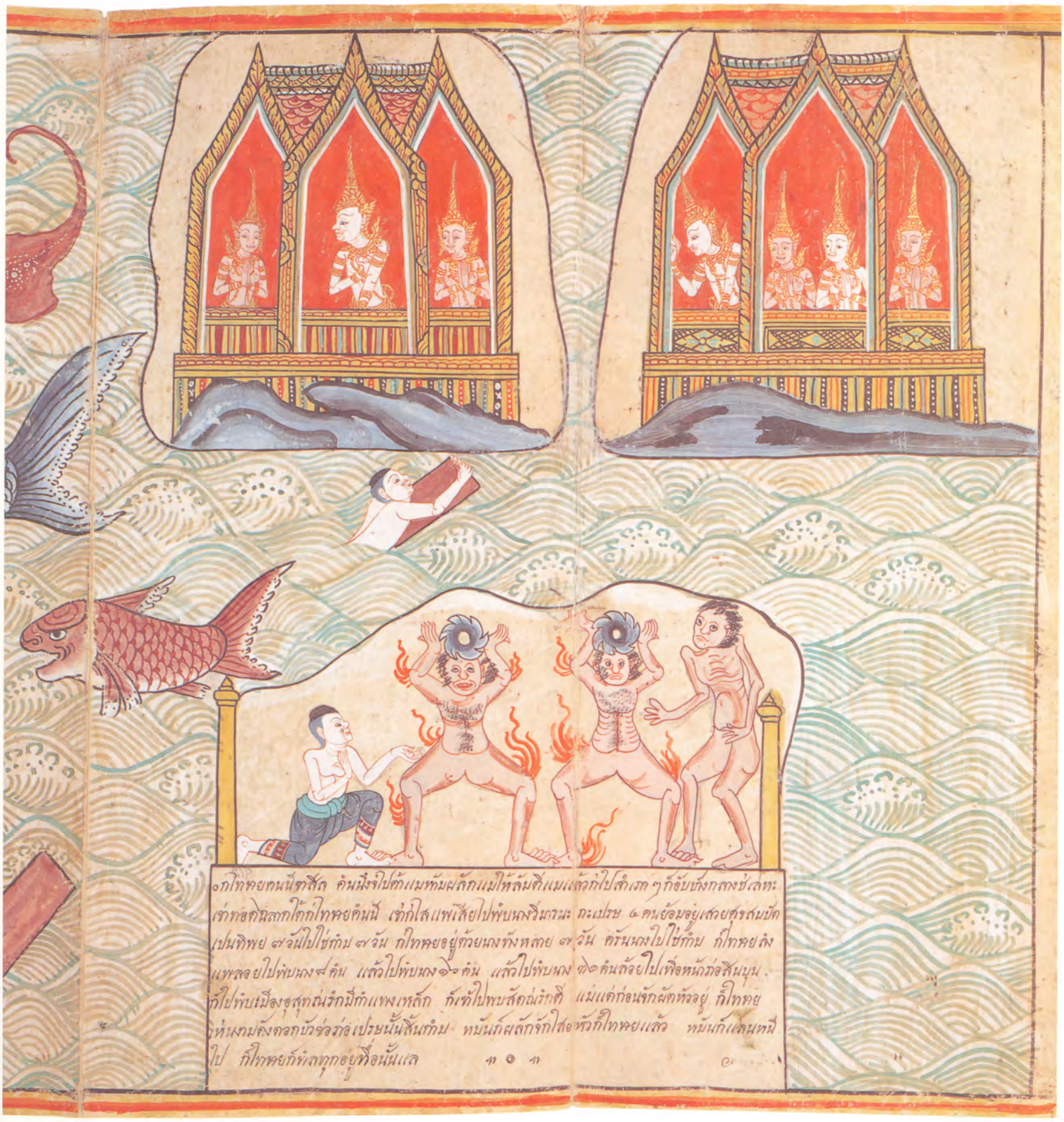

ภาพที่ ๑๓๕ ภาพเล่าเรื่องจากทสกนิบาต เรื่อง จตุทวารชาดก

ชายคนหนึ่งจะไปค้าขายทางทะเล มารดาห้ามไว้ จึงผลักมารดาล้มลงแล้วตีซ้ำ หลังจากนั้นไปสำเภาแต่สำเภาอับปาง ลอยแพไปพบวิมานิกเปรต เมื่อสิ้นบุญไปเมืองอุสุทนรก ไปพบสัตว์นรกตีแม่เช่นกัน มีจักรพัดอยู่บนหัว กลับเห็นเป็นดอกบัว จึงร้องขอจักรนั้น และต้องทนทุกข์อยู่ในนรกนั้นแทนจนกว่าจะสิ้นกรรม

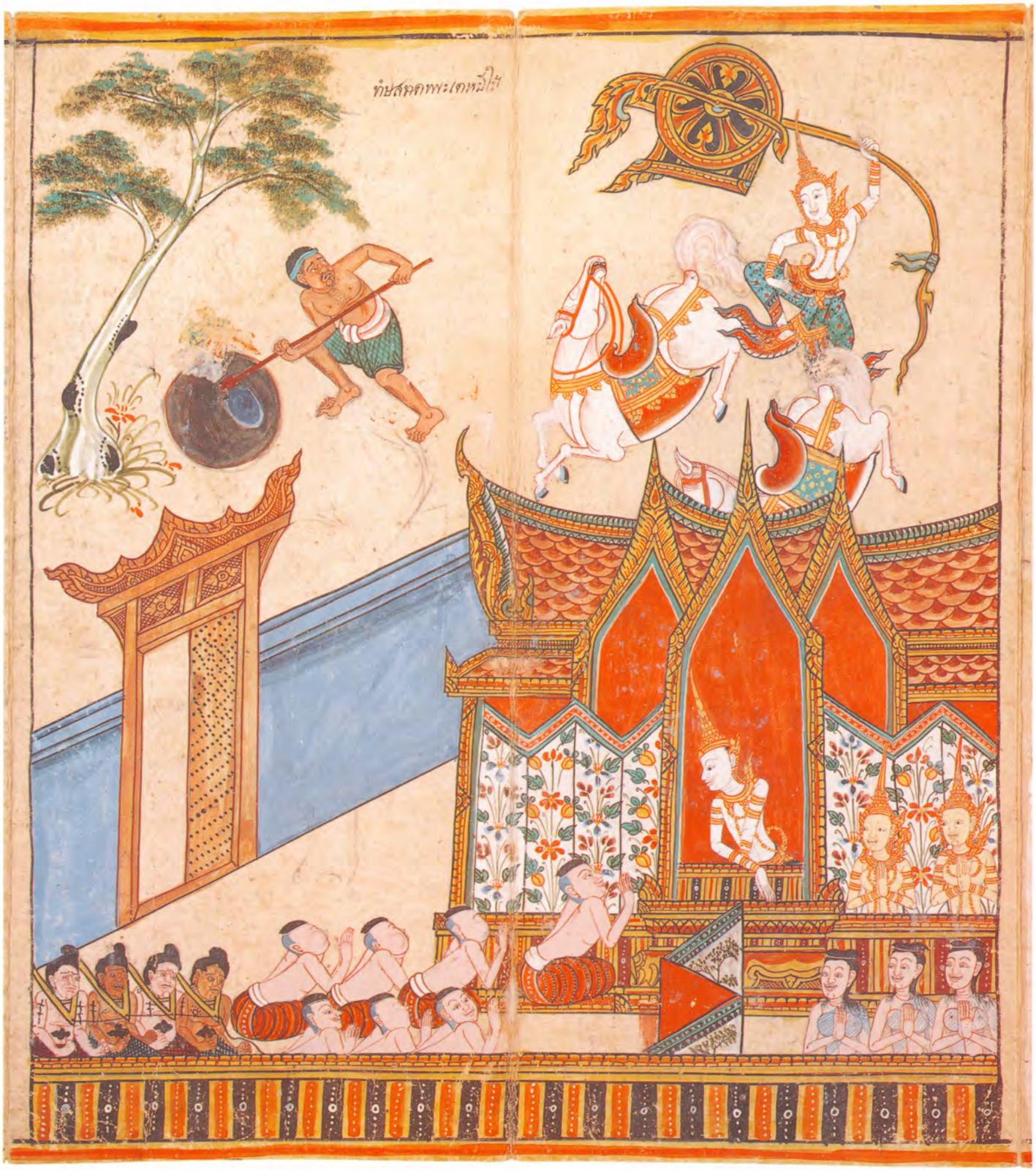

ภาพที่ ๑๓๖ ทศชาติชาดก : เรื่องเตมิยชาดก

ตอนนายสุนันท์สารถี นำพระเตมีย์ไปฝังที่ป่าช้าผีดิบตามคำกราบทูลของพรามณ์ ขณะนายสุนันท์กำลังขุดหลุม พระเตมีย์ทรงลุกขึ้นทดลองพละกำลังของตนเองด้วยการยกราชรถควงไปมา ฯ.

ภาพที่ ๑๓๗ ทศชาติชาดก : เรื่อง มหาชนกชาดก

ตอน พระมหาชนกกำลังกระทำความเพียรว่ายน้ำอยู่ในทะเล จนนางมณีเมขลาเทพธิดาผู้ดูแลมหาสมุทร
เกิดความเลื่อมใสช่วยช้อนอุ้มองค์ไปวางไว้บนแผ่นศิลามงคลในสวนมะม่วง
ต่อมาบุรุษราชรถเสี่ยงก็แล่นมาหยุดอยู่ที่แผ่นศิลามงคลที่พระมหาชนกบรรทมหลับอยู่

ภาพที่ ๑๓๘ ทศชาติชาดก : เรื่อง สุวรรณสามชาดก

ตอน บิดามารดาของสุวรรณสามไปหาผลไม้ ขณะเดินทางกลับฝนตกหนักเข้าไปหลบใต้ร่มไม้ที่มีอสรพิษ จนถูกพิษตาบอดทั้งสองคน สุวรรณสามไปตักน้ำที่ท่าน้ำถูกธนูอาบยาพิษของท้าวบิลยักขราช และท้าวบิลยักขราชไปหาบิดามารดาของสุวรรณสามบอกความจริง และรับจะเลี้ยงดูท่านทั้งสอง ให้มีความสุขเช่นเดียวกับที่สุวรรณสามปฏิบัติมา

ภาพที่ ๑๓๙ ทศชาติชาดก : เรื่อง เนมิราชชาดก

ตอน พระมาตลีเทพบุตรพาพระเนมิราชไปดูเมืองนรก

และมโหสถชาดก

ตอน มโหสถกับเกวัฏปุโรหิตแห่งปัญจาลนครเล่นธรรมยุทธ คือ การรบกันโดยไม่ต้องใช้อาวุธ

ภาพที่ ๑๔๐ ทศชาติชาดก : เรื่อง ภูริทัตตชาดก

ตอน นาคภูริทัตต์จำศีลอยู่ที่จอมปลวก พราหมณ์เนสาทพาพราหมณ์อาลัมพายน์มาร่ายมนต์จับนาคภูริทัตต์
ภาพล่าง พราหมณ์อาลัมพายน์จับนาคภูริทัตต์ใส่ข้องไปแสดงให้ชาวบ้านชม

ภาพที่ ๑๔๑ ทศชาติชาดก : เรื่อง ภูริทัตตชาดก

ตอน พราหมณ์อาลัมพายน์ นำพญานาคภูริทัตต์ไปแสดงให้พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตร
ในวันพระขึ้นสิบห้าค่ำ

ภาพที่ ๑๔๒ ทศชาติชาดก : เรื่อง จันทกุมารชาดก

ตอน พระอินทร์เสด็จจากเทวโลกมาทำลายพิธีบูชายันต์

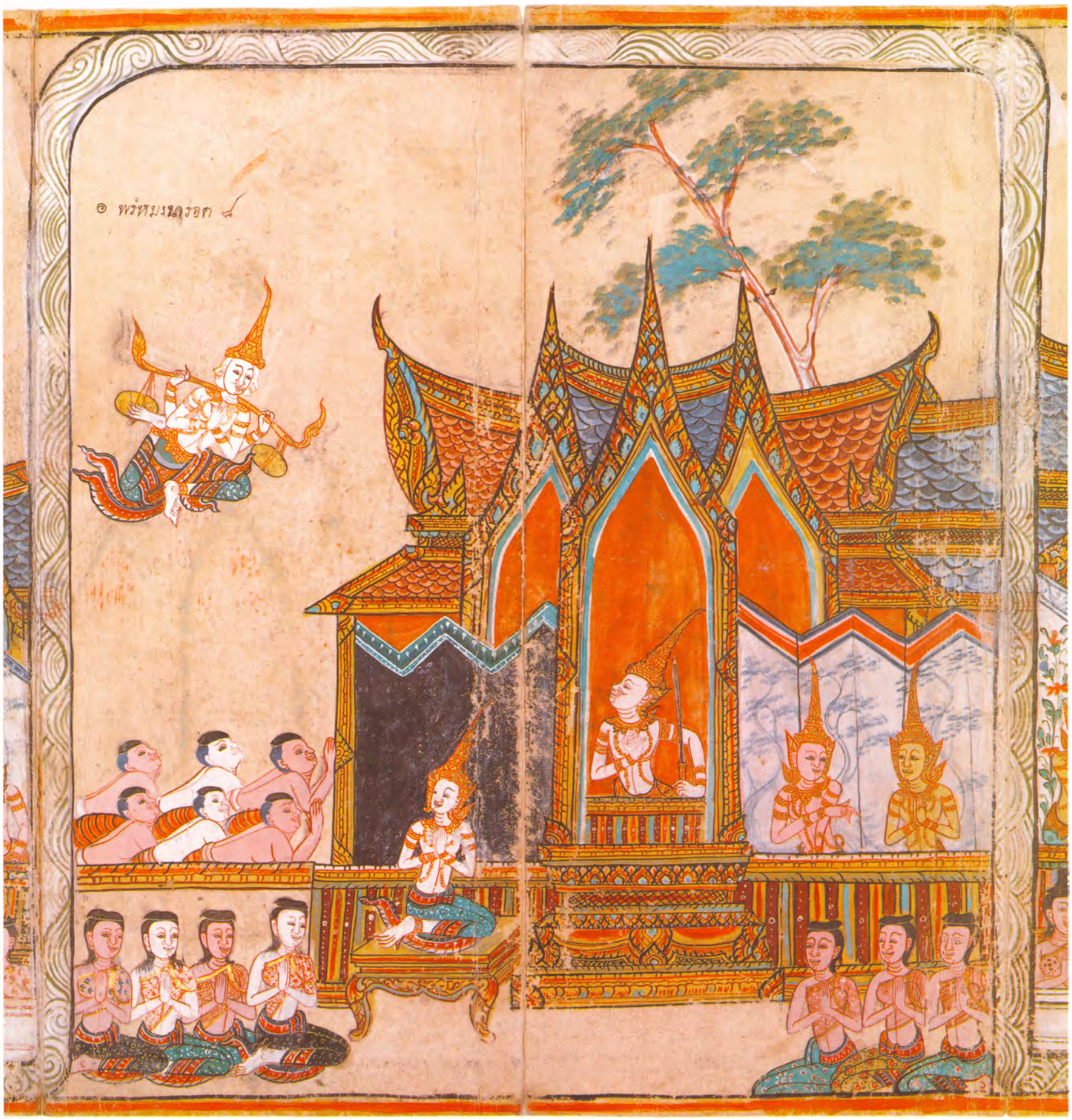

ภาพที่ ๑๔๓ ทศชาติชาดก : เรื่อง นารทชาดก

ตอน พรหมเทพนารทหาบภาชนะทองคำเหาะมาสู่ปราสาทพระเจ้าอังคติราช

ภาพที่ ๑๔๔ ทศชาติชาดก : เรื่อง วิธุรบัณฑิตชาดก

ตอน ปุณณกยักษ์แปลงเป็นมาณพไปท้าเล่นสกาพนันกับพระเจ้าโกรพย์ และตอนวิธุรบัณฑิตเกาะหางม้าของปุณณกยักษ์เหาะไปโดยมิได้หวาดกลัว

ภาพที่ ๑๔๕ ทศชาติชาดก : เรื่อง มหาเวสสันดรชาดก

ตอน พระเวสสันดรหยาดน้ำยกสองกุมารให้แก่พราหมณ์ชูชก
ในขณะที่พระนางมัทรีไปป่าหาผลไม้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. **การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน.** หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๐.

_____. "ค่านิยมไตรภูมิ." **นิตยสารศิลปากร.** ปีที่ ๒๘, ๒ (พ.ค. ๒๕๒๗). หน้า ๑-๑๖.

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. **นิบาตชาดก เล่ม ๑ - ๑๐.** คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี ตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

กุลพันธาดา จันทร์โพธิ์ศรี. "สีในงานจิตรกรรมไทยโบราณ." **นิตยสารศิลปากร.** ปีที่ ๒๘, ๒ (พ.ค. ๒๕๒๗). หน้า ๗๗-๘๔.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๑ สมัยกรุงธนบุรี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓.

คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. **ไตรภูมิกถาฉบับถอดความ.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระนคร : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๖.

"ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี (มีภาพสีน้ำยา)." หอสมุดแห่งชาติ หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา) จ.ศ. ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๙). เลขที่ ๑๐. ๑๒๓ หน้า. หมวดตำราภาพ.

ไตรภูมิ (ฉบับย่อความ). อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ทองคำ สิมารัตน์ วัดโพธินิมิตร ๓ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพญาลิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่. สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานทอดผ้ากฐิน ณ วัดทับสะแก อ.ทับสะแก จ.ประจวบคีรีขันธ์ เมื่อ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๒๕.

"ไตรภูมิโลกสันฐานสมัยอยุธยา." หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา), สมัยอยุธยา. เลขที่ ๖. ๑๖๘ หน้า. หมวดตำราภาพ.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **สาส์นสมเด็จเล่ม ๑๑.** กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **เทศน์มหาชาติ ฉลอง ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.** วันที่ ๑๑ - ๑๗ ธันวาคม ๒๕๓๓ บริเวณพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.

ปรานี นิ่มเสมอ. "งานจิตรกรรมสมัยอยุธยาในสมุดข่อย." **นิตยสารศิลปากร.** ปีที่ ๒๘, ๖ (ม.ค. ๒๕๒๘). หน้า ๙ - ๑๙.

แปลก สนธิรักษ์. **เล่าเรื่องพระเจ้าสิบชาติ.** กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา. ๒๕๐๖.

"แผนที่ไตรภูมิ (มีภาพพระบายสี) ว่าด้วยตอนนิริยกถา เป็นต้น." หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทย-ขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา). สมัยอยุธยา. เลขที่ ๘. ๑๙๖ หน้า. หมวดตำราภาพ.

"แผนที่ไตรภูมิ (มีภาพระบายสี) ว่าด้วยตอนมนุสสกถาถึงนิริยกถาและมีแผนที่ชายทะเล." หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา). พ.ศ. ๒๓๑๙. เลขที่ ๑๐/ก. ๒๖๑ หน้า. หมวดตำราภาพ.

พลูหลวง (นามแฝง). **โหราศาสตร์พิชัยสงคราม ดวงเมือง.** พระนคร : เกษมบรรณกิจ. ๒๕๑๘.

วรรณิภา ณ สงขลา. **จิตรกรรมไทยประเพณี.** ฝ่านอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง และประติมากรรม ติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร. ๒๕๓๔.

สมมตอมรพันธ์. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า โปรดให้พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๖. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

สมุดภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๒๕.

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์. **บารมีสิบทัศ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปลาตะเพียน. ๒๕๓๐.

เสฐียร โกเศศ (นามแฝง). **เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง.** พระนคร : คลังวิทยา. ๒๕๑๑.

อำไพ คำโท. **ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร.** หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๐

ดัชนี

ดัชนีค้นคำ

ก

กบิลพัสดุ์ ๒๑๓
กวางตุ้ง ๑๖๙
กระดาน ๑๘๐
กัณฑ์กุมาร ๒๐๕
กัณฑ์จุลพน ๒๑๐
กัณฑ์ฉกษัตริย์ ๒๐๗
กัณฑ์ชูชก ๒๑๑
กัณฑ์ทานกัณฑ์ ๒๑๒
กัณฑ์นครกัณฑ์ ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑
กัณฑ์มหาพน ๒๐๙
กัณฑ์มหาราช ๒๐๕
กัณฑ์มัทรี ๒๐๕
กัณฑ์วนประเวศ ๒๑๑
กัณฑ์สักกบรรพ ๒๐๖
กัณฑ์หิมพานต์ ๒๑๒
กัดสิกะเปรตไถนา ๗๔, ๑๕๙
กันชิกาสูรเปรต ๗๔
กา ๒๐๒
กามภูมิ ๑๗๘
กากาติชาดก ๑๗๙
การใช้เรือสำเภา ๒๒๑, ๒๒๒, ๒๒๓
กาลกัญชิกา ๖๙, ๑๕๓
กาลสระ ๑๙๘
กาลสิงหะ ๑๘๙
กาลสุตตนรก ๔๙, ๕๐, ๕๑, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๐
กำภลนาคราช ๔๑, ๑๑๘
กิงฉันทชาดก ๑๘๓
กุมภัณฑ์ ๓๕, ๑๑๒
เกวัฏปุโรหิต ๒๓๑
เกาะต่างๆ ๒๒๑
เกาะที่ประดิษฐานรอยพุทธบาท ๒๒๐
เกาะนาควารี ๒๒๖
เกาะหางม้า ๒๓๖
แก้ว ๑๘๐
ไกรษรสิงหะ ๑๘๙

ข

ขีรสาคร ๓๙, ๑๑๖
เขากรวิก ๓๖, ๑๑๓
เขากำแพงจักรวาล ๓๓, ๑๑๐, ๑๔๘
เขาไกรลาส ๑๙๑, ๑๙๒
เขาต่างๆ ๑๙๓
เขานาลิบรรพต ๒๐๗
เขาเนมินธร ๓๗, ๑๑๔
เขาพระสุเมรุ ๓๖, ๓๗, ๓๙, ๔๑, ๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๖, ๑๑๘, ๑๗๖, ๑๗๗
เขาวงกต ๒๐๙, ๒๑๑
เขาวินันตก ๓๗, ๑๑๔
เขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๖, ๑๑๓, ๑๗๖, ๑๙๖
เขาสุทัศน์ ๓๖, ๓๗, ๑๑๓, ๑๑๔
เขาหิมพานต์ ๑๘๒
เขาอัศกรรณ ๓๗, ๑๑๔
เขาอากาศคงคา ๒๐๐
เขาอิสินทร ๓๖, ๑๑๓

ค

คงคานัททีี ๒๐๓
คนเจ็บ ๑๐๖, ๑๖๒
คนชรา ๑๐๖, ๑๖๒
คนตาย ๑๐๖, ๑๖๒
คนธรรพ์ ๓๕, ๑๑๒, ๑๙๗
คนป่า ๒๐๔
คนเปลือย ๒๒๖
คนพยาธิ ๑๐๖

คูธกะเปรต ๗๑
คำบรรยาย ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๔๔, ๘๗, ๘๘, ๑๒๑, ๑๒๒, ๑๒๗, ๑๓๑, ๑๓๓, ๑๓๖, ๑๓๙, ๑๔๑, ๑๔๓, ๑๔๕, ๑๔๙, ๑๙๓
โค ๑๙๖
โคตตาราม ๒๑๓
โคอุสุภราช ๑๙๑

จ

จตุกกนิบาต ๑๗๙, ๑๘๑
จตุตถฌาน ๒๒, ๙๙
จตุทวารชาดก ๒๒๗
จอรู ๑๗๔
จักรวาล ๖๗, ๑๕๑, ๑๕๒
จันทกุมารชาดก ๒๓๔
จันทบูน ๑๗๐
จิตรลดาวันอุทยาน ๓๒, ๑๐๙
จีวร ๑๖๐
เจดีย์สำคัญ ๒๑๙, ๒๒๔

ช

ชมพูทวีป ๔๐, ๔๕, ๑๑๗, ๑๒๓, ๑๗๘, ๑๗๙
ชมพูทรึก ๑๘๒
ช้าง ๒๐๒
ช้างตระกูลต่างๆ ๑๙๘
ช้างปัจจัยนาเคนทร์ ๒๑๒
ช้างหมู่ต่างๆ ๑๙๐, ๑๙๒, ๑๙๓
ช้างไอยราพต ๓๑, ๑๐๘
ชาดก ๑๗๙, ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๓, ๑๘๔, ๑๙๐, ๑๙๑, ๑๙๙, ๒๐๐, ๒๐๒, ๒๒๗, ๒๒๘, ๒๒๙
ชายทะเล ๑๖๙, ๑๗๐, ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๗๓, ๑๗๔
ชายสำเภาแตก ๑๘๐
ชุมพร ๑๗๒
ชูชก ๒๐๕, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑, ๒๓๗
ไชยา ๑๗๒

ญ

ญี่ปุ่น ๑๖๙

ด

ดงไม้รัง ๗๖, ๑๖๑
ดาวพระเคราะห์ ๓๓, ๑๑๐

ต

ตติยฌาน ๒๓, ๑๐๐
ต้นนารีผล ๑๘๔, ๑๘๕
ต้นไม้ปาริกชาติ ๓๑, ๑๐๘
ต้นไม้หว้า ๑๘๒
ตรีสีหะ ๑๘๙
ตังคาเปรต ๑๕๖
ตันหิกะเปรต ๗๔, ๑๕๙
ตาปะนรก ๕๘, ๖๐, ๖๑, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒
ตำนานเรื่องนาค ๑๘๐, ๑๘๑
ติกนิบาต ๒๐๒
ติงสนิบาต ๑๘๓
ติยงษโบกขรณี ๒๐๐
เตรสกนิบาต ๒๐๒
เตมิยชาดก ๒๒๘

ถ

ถลาง ๑๗๒
ถัมภกะเปรต ๗๔, ๑๕๙
ถวายข้าวมธุปายาส ๗๘, ๑๖๓, ๒๑๖

ท

ทถรฐนาคราช ๔๑, ๑๑๘
ทธิวาหนชาดก ๑๘๐, ๑๘๓

ทวีปต่างๆ ๑๗๘
ทศชาติชาดก ๒๒๘, ๒๒๙, ๒๓๐, ๒๓๑, ๒๓๒, ๒๓๓, ๒๓๔, ๒๓๕, ๒๓๖, ๒๓๗
ทสกนิบาต ๒๒๗
ท้าวกุเวร ๓๕, ๑๑๒
ท้าวจตุโลกบาล ๓๕, ๑๑๒
ท้าวธตรฐ ๓๕, ๑๑๒
ท้าวบิลยักขราช ๒๓๐
ท้าววิรุฬราช ๓๕, ๑๑๒
ท้าววิรูปักษ์ ๓๕, ๑๑๒
ทิพอสูรกาย ๖๙, ๑๕๓
ทิศทักษิณ ๓๕, ๔๓, ๑๑๒, ๑๒๐
ทิศบูรพา ๓๕, ๔๒, ๑๑๒, ๑๑๙
ทิศประจิม ๓๕, ๔๓, ๑๑๒, ๑๒๐
ทิศอุดร ๓๕, ๔๒, ๑๑๒, ๑๑๙
ทุกนิบาตชาดก ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๓
ทุติยฌาน ๒๔, ๑๐๑
เทพธิดา ๒๐๕, ๒๒๙
เทพบุตร ๒๐๕, ๒๓๑
เทวดาผู้ชาย ๑๙๗
เทวดาผู้หญิง ๑๙๖, ๑๙๗
เทวทูต ๗๗
เทวโลก ๒๓๔
เทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๘๑, ๑๖๗

ธ

ธรรมภาคศาลา ๓๑, ๑๐๘

น

นกกรวิก ๒๐๘
นกเค้า ๒๐๒
นกต่างๆ ๒๐๒
นกยาง ๓๒, ๑๐๙
นครศรีธรรมราช ๑๗๒
นครหลวง ๑๗๐
นนทโบกขรณี ๓๒, ๑๐๙
นาค ๓๕, ๑๑๒, ๑๘๑
นาคขาดน้ำ ๒๐๑
นาคภูริทัตต ๒๓๒, ๒๓๓
นางทำชู้ ๑๘๔, ๑๘๕
นางมณีเมขลา ๒๒๙
นางมลิกา ๒๐๐
นางเมขลา ๒๐๑
นางสุจิตรา ๓๒, ๑๐๙
นางสุชาดา ๗๘, ๑๖๓, ๒๑๖
นางสุธรรมา ๓๒, ๑๐๙
นางสุนันทา ๓๒, ๑๐๙
นายสุนันท์ ๒๒๘
นารทชาดก ๒๓๕
นิโครธารามมหาวิหาร ๒๑๓
นิชามะกะเปรต ๑๐๑
นิทาน ๒๐๑
นิบาตชาดก ๑๗๙
นิมิตทั้ง ๔ ๗๗, ๑๖๒
นิลสาคร ๓๙, ๑๑๖
เนมิราชชาดก ๒๓๑
เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ๑๘, ๙๔

บ

บรรทม ๒๒๙
บรรพชิต ๗๗
บรรพชิตทุศีล ๗๕, ๑๖๐
บรูไน ๑๗๐
บัณฑสีห์ ๑๘๙
บัพพะตังคาเปรต ๗๒
บาตร ๑๖๐
บ้านกุเพ ๑๘๖, ๑๘๗
บ้านโกเพ ๑๘๗, ๑๘๘
บ้านไชรโยค ๑๘๗, ๑๘๘
บ้านทุนคาม ๒๑๗
บานแผนก ๑๒, ๘๗
บ้านมหาพิเท ๑๘๖, ๑๘๗
บ้านแม่ไส ๑๘๖, ๑๘๗
บ้านเสนานิคม ๒๑๖

บ้านอุดรมณฑล ๑๘๗, ๑๘๘
บาป ๔๖, ๑๒๔
บุญ ๔๖, ๑๒๔
บุพพวิเทหทวีป ๓๘, ๑๑๕, ๑๗๘, ๑๗๙
บุรุษราชรถเสี่ยง ๒๒๙

ป

ปฐมกัลป์ ๒๐๑, ๒๒๖
ปฐมฌาน ๒๖, ๑๐๓
ปริตตสุภาพรหม ๒๓, ๑๐๐
ปริตตาภาพรหม ๒๔, ๑๐๑
ปโรหิตาพรหม ๒๖, ๑๐๓
ปราสาท ๒๓๕
ปลาอานนท์ ๒๒๖
ปังสุปัฏฐี ๔๔, ๑๒๑, ๑๒๒, ๑๔๘
ปัญจนิบาตชาดก ๒๐๒
ปัญจมหานที ๒๐๓
ปากน้ำพุมเรียง ๑๗๒
ป่าขนุน ๑๘๙
ป่าไม้ขวิด ๑๘๙
ป่าไม้ไทร ๑๘๙, ๒๑๖
ป่าไม้ม่วง ๑๘๙
ปาริสัชชาพรหม ๒๖, ๑๐๓
ป่าหิมพานต์ ๑๘๒, ๑๘๕, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๓, ๑๙๖, ๑๙๗, ๒๐๐, ๒๐๔
ปีตสาคร ๓๙, ๑๑๖
ปุณณกยักษ์ ๒๓๖
เปรตกินซากศพ ๑๕๕
เปรตงูเหลือม ๗๐, ๑๕๕
เปรตชิ้นเนื้อ ๗๐, ๑๕๕
เปรตมีวิมาน ๗๓
เปรตหมู่ต่างๆ ๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๔, ๗๕, ๑๕๔, ๑๕๕, ๑๕๖, ๑๕๗, ๑๕๙, ๑๖๐
เปรตห่มแผ่นเหล็ก ๗๔, ๑๕๙
เปลวเพลิง ๑๖๐

ผ

ผลิกสาคร ๓๙, ๑๑๖
ผูกเวร ๒๐๑, ๒๐๒
ผันทนชาดก ๒๐๒
แผนที่โบราณ ๑๖๙, ๑๗๐, ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๗๓, ๑๗๔, ๑๗๕, ๑๗๖, ๑๗๗, ๑๗๘, ๑๗๙, ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๒, ๑๘๓, ๑๘๔, ๑๘๕, ๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๑, ๑๙๒, ๑๙๓, ๑๙๔, ๑๙๕, ๑๙๖, ๑๙๗, ๑๙๘, ๑๙๙, ๒๐๐, ๒๐๑, ๒๐๒, ๒๐๓, ๒๐๔, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๑๓, ๒๑๔, ๒๑๕, ๒๑๖, ๒๑๗, ๒๑๘, ๒๑๙, ๒๒๐, ๒๒๑, ๒๒๒, ๒๒๓, ๒๒๔, ๒๒๕, ๒๒๖
แผนผัง ๒๒๔, ๒๒๕
แผ่นศิลามงคล ๒๒๙

พ

พญากบ ๒๐๑
พญากุเวราสูร ๔๓, ๑๒๐
พญาปะการะอสูร ๔๓, ๑๒๐
พญาปัศเวน ๒๐๐
พญาพรมทัศอสูร ๔๒, ๑๑๙
พญาพลาติคราช ๒๐๐
พญายมราช ๔๓, ๑๒๓
พญายมโลก ๔๖, ๑๒๔
พญาราหูอสูร ๔๒, ๑๑๙
พญาสำโภรอสูร ๔๓, ๑๒๐
พญาสุจิตรอสูร ๔๓, ๔๔, ๑๑๙, ๑๒๐
พญาอสุรจิตราอสูร ๔๒, ๑๑๙
พระกัณหา ๒๐๘
พระเจ้ากรุงสญชัย ๒๑๐
พระเจ้าโกรพย์ ๒๓๖
พระเจ้าพาราณสี ๒๓๓

พระเจ้าอังคติราช ๒๓๕
พระจันทร์ ๓๔, ๑๑๑
พระจุฬามณีเจดีย์ ๓๑, ๑๐๘
พระชาลี ๒๐๘
พระเตมีย์ ๒๒๘
พระทุศเจดีย์ ๑๙, ๙๖
พระธาตุของพระพุทธเจ้า ๒๑๘
พระธรรมเทศนา ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๘๗, ๘๘
พระนครนิพพาน ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๘๗, ๘๘
พระนางมัทรี ๒๐๕, ๒๐๘, ๒๑๑, ๒๓๗
พระนางศิริมหามายา ๗๖, ๑๖๑
พระนารายณ์ ๑๙๑
พระเนมีราช ๒๓๑
พระประทม ๒๑๙
พระประโทนเจดีย์ ๒๑๙
พระพุทธเจ้าประสูติ ๑๖๑
พระพุทธเจ้าลอยถาด ๗๙, ๑๖๔
พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ป่าเลไลยก์ ๗๙, ๑๖๔
พระโพธิสัตว์เป็นพญาภารา ๑๘๔
พระมาตลีเทพบุตร ๒๓๑
พระมหาชนก ๒๒๙
พระยาวสวัสดีมาราธิราช ๒๗, ๑๐๔
พระราหู ๓๔, ๑๑๑
พระเวสสันดร ๒๐๕, ๒๐๙, ๒๑๑, ๒๑๒, ๒๓๗
พระศรีมหามายาเทพบุตร ๒๙; ๑๐๖
พระศรีอาริยเทพบุตร ๒๙, ๑๐๖
พระสกทาคามิมรรค ๑๖, ๙๒
พระสกทาคามิผล ๑๖, ๙๒
พระสุธนชาดก ๑๙๑, ๑๙๙
พระโสดาปัตติมรรค ๑๖, ๙๒
พระโสดาปัตติผล ๑๖, ๙๒
พระอนาคามิมรรค ๑๖, ๙๒
พระอนาคามิผล ๑๖, ๙๒
พระอรหัตตมรรค ๑๖, ๙๒
พระอรหัตตผล ๑๖, ๙๒
พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ๑๖, ๙๒
พระอาทิตย์ ๓๔, ๑๑๑
พระอินทร์ ๓๑, ๓๒, ๑๐๘, ๑๐๙, ๒๐๖, ๒๓๔
พระอินทร์ดีดพิณถวาย ๗๘, ๑๖๓
พรานเจตบุตร ๒๑๐
พราหมณ์ ๒๑๒
พราหมณ์เนสาท ๒๓๒
พราหมณ์อาลัมพายน์ ๒๓๒, ๒๓๓
พรหมเทพนารท ๒๓๕
พิธีบูชายันต์ ๒๓๔
พิภพแห่งครุฑ ๓๗, ๑๑๔
พิภพแห่งนาค ๔๑, ๑๑๘, ๑๗๖, ๑๘๐
พิภพแห่งอสูร ๔๒, ๔๓, ๑๑๙, ๑๒๐, ๑๗๖, ๑๗๗
พุทธประวัติ ๗๖, ๗๗, ๗๘, ๗๙, ๘๐, ๘๑, ๑๖๑, ๑๖๒, ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๗, ๑๖๘, ๒๑๓, ๒๑๔
เพชรบุรี ๑๗๑

ฟ

ไฟประลัยกัลป ๒๕, ๑๐๒

ภ

ภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีตของพระพุทธเจ้า ๑๗๙
ภพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้ ๒๐๕
ภัลลาติกชาดก ๒๐
ภาพรวม ๕๓, ๕๖, ๕๙, ๖๑, ๖๔, ๖๖, ๑๒๙, ๑๓๒, ๑๓๕, ๑๓๘, ๑๔๒, ๑๔๗, ๑๕๐, ๑๕๒, ๑๗๗, ๑๘๑, ๑๙๒, ๑๙๕, ๒๒๓, ๒๒๔
ภูเขาสุมนกูฏ ๒๒๔
ภูริทัตตชาดก ๒๓๒, ๒๓๓
ภูมิ ๒๓, ๒๔, ๒๖

ม

มนตรีกบ ๒๐๑
มหากัลป ๒๕, ๑๐๒
มหาชนกชาดก ๒๒๙
มหาตาปะนรก ๖๒, ๖๓, ๖๔, ๑๔๑, ๑๔๓, ๑๔๔
มหานครนิพพาน ๑๕, ๙๑
มหานรกใหญ่ ๘ ขุม ๔๔, ๑๒๑
มหาพรหม ๒๖, ๑๐๓
มหาโรรุวนรก ๕๗, ๕๘, ๕๙, ๑๓๖, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๓๙
มหาวิหาร ๒๑๓
มหาเวสสันดรชาดก ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑, ๒๑๒, ๒๓๗
มหาสุมทรทั้ง ๔ ๓๙, ๑๑๖
มหาสมุทรอินเดีย ๒๒๖
มหาอเวจีนรก ๖๓, ๖๕, ๖๖, ๑๔๕, ๑๔๖, ๑๔๗
มโหสถ ๒๓๑
มโหสถชาดก ๒๓๑
มหิทธิกาเปรต ๗๐, ๑๕๔
มหิมหานที ๒๐๓
มะเดื่อ ๑๘๐
มัตะมะ ๑๗๓
มันทากินิสระ ๑๙๘
มาณพ ๒๓๖
ม้าพลาหกตระกูล ๑๙๒, ๑๙๓
มารผจญ ๘๐, ๑๖๘
มิคกินร ๒๐๐
มิคกินรี ๒๐๐
เมืองนรก ๒๓๑
เมืองเชตุดร ๒๐๘
เมืองชายทะเล ๑๗๐, ๑๗๑, ๑๗๒, ๒๒๐, ๒๒๑
เมืองตักสิลา ๒๑๖
เมืองตรัง ๑๗๒
เมืองต่างประเทศ ๑๖๙, ๑๗๓, ๑๗๔
เมืองต่างๆ ในประเทศลังกา ๒๒๔, ๒๒๕
เมืองที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ๒๑๘, ๒๑๙
เมืองปาตลิบุตร ๒๑๗
เมืองในสมัยพุทธกาล ๒๑๓, ๒๑๔, ๒๑๗
เมืองพาราณสี ๒๐๐, ๒๑๓
เมืองสาเกษนคร ๒๑๗
เมืองสีพีราษฎร์ ๒๑๓
แม่กลอง ๑๗๑
แม่น้ำต่างๆ ๓๗, ๑๑๔, ๑๗๗
แม่น้ำสีทันดร ๑๗๖
ไม้สะคร้อ ๒๐๒

ย

ยกราชรถ ๒๒๘
ยักษ์ ๓๕, ๑๑๒
ยมนา ๒๐๓
ยมโลก ๔๕, ๑๒๓

ร

ระยอง ๑๗๐
รัศมี ๓๓, ๑๑๐
ราชบุรี ๑๗๑
ราชรถ ๒๑๒
ราชสีห์ ๑๙๖
ราชสีห์ ๔ หมู่ ๑๘๙
รามสูร ๒๐๑
ราหูอสูร ๑๗๕
รูปเล่มและสภาพ ๑๑, ๘๕
โรมน้อย ๑๗๔
โรรุวนรก ๕๔, ๕๕, ๕๖, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕

ล

ลทุกิกชาดก ๒๐๒
ลมรองน้ำ ๖๗, ๑๕๑
ลังกา ๑๗๓
ลูกนกไส้ ๒๐๒
เล่นธรรมยุทธ ๒๓๑

โลกันตนรก ๖๘, ๑๔๙, ๑๕๐

ว

วันตาสาเปรต ๗๒
วิญญาณัญจายตนพรหม ๑๘, ๙๕
วิถีการเดินของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู ๓๔, ๑๑๑, ๑๗๗, ๑๗๙
วิทยาธร ๑๙๖, ๑๙๗
วิธุรบัณฑิตชาดก ๒๓๖
วิมาน ๓๖, ๑๑๓, ๑๙๑, ๑๙๒
วิมานฉิมพลี ๑๗๙
วิมานิกเปรต ๗๓, ๑๕๘, ๒๒๗
ว่ายน้ำ ๒๒๙
วิรุลปักษนาคราช ๔๑, ๑๑๘
วิรุลหกนาคราช ๔๑, ๑๑๘
วิลันดา ๑๖๙
วิศตินิบาตชาดก ๒๐๐
เวชยันตปราสาท ๓๑, ๑๐๘
เวพารุบรรพต ๒๐๘
เวหัปผลาพรหม ๒๒, ๙๙

ศ

ศรีอยุธยา ๑๗๑

ส

สกา ๒๓๖
สงขลา ๑๗๒
สถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ๒๑๘, ๒๑๙, ๒๒๐
สถานที่สำคัญเกี่ยวกับพุทธประวัติ ๒๑๕, ๒๑๖, ๒๑๗, ๒๒๔
สถานที่สมัยพุทธกาล ๒๑๔
สมณเพศ ๗๗, ๑๖๒
สรภู ๒๐๓
สระมุจลิน ๒๐๗
สระอโนดาต ๑๙๔, ๑๙๕
สวรรค์ชั้นกามาพจร ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๑๐๕, ๑๐๖, ๑๐๗
สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ๓๕, ๑๑๒
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๓๑, ๓๒, ๑๐๘, ๑๐๙, ๑๗๖
สวรรค์ชั้นดุสิต ๒๙, ๑๐๖
สวรรค์ชั้นนิมานรดี ๒๘, ๑๐๕
สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๒๗, ๑๐๔
สวรรค์ชั้นยามา ๓๐, ๑๐๗
สองกุมาร ๒๐๕, ๒๐๘, ๒๑๑, ๒๓๗
สังฆาฏนรก ๕๒, ๕๓, ๕๔, ๑๓๐, ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๓
สังเวช ๗๗, ๑๖๒
สัตว์จตุบาท ๑๙๙
สัตว์ชนิดต่างๆ ๒๐๔
สัตว์ชนิดต่างๆ ในท้องทะเล ๒๒๖
สัญชีพนรก ๔๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙, ๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๒๗
สัตว์นรกมีจักรพัดอยู่บนหัว ๒๒๗
สีหราชเป็นพญา ๑๙๙
สุกรเปรต ๗๑
สุจิมุกขาเปรต ๗๕
สุจิโลเปรต ๗๕
สุทธาวาสคำรบ ๒ ๒๑, ๙๘
สุทธาวาสคำรบ ๓ ๒๐, ๙๗
สุทธาวาสคำรบ ๔ ๒๐, ๙๗
สุทธาวาสชั้นปฐม ๒๑, ๙๘
สุทัสสาพรหม ๒๐, ๙๗
สุทัสสีพรหม ๒๐, ๙๗
สุภกิณหาพรหม ๒๓, ๑๐๐
สุวรรณสามชาดก ๒๓๐
สูราติ ๑๗๔
เสด็จประพาสอุทยาน ๗๗, ๑๖๒
เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ๒๑๔, ๒๑๕
เส้นทาง ๑๖๙, ๑๗๐, ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๗๓, ๑๗๔

ห

เหาะ ๑๗๕, ๑๘๐, ๒๓๕, ๒๓๖
หงสาวดี ๑๗๓

หน้าต้น ๘๖
หน้าปลาย ๑๖๕
หมา ๑๘๔
หมี ๒๐๒
หมูคาบแก้ว ๑๘๐
หมู่บ้านในป่า ๖ ป่า ๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘
หยาดน้ำ ๒๑๒, ๒๓๗
เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ ๓๘, ๔๐, ๑๑๕, ๑๑๗
หาบภาชนะ ๒๓๕

อ

อกนิฏฐาพรหม ๑๙, ๙๖
อจิรวดี ๒๐๓
อจุตฤาษี ๒๐๙
อตัปปาพรหม ๒๑, ๙๘
อนันตจักรวาล ๑๗, ๙๓
อนันตโยชน์ ๖๗, ๑๕๑
อมรโคยานทวีป ๔๐, ๑๑๗, ๑๗๕
อรูปพรหม ๔ ๑๘, ๙๔, ๙๕
อวิหาพรหม ๒๑, ๙๘
อสัญญีพรหม ๒๒, ๙๙
อสูร ๔๒, ๔๓, ๑๑๙, ๑๒๐
อสูรกาย ๖๙, ๑๕๓
อสูรพิภพ ๑๗๕
อัคคีชาละมุกขาเปรต ๗๑, ๑๕๖
อัชชะดากาศ ๑๗, ๙๓
อันตาสาเปรต ๑๕๗
อัปปมาณสุภาพรหม ๒๓, ๑๐๐
อากาสานัญจายตนพรหม ๑๘, ๙๕
อากิญจัญญายตนพรหม ๑๘, ๙๔
อากาศเปล่า ๖๗, ๑๕๑
อาภัสราพรหม ๒๔, ๑๐๑
อัปปมาณาภาพรหม ๒๔, ๑๐๑
อาศภ ๗๖
อุดรกาโรทวีป ๓๘, ๑๑๕, ๑๗๕
อุทยาน ๗๗, ๑๖๒
อุลุกชาดก ๒๐๒
อุสุทนรก ๒๒๗

ดัชนีค้นเรื่อง

ก

กุมภัณฑ์ ๓๕, ๑๑๒

ข

เขากำแพงจักรวาล ๓๓, ๑๑๐, ๑๔๘
เขาพระสุเมรุ ๓๖, ๓๗, ๓๙, ๔๑, ๑๑๔, ๑๗๖
เขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๖, ๑๑๓, ๑๗๖, ๑๗๗
เขาสุมนกูฏในลังกา ๒๒๔, ๒๒๕
เขาหิมพานต์ ๑๘๒
เขาอากาศคงคา ๒๐๐

ค

คนธรรพ์ ๓๕, ๑๑๒
ครุฑ ๓๗, ๑๑๔, ๑๗๙

จ

จักรวาล ๖๗, ๑๕๑, ๑๕๒
จิตรลดาวันอุทยาน ๓๒, ๑๐๙

ช

ช้างตระกูลต่างๆ ๑๙๘
ช้างหมู่ต่างๆ ๑๙๐, ๑๙๒, ๑๙๓
ชาดก ๑๘๔, ๑๘๕, ๑๙๑, ๑๙๙, ๒๐๒, ๒๒๗
- ทุกนิบาต ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๓
  - ทธิวาหนชาดก ๑๘๐, ๑๘๓
- ติกนิบาต ๒๐๒
  - อุลุกชาดก ๒๐๒
- จตุกนิบาต ๑๘๑
  - กากาติชาดก ๑๗๙, ๑๘๑
- ปัญจนิบาต ๒๐๒
  - ลฆุกิกชาดก ๒๐๒
- ทสกนิบาต ๒๒๗
  - จตุทวารชาดก ๒๒๗
- เตรสกนิบาต ๒๐๒
  - ผันทนชาดก ๒๐๒
- วีสตินิบาต ๒๐๐
  - ภัลลาติกชาดก ๒๐๐
- ติงสนิบาต ๑๘๓
  - กิงฉันทชาดก ๑๘๓

ต

ตำนานเรื่องนาค ๑๘๐, ๑๘๑
ต้นนารีผล ๑๘๔, ๑๘๕

ท

ทศชาติชาดก ๒๒๘, ๒๒๙, ๒๓๐, ๒๓๑, ๒๓๒, ๒๓๓, ๒๓๔, ๒๓๕, ๒๓๖, ๒๓๗
- เตมิยชาดก ๒๒๘
- มหาชนกชาดก ๒๒๙
- สุวรรณสามชาดก ๒๓๐
- เนมิราชชาดก ๒๓๑
- มโหสถชาดก ๒๓๑
- ภูริทัตตชาดก ๒๓๒, ๒๓๓
- จันทกุมารชาดก ๒๓๔
- นารทชาดก ๒๓๕
- วิธุรบัณฑิตชาดก ๒๓๖
- มหาเวสสันดรชาดก ๒๓๗

ทวีปทั้ง ๔ ๓๘, ๑๗๘
- ชมพูทวีป ๔๐, ๑๑๗, ๑๗๘, ๑๗๙
- บุพวิเทหทวีป ๓๘, ๑๑๕, ๑๗๘, ๑๗๙
- อุตรกาโรทวีป ๓๘, ๑๑๕, ๑๗๕
- อมรโคยานทวีป ๔๐, ๑๑๗, ๑๗๕

ท้าวจตุโลกบาล ๓๕, ๑๑๒

น

นรกขุมต่างๆ ๔๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙, ๕๐, ๕๑, ๕๒, ๕๓, ๕๔, ๕๕, ๕๖, ๕๗, ๕๘, ๕๙, ๖๐, ๖๑, ๖๒, ๖๓, ๖๔, ๖๕, ๖๖, ๖๗, ๖๘, ๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕, ๑๓๖, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๔๕, ๑๔๖, ๑๔๗, ๑๔๙, ๑๕๐

- สัญชีพนรก ๔๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙, ๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๒๗
- กาลสุตตนรก ๔๙, ๕๐, ๕๑, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๐
- สังฆาฏนรก ๕๒, ๕๓, ๕๔, ๑๓๐, ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๓
- โรรุวนรก ๕๔, ๕๕, ๕๖, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕, ๑๓๖
- มหาโรรุวนรก ๕๗, ๕๘, ๕๙, ๑๓๖, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๓๙
- ตาปะนรก ๕๘, ๖๐, ๖๑, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒
- มหาตาปะนรก ๖๒, ๖๓, ๖๔, ๑๔๑, ๑๔๓, ๑๔๔
- มหาอเวจีนรก ๖๓, ๖๕, ๖๖, ๑๔๕, ๑๔๖, ๑๔๗
- โลกันตนรก ๖๘, ๑๔๙, ๑๕๐

นาค ๓๕, ๔๑, ๑๘๒

นิทาน ๒๐๑

- เรื่อง นาคขอน้ำกบ ๒๐๑
- เรื่อง รามสูรผูกเวรกับนางเมขลา ๒๐๑

ป

ปังสุปัฏพี ๔๔, ๑๒๑, ๑๒๒, ๑๔๘

ปัญจมหานที ๒๐๓

- คงคาณัที ๒๐๓
- ยมนา ๒๐๓
- มหิมานัทที ๒๐๓
- สรภู ๒๐๓
- อจิรวดี ๒๐๓

ป่าหิมพานต์ ๑๘๒, ๑๘๕, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๓

เปรตหมู่ต่างๆ ๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๔, ๗๕, ๑๕๔, ๑๕๕, ๑๕๖, ๑๕๗, ๑๕๘, ๑๕๙, ๑๖๐

- กัดสิกะเปรตไถนา ๗๔, ๑๕๙
- กันชิกาสูรเปรต ๗๔
- คูธกะเปรต ๗๑, ๑๕๕
- ตันหิกะเปรต ๗๔, ๑๕๙
- ถัมภกะเปรต ๗๔, ๑๕๙
- นิชามะกะเปรต ๗๒
- บัพพะตังคาเปรต ๗๒
- เปรตห่มแผ่นเหล็ก ๗๔, ๑๕๙
- มหิทธิกาเปรต ๗๐, ๑๕๔
- วันตาสาเปรต ๗๒, ๑๕๗
- วิมานิกเปรต ๗๓, ๑๕๘, ๒๒๗
- สุกรเปรต ๗๑, ๑๕๕
- สุจิมุกขาเปรต ๗๕, ๑๖๐
- สุจิโลเปรต ๗๕
- สุจิโลมะกะเปรต ๑๖๐
- อัคคีชาละมุกขาเปรต ๗๑, ๑๕๖

พ

พุทธประวัติ ๗๖, ๗๗, ๗๘, ๗๙, ๘๐, ๘๑, ๑๖๑, ๑๖๒, ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๕, ๑๖๗, ๑๖๘

- เทศนาโปรดพุทธมารดา ๘๑, ๑๖๗
- นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส ๗๘, ๑๖๓
- พระพุทธเจ้าประสูติ ๗๖, ๑๖๑
- พระพุทธเจ้าลอยถาด ๗๙, ๑๖๔
- พระพุทธเจ้าอยู่ป่าเลไลยก์ ๗๙, ๑๖๔
- พระอินทร์ดีดพิณถวาย ๗๘, ๑๖๓
- มารผจญ ๘๐, ๑๖๘

- เสด็จประพาสอุทยาน ๗๗, ๑๖๒
พิภพแห่งครุฑ ๓๗, ๑๑๔
พิภพแห่งนาค ๔๑, ๑๑๙, ๑๗๖
พิภพแห่งอสูร ๔๒, ๔๓, ๑๗๕, ๑๗๖
พระจันทร์ ๓๔, ๑๑๑
พระทุศเจดีย์ ๑๙, ๙๖
พระนครนิพพาน ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๘๗, ๘๘
พระราหู ๓๔, ๑๑๑
พระอาทิตย์ ๓๔, ๑๑๑
พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ๑๖, ๙๒
- พระอรหัตตผล ๑๖, ๙๒
- พระอรหัตตมรรค ๑๖, ๙๒
- พระอนาคามิผล ๑๖, ๙๒
- พระอนาคามิมรรค ๑๖, ๙๒
- พระสกทาคามิผล ๑๖, ๙๒
- พระสกทาคามิมรรค ๑๖, ๙๒
- พระโสดาปัตติผล ๑๖, ๙๒
- พระโสดาปัตติมรรค ๑๖, ๙๒

ฟ

ไฟประลัยกัลป์ ๒๕, ๑๐๒

ม

มหานครนิพพาน ๑๕, ๙๑
มหานรกใหญ่ ๘ ขุม ๔๔, ๑๒๑
มหาเวสสันดรชาดก ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑, ๒๑๒
- กัณฑ์หิมพานต์ ๒๑๒
- กัณฑ์ทานกัณฑ์ ๒๑๒
- กัณฑ์วนประเวศ ๒๑๑
- กัณฑ์ชูชก ๒๑๑
- กัณฑ์จุลพน ๒๑๐
- กัณฑ์มหาพน ๒๐๙
- กัณฑ์กุมาร ๒๐๕
- กัณฑ์มัทรี ๒๐๕
- กัณฑ์สักกบรรพ ๒๐๖
- กัณฑ์มหาราช ๒๐๕
- กัณฑ์ฉกษัตริย์ ๒๐๗
- กัณฑ์นครกัณฑ์ ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑
ม้าพลาหกตระกูล ๑๙๒, ๑๙๓

ย

ยมโลก ๔๕, ๑๒๓
ยักษ์ ๓๕, ๑๑๒

ร

ราชสีห์ ๔ หมู่ ๑๘๙
- ไกรษรสิงหะ ๑๘๙
- กาลสิงหะ ๑๘๙
- ตรีสีหะ ๑๘๙
- บัณฑสีห์ ๑๘๙
ราหูอสูร ๑๗๕
รูปพรหม ๑๖ ชั้น
- อกนิฏฐพรหม ๑๙, ๙๖
- สุทัสสีพรหม ๒๐, ๙๗
- สุทัสสาพรหม ๒๐, ๙๗
- อตัปปาพรหม ๒๑, ๙๘
- อวิหาพรหม ๒๑, ๙๘
- อสัญญีพรหม ๒๒, ๙๙
- เวหัปผลาพรหม ๒๒, ๙๙
- สุภกิณหาพรหม ๒๓, ๑๐๐
- ปริตตสุภาพรหม ๒๓, ๑๐๐
- อัปปมาณสุภาพรหม ๒๓, ๑๐๐
- อาภัสราพรหม ๒๔, ๑๐๑
- ปริตตาภาพรหม ๒๔, ๑๐๑
- อัปปมาณาภาพรหม ๒๔, ๑๐๑
- มหาพรหม ๒๖, ๑๐๓
- ปาริสัชชาพรหม ๒๖, ๑๐๓
- ปโรหิตาพรหม ๒๖, ๑๐๓

ว

วิถีการโคจรของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู ๓๔, ๑๕๖, ๑๗๗, ๑๗๙
วิมานของพระนารายณ์ ๑๙๑, ๑๙๒
วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๖, ๑๑๓

ส

สระอโนดาต ๑๙๔, ๑๙๕

สวรรค์ ๖ ชั้น

- ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๒๗, ๑๐๔
- ชั้นนิมานรดี ๒๘, ๑๐๕
- ชั้นดุสิต ๒๙, ๑๐๖
- ชั้นยามา ๓๐, ๑๐๗
- ชั้นดาวดึงส์ ๓๑, ๑๐๘
- ชั้นจาตุมหาราชิกา ๓๕, ๑๑๒

สีหราชเป็นพญาเมื่อปฐมกัลป์ ๑๙๙

ห

หมู่บ้าน ๖ บ้านใน ๖ ป่า ๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘

- บ้านกุเพ ๑๘๖, ๑๘๗
- บ้านโกเพ ๑๘๗, ๑๘๘
- บ้านมหาพิเท ๑๘๖, ๑๘๗
- บ้านอุดรมณฑล ๑๘๗, ๑๘๘
- บ้านแม่ไส ๑๘๖, ๑๘๗
- บ้านไชยยศ ๑๘๗, ๑๘๘

เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ ๓๘, ๔๐, ๑๑๕, ๑๑๗

อ

อบายภูมิ ๖๙, ๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๓, ๗๕, ๑๕๓, ๑๕๔, ๑๕๕, ๑๕๖, ๑๕๗, ๑๕๘, ๑๕๙, ๑๖๐

อรูปพรหม ๔ ๑๘, ๙๔, ๙๕

- เนวสัญญายตนพรหม ๑๘, ๙๔
- อากิญจัญญายตนพรหม ๑๘, ๙๔
- วิญญาณัญจายตนพรหม ๑๘, ๙๔
- อากาสานัญจายตนพรหม ๑๘, ๙๔

อสูร ๔๒, ๔๓

อสูรกาย ๖๙, ๑๕๓

- กาลกัญชิกาสูรกาย ๖๙, ๑๕๓
- ทิพอสูรกาย ๖๙, ๑๕๓

อัชชะดากาศ ๑๗, ๙๓

อุสุทนรก ๒๒๗

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

๑. คำนำในการจัดพิมพ์ครั้งแรก

คำว่า "ไตรภูมิ" มาจากคำภาษาบาลีว่า "เตภูมิ" แปลว่า ภูมิ ๓ คือ กามภูมิ ๑ รูปภูมิ ๑ อรูปภูมิ ๑ ที่อยู่ที่อาศัยของสัตวโลกเรียกว่า "ภูมิ"

กามภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้บริโภคกาม คือ ยังมีความอยาก ความรัก ความใคร่ โลภ โกรธ หลง เดือดร้อนวุ่นวายด้วยกามตัณหามี ๑๑ ภูมิ แบ่งออกเป็นอบายภูมิหรือทุคคติภูมิและสุคติภูมิ ทุคคติภูมิมี ๔ คือ ๑ นรก ๒ เปรตวิสัย ๓ อสุรกาย ๔ เดรัจฉาน สุคติภูมิมี ๗ คือ ๑ มนุษย์ ๒ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ๓ ชั้นดาวดึงส์ ๔ ชั้นยามา ๕ ชั้นดุสิต ๖ ชั้นนิมมารดี ๗ ชั้นปรนิมมิตวสวดี

รูปภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้รูปฌาน มี ๑๖ คือ ๑ ชั้นพรหมปาริสัชชา ๒ ชั้นพรหมปโรหิตา ๓ ชั้นมหาพรหมา ๔ ชั้นปริตตาภา ๕ ชั้นอัปปมาณาภา ๖ ชั้นอาภัสสรา ๗ ชั้นปริตตสุภา ๘ ชั้นอัปปมาณสุภา ๙ ชั้นสุภกิณหา ๑๐ ชั้นเวหัปผลา ๑๑ ชั้นอสัญญีสัตตา ๑๒ ชั้นอวิหา ๑๓ ชั้นอตัปปา ๑๔ ชั้นสุทัสสา ๑๕ ชั้นสุทัสสี ๑๖ ชั้นอกนิฏฐา บางคัมภีร์เรียกว่าพรหมโลก ๑๖ ชั้น

อรูปภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้อรูปฌาน มี ๔ คือ ๑ ชั้นอากาสานัญจายตนะ ๒ ชั้นวิญญาณัญจายตนะ ๓ ชั้นอากิญจัญญายตนะ ๔ ชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ

รวมภูมิทั้งหมดมี ๓๑ ภูมิ ได้แก่ กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔ ดังกล่าวมาแล้ว สัตวโลกย่อมเวียนว่ายตายเกิดเอากำเนิดหมุนเวียนไปมาในภูมิเหล่านี้ไปจนกว่าจะบรรลุพระอรหัตตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหานจึงจะข้ามพ้นวัฏฏสงสาร ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในภูมิเหล่านี้อีกต่อไป

โดยที่ประชาชนชาวไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามคติทางพุทธ-ศาสนาอย่างแน่นแฟ้น จึงเกิดมีหนังสือเรื่องไตรภูมิแพร่หลาย นักปราชญ์ในอดีตได้เรียบเรียงเรื่องไตรภูมิขึ้นไว้เป็นมรดกวรรณคดีสำคัญของชาติ และยังมีการเขียนภาพไตรภูมิตามผนังโบสถ์วิหารและเขียนลงในสมุดไทยอีกเป็นอันมาก

หนังสือเรื่องไตรภูมิที่ปรากฏเป็นที่รู้จักในปัจจุบันมีหลายชื่อ เรียกว่า ไตรภูมิพระร่วงบ้าง ไตรภูมิโลกสัณฐานบ้าง ไตรภูมิโลกวินิจฉัยบ้าง ไตรโลกวินิจฉัยบ้าง ที่เรียกว่าไตรภูมิพระร่วงเพราะเชื่อว่าเป็นหนังสือที่สมเด็จพระศรีสุริยมหาธรรมราชาธิราช (พระยาลิไทย) พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกา พุทธศักราช ๑๘๙๖ โดยเหตุที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยทุกพระองค์นั้น ราษฎรทั่วไปนิยมถวายพระนามว่า "พระร่วง" จึงเรียกหนังสือไตรภูมิที่เป็นพระราชนิพนธ์ว่า "ไตรภูมิพระร่วง" ที่เรียกว่า ไตรภูมิโลกสัณฐานเพราะเป็นหนังสือที่ว่าด้วยลักษณะของโลก คือ ภูมิทั้ง ๓ ที่เรียกว่า ไตรภูมิโลกวินิจฉัย เพราะเป็นหนังสือที่อธิบายโลกคือภูมิทั้ง ๓ ที่เรียกว่า ไตรโลกวินิจฉัยเพราะเป็นหนังสืออธิบายโลกทั้ง ๓ แต่ไม่ว่าจะเรียกชื่อว่าอย่างไร ใจความหรือเนื้อเรื่องก็เป็นอย่างเดียวกัน

เรื่องไตรภูมินี้มีความสำคัญต่อโครงสร้างของสังคมไทยเป็นอย่างมาก เพราะเป็นเรื่องปลูกฝังความเชื่อในทางสร้างสรรค์ คือสอนให้รู้จักความดีความชั่ว และผลของการทำความดีความชั่ว ให้เกลียดกลัวความชั่ว รักความดีและอุตสาหะพยายามทำความดี โดยเหตุนี้ประชาชนชาวไทยทั่วไปจึงมีจิตใจฝังแน่นในคำสอนทางพระพุทธศาสนาสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน เชื่อกรรมและเชื่อผลของกรรม เชื่อบุญเชื่อบาป เชื่อว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ทำบุญได้ขึ้นสวรรค์ ทำชั่วต้องตกนรก เป็นต้น

เรื่องไตรภูมินี้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่าตามฝาผนังโบสถ์วิหารศาลาการเปรียญในวัดต่างๆ มีภาพเขียนเรื่องไตรภูมิอยู่มาก มาถึงสมัยกรุงธนบุรี พระมหาช่วยวัดปากน้ำ สมุทรปราการ (ปัจจุบันคือวัดกลางวรวิหาร) ได้ต้นฉบับหนังสือไตรภูมิพระร่วงมาจากเพชรบุรี จึงได้จารเรื่องไตรภูมิพระร่วงขึ้นเมื่อเดือน ๔ ปีจอ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๔๐ พุทธศักราช ๒๓๒๑ เป็นหนังสือใบลานชื่อว่าเตภูมิกถา ๑๐ ผูก ฉบับล่องชาด ไม้ประกับธรรมดา ปัจจุบันนี้อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๑๔๕ พุทธศักราช ๒๓๒๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชาคณะและนักปราชญ์ราชบัณฑิตประชุมกันแต่งเรื่องไตรภูมิขึ้นจบหนึ่งเรียกชื่อว่าไตรโลกวินิจฉัย ต่อมาอีก ๑๙ ปี เมื่อปีจอจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔ พุทธศักราช ๒๓๕๔ ทรงมีพระราชดำรงว่าหนังสือไตรภูมิที่ได้แต่งไว้แล้วมีผู้แต่งหลายคน ถ้อยคำเนื้อความหลายสำนวนไม่เสมอกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปรีชา (ชื่อเดิมแก้ว) แต่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า ไตรโลกวินิจฉัยเช่นเดียวกัน

หนังสือไตรภูมินี้เป็นวรรณคดีที่มีความสำคัญเป็นที่นิยมนับถือของชาวไทยมาทุกยุคทุกสมัย เพราะเป็นหนังสือวรรณคดีเล่มแรกของไทย มีอายุเก่าที่สุดเป็นที่สองรองลงมาจากศิลาจารึก เป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นจอมปราชญ์แห่งกรุงสุโขทัย โดยทรงรวบรวมคำสอนทางพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ต่างๆ ถึง ๓๐ คัมภีร์ รจนาขึ้น คือ

๑. คัมภีร์อรรถกถาจตุรารักขะ
๒. คัมภีร์อรรถกถาฎีกาอภิธัมมาวตาร
๓. คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ
๔. คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย
๕. คัมภีร์ปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย
๖. คัมภีร์สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
๗. คัมภีร์มโนรถปูรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
๘. คัมภีร์ลีนัตถปกาสินี ฎีกาพระสูตร
๙. คัมภีร์อรรถกถาฎีกาพระวินัย
๑๐. คัมภีร์พระธรรมบท
๑๑. คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
๑๒. คัมภีร์มธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์
๑๓. คัมภีร์ธรรมชาดก
๑๔. คัมภีร์ชินาลังการ
๑๕. คัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย
๑๖. คัมภีร์พุทธวงศ์
๑๗. คัมภีร์สารัตถสังคหะ
๑๘. คัมภีร์มิลินทปัญหา
๑๙. คัมภีร์ปาเลยยกสูตร
๒๐. คัมภีร์มหานิทาน
๒๑. คัมภีร์อนาคตวงศ์
๒๒. คัมภีร์จริยาปิฎก
๒๓. คัมภีร์โลกบัญญัติ

๒๔. คัมภีร์มหากัสสปสูตร

๒๕. คัมภีร์อรุณวดีสูตร

๒๖. คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย

๒๗. คัมภีร์ลักขณาภิธรรม

๒๘. คัมภีร์อนุฎีกาทิงสธรรม

๒๙. คัมภีร์สารีริกวินิจฉัย

๓๐. คัมภีร์โลกกุปปัตติ

ส่วนหนังสือภาพไตรภูมินั้นมีต้นฉบับเขียนในสมุดไทย เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติรวม ๑๒ เล่ม คือ ไตรภูมิภาษาเขมร ๑ เล่ม แผนที่ไตรภูมิโลกสัณฐานสมัยอยุธยา รวม ๓ เล่ม แผนที่ไตรภูมิสมัยรัตนโกสินทร์ รวม ๓ เล่ม ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๙ รวม ๒ เล่ม แผนที่ไตรภูมิโลกวินิจฉัย รวม ๒ เล่ม และ ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ๑ เล่ม และยังปรากฏว่ามีอยู่ในหอสมุดใหญ่ๆ ของต่างประเทศที่สนใจรวบรวมศิลปวัฒนธรรมของไทยด้วย เช่น ที่หอสมุดเมืองเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี เป็นต้น

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์พิจารณาเห็นว่า ภาพไตรภูมินี้ปัจจุบันเป็นที่นิยมเชื่อถือของคนทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศต่างก็ให้ความสนใจศึกษาค้นคว้ากันมากทราบได้จากการที่นักศึกษา นักค้นคว้าทั้งชาวไทยและต่างประเทศมาขออนุญาตคัดลอก ถ่ายเอกสาร และถ่ายภาพกันเป็นจำนวนมาก ควรหาทางสงวนรักษาต้นฉบับสมุดภาพไตรภูมิ อันเป็นวรรณกรรมสมบัติอันล้ำค่าของชาติให้วัฒนาถาวรตลอดไปชั่วกาลนาน จึงเห็นสมควรจัดพิมพ์ออกเผยแพร่ เพื่อให้มีฉบับอ่านชมและศึกษา ให้แพร่หลายกว้างขวางต่อไป จึงได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นพิจารณาศึกษา คัดเลือกภาพไตรภูมิฉบับที่ควรนำออกจัดพิมพ์เผยแพร่ และเห็นพร้อมกันว่า สมควรจัดพิมพ์ภาพไตรภูมิบุราณ ฉบับกรุงธนบุรี

การแต่งตั้งคณะอนุกรรมการนั้น ในชั้นแรก ประกอบด้วยผู้มีรายนามดังนี้ นายธนิต อยู่โพธิ์ นายยิ้ม ปัณฑยางกูร นายทองสืบ ศุภมาร์ค นางแม้นมาส ชวลิต และต่อมาได้แต่งตั้งอนุกรรมการเพิ่มอีก ๑ คน คือ นายเฉลียว จันทรทรัพย์

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๒๑ มีกรรมการบางท่านพ้นตำแหน่งไป จึงแต่งตั้งคณะอนุกรรมการใหม่ประกอบด้วย นายยิ้ม ปัณฑยางกูร นางทองสืบ ศุภมาร์ค นายเฉลียว จันทรทรัพย์ ม.ล. บุญเหลือ เทพสุวรรณ และ นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ

สมุดภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรีท่านกำลังถืออยู่นี้ คณะอนุกรรมการมีมติให้เลือกถ่ายภาพมาจากต้นฉบับที่เรียกชื่อว่า "สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี" ในบานแผนกกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี โปรดให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช อรรคมหาเสนาบดี จัดพระสมุดให้ช่างเขียนไปเขียน ณ สำนักสมเด็จพระสังฆราช เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๙ หลวงเพชวกรรม นายนาม นายบุญษา นายเรือง เป็นช่างเขียนภาพ และ นายบุญจัน นายเชด นายสน นายทองคำ เป็นอาลักษณ์

เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของต้นฉบับสมุดภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในสาส์นสมเด็จ (ฉบับตีพิมพ์ในวารสารศิลปกร ปีที่ ๘ เล่ม ๑๐ หน้า ๒๘) ว่า ท้าววรจันทร์ เป็นผู้ทูลเกล้าฯ ถวายต้นฉบับสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรีนี้ แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อความในสาส์นสมเด็จมีดังต่อไปนี้

"ครั้นถึงวันนัดเขาจัดห้องในหอสมุดห้องหนึ่ง ขนเอาสมุดไทยบรรดามีมาเรียงไว้ในห้องนั้น และให้พนักงานทำบัญชีหนังสือมาคอยจด หม่อมฉันไปนั่งตรวจหนังสือและบอกอธิบายอยู่ถึง ๒ วัน จึงหมด ด้วยในหอสมุดนั้นมีหนังสือสมุดไทยมาก แต่ไม่พบหนังสือเรื่องใดที่ไม่มีในเมืองไทยจึงไม่มีกิจที่จะต้องขอคัดสำเนามา เมื่อไปถึงเมืองเบอร์ลิน หม่อมฉันให้ถามที่หอสมุดสำหรับเมืองเช่นนั้นอีก พวกเยอรมันก็รับด้วยความยินดีขอบใจ และจัดห้องให้ตรวจเช่นเดียวกับที่เมืองอังกฤษแต่ตรวจกันวันเดียวก็เสร็จ เพราะหนังสือไตรภูมิที่เจ้าปิยะว่า เยอรมันซื้อไปราคา ๑,๐๐๐ บาท เขาก็เอามาอวดเขายกย่องเป็นยอดสมุดหนังสือไทยที่เขามี แต่ประหลาดใจที่ไม่พบหนังสือเรื่องซึ่งไม่มีฉบับในเมืองไทย แม้หนังสือไตรภูมิที่ว่านั้น ก็เป็นหนังสือฉบับหลวงครั้งกรุงธนบุรี มีบานแผนกแลฝีมือเขียนรูปภาพเหมือนอย่างหนังสือไตรภูมิฉบับที่คุณท้าววรจันทร์ทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อตั้งหอพุทธศาสนสังคหะหมดทุกอย่าง คือ ฝีมือเดียวกันทั้ง ๒ เล่ม แต่ผิดกันเป็นน่าสังเกตอย่างหนึ่งด้วยฉบับที่เยอรมันได้ไป ใบปกกระดาษของเดิมยังอยู่บริบูรณ์ แต่ฉบับที่คุณท้าววรจันทร์ถวายนั้นใบปกเป็นรอยลอกชั้นนอกออกทั้ง ๒ ข้าง น่าสันนิษฐานว่าฉบับคุณท้าววรจันทร์ เดิมเห็นจะมีใบปกประดับมุกเป็นตัว "ฉบับหลวง" ฉบับที่เยอรมันได้ไปทำแต่ใบปกกระดาษมาแต่เดิม น่าจะเป็น "ฉบับรองทรง"

การที่คณะกรรมการพิจารณาเลือกภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรี นำออกตีพิมพ์เผยแพร่ เพราะเห็นว่าเป็นต้นฉบับภาพไตรภูมิที่สมบูรณ์ เป็นงานจิตรกรรมที่มีศิลปะความงาม ควรที่คนไทยจะภูมิใจ และได้ชื่นชม ตลอดจนช่วยกันสงวนรักษาให้ดำรงคงอยู่เป็นมรดกศิลปสมบัติของไทยยั่งยืนสืบต่อไป เพื่ออนุชนชาวไทยจะได้ใช้เป็นเครื่องมือศึกษาค้นคว้าและสืบทอดจรรโลงศิลปกรรมตามแบบประเพณีนิยมของไทยให้ปรากฏเป็นเกียรติแก่บ้านเมืองไทยชั่วกาลนาน

ในการดำเนินงานเรื่องนี้ คณะอนุกรรมการได้ขออนุญาตกรมศิลปากรถ่ายภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรี จากต้นฉบับสมุดไทยในหอสมุดแห่งชาตินำมาพิจารณาจัดทำคำอธิบาย โดยในชั้นแรก นายธนิต อยู่โพธิ์ เป็นผู้ร่วมกับคณะอนุกรรมการจัดทำคำอธิบายและตรวจแก้คำอธิบาย และต่อมาในคณะอนุกรรมการคณะหลังสุด นายยิ้ม ปัณฑยางกูร เป็นผู้จัดทำเชิงอรรถ ภาพผนวกและตรวจทบทวนคำอธิบาย ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เป็นผู้แปลคำอธิบายเป็นภาษาอังกฤษ และนางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เป็นผู้เรียบเรียงคำนำ จัดทำต้นฉบับนำออกตีพิมพ์เผยแพร่

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ขอขอบคุณคณะกรรมการที่ได้อุตสาหะดำเนินการในเรื่องนี้จนเสร็จลุล่วง ตีพิมพ์สมุดภาพไตรภูมิบุราณออกเผยแพร่ได้ หวังว่าหนังสือภาพไตรภูมิบุราณนี้ คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจในการศึกษาด้านวรรณคดี ศิลปกรรมและสังคมศาสตร์ของไทยเป็นอย่างดี

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์

สำนักนายกรัฐมนตรี
สิงหาคม ๒๕๒๔

๒. เรื่องไตรภูมิบุราณ

(ก) คำว่า **ไตรภูมิ** หมายความถึงภูมิทั้ง ๓ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแสดงไว้ดังนี้

กามาวจรภูมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในกาม
รูปาวจรภูมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในรูป
อรูปาวจรภูมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในอรูป
โลกุตตรภูมิ	ชั้นพ้นจากโลก

อธิบาย ภาวะอันประณีตขึ้นไปเป็นชั้นๆ แห่งจิตและเจตสิก เรียกว่าภูมิในที่นี้แปลว่า ชั้นหรือพื้นเพ ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันยังปรารภกามเป็นอารมณ์ จัดเป็นกามาวจรภูมิ ได้แก่ จิตและเจตสิกของสามัญมนุษย์เป็นตัวอย่าง ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงกามได้แล้ว แต่ยังปรารภรูปธรรมเป็นอารมณ์ จัดเป็นรูปาวจรภูมิ ได้แก่ จิตและเจตสิกของพระโยคาวจรผู้ได้ฌานมีกสิณหรือรูปอย่างอื่นเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงรูปธรรมได้แล้ว ปรารภอรูปธรรมเป็นอารมณ์ จัดเป็นอรูปาวจรภูมิ ได้แก่ จิตและเจตสิกของพระโยคาวจร ผู้ได้ฌาน มีรูปธรรมอย่างละเอียดเป็นอารมณ์ ที่เรียกว่าอรูปฌาน ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงโลกิยธรรมได้แล้ว ไม่กลับกลายมาข้างต่ำ จัดเป็นโลกุตตรภูมิ ได้แก่จิตและเจตสิกแห่งพระอริยเจ้า

อนึ่ง ถ้าจะกล่าวโดยเป็นลักษณะของภพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ได้ทรงแสดงไว้ดังนี้

กามภพ	ได้แก่	ภพเป็นกามาวจร
รูปภพ	ได้แก่	ภพเป็นรูปาวจร
อรูปภพ	ได้แก่	ภพเป็นอรูปาวจร

อธิบาย ภพเป็นกามาวจรนั้น หมายเอาโลกเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ผู้เสพกาม คือ นรก มนุษยโลก สวรรค์ ๖ ตั้งแต่ชั้นจาตุมมหาราชถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ภพเป็นรูปาวจรนั้น หมายเอาชั้นพรหมมีรูป ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปาริสัชชะ ถึงชั้นอกนิฏฐะ ภพเป็นอรูปาวจรนั้น หมายเอาชั้นพรหมไม่มีรูป ๔ ชั้น ตั้งแต่ชั้นอากาสานัญจายตนะ ถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ

(ข) คำว่า **บุราณ** เข้าใจว่าเลือนมาจากคำว่า ปุราณ ลิลิตนารายณ์สิบปางพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนอภิธาน ทรงมีอธิบายคำว่า "ปุราณ" ไว้ดังนี้

ปุราณะ (ส) - "เก่า" เป็นชื่อหนังสือซึ่งแต่งขึ้นแถลงเรื่องเก่า เนื่องด้วยพระเป็นเจ้าต่างๆ

หนังสือลัทธิของเพื่อน ภาค ๒ บรรพเจ็ด ได้เล่าไว้ว่า

ราชวงศ์คุปต์เป็นผู้อุปถัมภ์วิชาวรรณคดีเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ในยุคนี้วิชาหนังสือจึงเจริญอย่างยิ่ง มีทั้งบทละคร กาพย์ ตำรับตำราและนิยายนิทาน หนังสือปุราณะอันเป็นคัมภีร์ของนิกายไศวะและนิกายไวษณพ ปรากฏว่ามีขึ้นเป็นครั้งแรกในยุคนี้ ปุราณะ แปลว่า เก่าแก่หรือบุราณนั่นเอง เป็นเรื่องราวกล่าวถึงตำนานปรัมปราว่าด้วยกำเนิดของโลก เทวดา มนุษย์ และสิ่งทั้งปวง อย่างตำราไตรภูมิ หนังสือปุราณะแต่งเป็นฉันท์ ใช้ภาษาสันสกฤต สำหรับเป็นเครื่องชักชวนยวนใจแก่ผู้เลื่อมใสในพระเป็นเจ้าทั้งสามองค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นใหญ่ในนิกายของผู้แต่ง เริ่มต้นกล่าวถึงเรื่องต้นเหตุของโลกหรือเรื่องสร้างโลก แล้วก็กล่าวถึงเรื่องเทพที่ตนนับถือหนังสือปุราณะมีมากมายหลายเรื่อง ชนทุกชั้นวรรณะและหญิงอ่านได้ไม่หวงห้ามเห็นเป็นบาป ส่วนหนังสือพระพุทธศาสนาในยุคนี้ออกจากพวกนักปราชญ์ศึกษาลัยนาลันทาเป็นพื้น

๓. แผนภูมิโครงสร้างไตรภูมิ

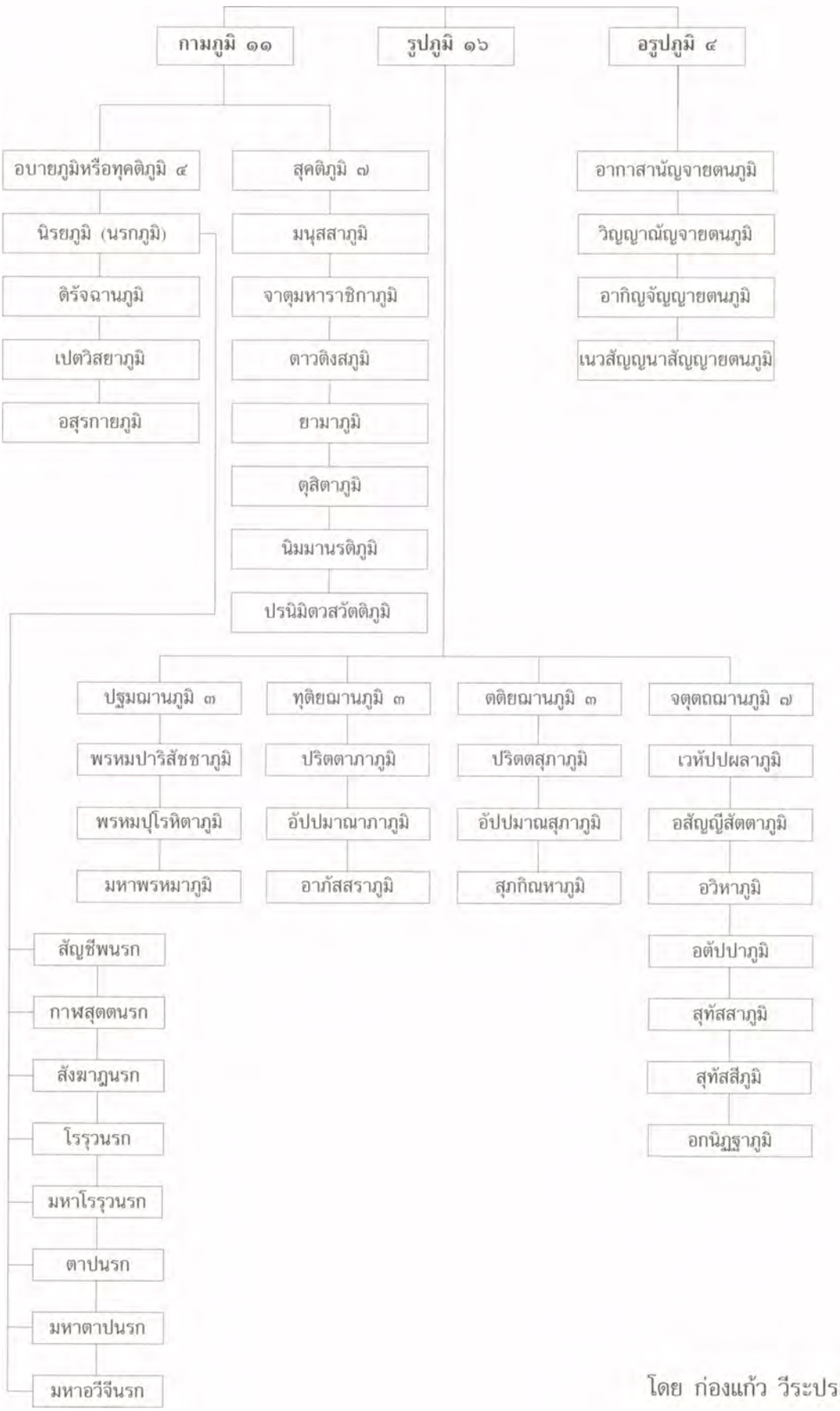

โดย ก่องแก้ว วีระประจักษ์

๔. เรื่องเมืองสุขาวดี

๓.๑. สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงแสดงปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๐ เกี่ยวกับความรู้เรื่องเมืองสุขาวดี และต่อมาได้มีการตีพิมพ์เรื่องนี้ไว้ในหนังสือ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ดังข้อความต่อไปนี้

"เรื่องพระมหานครนิพพานนี้ เป็นเรื่องของลัทธิมหายาน โดยมีความเป็นมาตามหลักฐานที่ปรากฏดังต่อไปนี้ "ครั้นภายหลังมาถึงสมัยเมื่อพระพุทธศาสนาที่ในอินเดียเกิดมี "ลัทธิมหายาน" ซึ่งสมมติว่าพระพุทธเจ้าเป็นหลายภูมิ และนับถือพระโพธิสัตว์ต่างๆว่าเป็นผู้บำรุงโลก เปลี่ยนใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรม ข้างฝ่ายศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือลัทธิไตรเพทอยู่ก่อน ก็เกิดลัทธิไสยศาสตร์ซึ่งถือพระอิศวร พระนารายณ์ขึ้นตามกัน มีชาวอินเดียอีกพวกหนึ่งพาลัทธิมหายานของพระพุทธศาสนากับศาสนาไสยศาสตร์ของพราหมณ์มาสั่งสอนที่เกาะสุมาตรา เกาะชวาและประเทศจาม ประเทศขอม ชาวประเทศเหล่านั้นรับนับถือแล้ว พวกชาวเมืองศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา พาลัทธิศาสนามาทางมณฑลนครศรีธรรมราชทาง ๑ พวกขอมพาเข้ามาจากรุงกัมพูชาอีกทาง ๑ จึงมาแพร่หลายในประเทศสยามนี้ มีในศิลาจารึกที่เมืองลพบุรีแผ่นหนึ่งกล่าวว่าที่เมืองลพบุรีในสมัยเมื่อเป็นเมืองหลวงพวกขอมปกครองอยู่นั้น มีทั้งพระสงฆ์ลัทธิหินยานและมหายานอยู่ในเมืองลพบุรีด้วยกัน ลัทธิมหายานและไสยศาสตร์มิได้แพร่หลายขึ้นไปถึงท้องที่ซึ่งพวกมอญและไทยปกครองอยู่ข้างฝ่ายเหนือ ข้อนี้มีเค้าเงื่อนที่โบราณวัตถุเป็นรูปพระโพธิสัตว์อย่างลัทธิมหายาน และเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์พบปะแต่ข้างใต้หามีขึ้นไปถึงมณฑลพายัพไม่"

๓.๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ปรากฏในหนังสือพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหีนยานกับมหายาน มีข้อความดังนี้

"ธรรมที่ดีๆ เขาก็รู้อยู่ แต่มีอีกข้อหนึ่งซึ่งจะเป็นการเอาใจให้เข้ากับสาสนาเดิมของพื้นเมือง คือมีเมืองสุขาวดี มีพระพุทธอมิตาภะ ซึ่งพุทธบาทสาสนายืนยาวไม่มีที่สุด นั่งอยู่บนดอกบัว แม้แต่ใครได้ยินพระนามฤๅได้เห็นรัศมีเกิดปิติก็ได้ไปเกิดเป็นอุปปาติกฤๅคัพภไสยกะในดอกบัวที่แวดล้อมอยู่โดยรอบมีกำหนดปีได้สำเร็จ มีพระพุทธเจ้าอื่นๆ ทุกโลกธาตุสั่งสอนธรรมโดยลำพังพระองค์ แต่คงมีองค์หนึ่งครั้งหนึ่งบ้างสองครั้งบ้างเทศนาถึงพระอมิตาภะ ในเวไนยสัตว์ทราบรูปความอย่างเดียวกันกับเริ่มมหาสมัยสูตร ต่างแต่กลายเป็นออกชื่อพระอย่างอาฏานาติยสูตรนั่นก็ย่อยลงไป จนกระทั่งถึงสูตรนี้ใครเขียนขึ้นตอนหนึ่ง อายุจะไม่ต่ำกว่าขัย ๒ ตอน ๓ ตอน อายุก็ทวีมากขึ้น บ่นบริกรรมได้มากเที่ยวก็มีอานิสงส์ต่างๆ ขึ้นไป มันไปข้างทางกอดของฝรั่ง ข้อที่ฝรั่งนิยมชมชื่นว่าพุทธสาสนาคล้ายสาสนาพระเยซูนั้น เขาเรียนจากมหายาน ดูเหมือนหนึ่งว่าจะเลื่อมใสมหายานมากกว่าหีนยาน เพราะแลเห็นพระนิพพานไม่ได้จริงๆ เป็นพ้นวิสัย"

๓.๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเล่าเรื่องเมืองสุขาวดีไว้ในหนังสือ สาส์นสมเด็จ ฉบับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๘๒ (ภาคผนวกหน้า ๒๙) ดังข้อความต่อไปนี้

"ตามที่กราบทูลมาในหนังสือเวรฉบับก่อน ว่าลัทธิมหายานกับหีนยานปนกันอยู่นั้น ยิ่งคิดไปก็ยิ่งเห็น จะทูลเพ้อบรรเลงถวายต่อไปนี้เช่น สวดมนต์ของเรา สัมพุทเธ วิปัสสีส์ และ นโมเมสัพพ์-สมัยย์ ภาณยักษ์ อะไรเหล่านี้ เป็นไปในทางมหายานทั้งนั้น ในสัมพุทเธบทที่ ๑ ไหว้พระเจ้า

๕๐๒,๐๒๘ พระองค์ ในบทที่ ๒ ไหว้พระเจ้า ๑๒๔,๐๕๕ พระองค์ ในบทที่ ๓ ไหว้พระเจ้า ๒๔๘,๐๑๙ พระองค์ อันนี้ก็เข้าพวกกับที่พูดกันว่าพระเจ้าเท่าเม็ดกรวดเม็ดทรายในท้องมหาสมุทร ความเข้าใจและประเพณีของเราติดไปในทางมหายานอยู่มาก เช่น ทำโบสถ์ก็ต้องหันหน้าโบสถ์ไปทางทิศตะวันออกจนลางวัดทำให้รู้สึกเห็นน่าเกลียด หันหลังโบสถ์ออกมาหาทางเข้า นั่นก็เพราะกล่าวว่าเมืองสุขาวดีที่พระอมิตาภะประทับอยู่ อยู่ทางทิศตะวันตก เพื่อจะให้การไหว้พระได้หันหน้าตรงไปสู่ทิศทางเมืองสุขาวดีตั้งอยู่ จึงทำโบสถ์ให้หันหน้าสู่ทิศตะวันออก อันเมืองสุขาวดีนั้นก็พรรณาอย่างชื่มทราบ ว่ามีกระดึงใบโพธิ์ลมพัดมาต้องก็บรรเลงเสียงกังวาน ทั้งมีส่วนประกอบไปด้วยไม้ดอกไม้ผล มีนกยูงนกกาเรียน และดูเหว่าเหมือนกับสวน**ท้าวเวสวัณ**[๑] ในภาณยักษ์ ที่เข้าใจว่าพระนิพพานเป็นเมืองแก้วดีกว่าสวรรค์ขึ้นไปนั้น ก็หลงเอาเป็นเมืองสุขาวดีนั้นเอง คำปณิธานนิพพานปัจจโยโหตุนั้น เป็นทางหินยานซึ่งตัดหยาบลงมาแล้ว ทางมหายานไม่พอต้องตั้งปณิธานเป็นพุทธภูมิจึงจะประณีตพอ เพื่อได้ขนสัตว์รื้อสัตว์ออกจากสังสารทุกข์"

๓.๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ไว้ในลิลิตนารายณ์-สิบปางและอภิธาน หัวข้อเลขที่ ๑๕ มีข้อความดังนี้

"ฝ่ายท้าวกุเวรพายักษ์บริวารหนีไปเฝ้าพระบิดา พระบิดาจึงสร้างนครให้ใหม่เรียกนามนครว่า "อลกา" หรือ "ประภา" บ้าง "วสุธรา" บ้าง "วสุสุถลี" บ้าง ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์ และมีสวนระโหฐานชื่อเจตระรถ อยู่บนเขามันทร อันต่อเนื่องกับเขาพระสุเมรุ อันนครและสวนของท้าวกุเวรนั้นเป็นรมณียสถานน่าสำราญยิ่งนัก ทั้งผู้ที่อยู่ในที่นั้นก็ปราศจากโศกความเหน็ดเหนื่อย ความวิตกความหิว และความกลัวภัยใดๆ และคงชนม์ชีพอยู่ได้ตั้งหมื่นปี ต้นไม้ในสวนเจตระรถนั้นมีใบเป็นผ้าเนื้อดี มีดอกเป็นมณีมีค่า และมีผลเป็นนารี ปราสาทที่อยู่ของท้าวกุเวรเป็นฝีมือพระวิศวกรรมสร้างขึ้นอย่างวิจิตร และเสวกในปราสาทนี้คือกินนร และนางกินรีเป็นนางบำเรอ พวกยักษ์ผู้เป็นบริวารได้ตามท้าวกุเวร จากนครลงกาไปอยู่ในนครอลกาด้วย และเพราะเหตุที่ท้าวกุเวรเป็นผู้ที่อยู่ในศีลในธรรมมิได้มีใจพาลสันดานหยาบ จึงเข้าข้างฝ่ายเทวดาทุกๆ คราวที่รบกับอสูร"

๓.๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแสดงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ ว่า

"ในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวถึงท้าวมหาราช ๔ องค์นี้ โดยอาการที่ร่วมกันว่ารู้จักอภิรมย์อยู่ด้วยฟ้อนขับ มีโอรสองค์ละมากๆ ทรงนามว่าอินทร์เหมือนกันทั้งนั้น เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา พรรณาไว้โดยเฉพาะถึงด้านของท้าวกุเวรว่า มีราชธานีและนครต่างๆ มีแม่น้ำ มีสภาที่ประชุมยักษ์ มีรุกขชาติและสกุณชาติต่างๆ ท้าวกุเวรนั้นมีปราสาทเป็นที่อยู่ มีช้าง มีม้า เป็นราชพาหนะ มีวอหรือเสลี่ยงเป็นราชยาน ปกครองตลอดลงมาถึงอุตตรกุรุทวีปที่อยู่ของมนุษย์ผู้ไม่ต้องทำไร่ทำนา บริโภคข้าวสาลีไม่ต้องหุงด้วยฟืน หุงในหม้อที่ไม่ต้องเอาขึ้นตั้งไฟหรือเอาขึ้นวางบนศิลาเพลิง ใช้โคบ้าง ปศุสัตว์อื่นบ้าง แทนม้า ใช้หญิงบ้าง ชายบ้าง แทนพาหนะ"

๓.๖ ศาสตราจารย์ เสฐียร พันธรังษี ได้เรียบเรียงบทความสังเขป เรื่องเมืองสุขาวดี เพื่อให้ใช้ประกอบเป็นภาคผนวกของหนังสือไตรภูมิบุราณฉบับนี้ ดังความต่อไปนี้

สุขาวดี ตามคติของพุทธศาสน์นิกายมหายานพวกหนึ่ง ว่าเป็นชื่อของสวรรค์อยู่เบื้องทิศตะวันตกเป็นแดนแห่งความสุขเป็นพุทธเกษตร คือประทับแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง พระนามว่าอมิตาภ หรือ อมิตายุส แปลว่า ผู้ทรงรัศมีหาที่สุดมิได้หรือผู้ทรงพระชนม์เป็นนิรันดร

---

[๑] ท้าวเวสสวัณ หรือบางทีก็เรียกว่า ท้าวกุเวร ดูเรื่องราวในสาส์นสมเด็จ ฉบับวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๓ ข้อที่ ๘

คตินี้ สอบได้ความว่า สืบต่อมาจากความเชื่อถือของชาวอารยันกลุ่มนับถือคำสอนของศาสดาโซโรอัสเตอร์ (Zoroaster) ชาวเปอร์เซีย หรืออิหร่านปัจจุบัน ผู้ตั้งศาสนาปาร์ซี (Parsi) คำสอนหลักต้นในศาสนานี้ มีว่า แสงสว่าง (เป็นดวงไฟ) ประจำโลกเป็นมหาเทพ มีรัศมีหาที่สุดมิได้ และมีอายุเป็นนิรันดร แสงสว่างนี้สร้างชีวิตโลกและประทานความสุขแก่โลก

คติ เรื่องแสงสว่าง ลางทีมีความหมายเล็งไปถึงดวงอาทิตย์ ว่าเป็นผู้ทรงพระเมตตาใหญ่ทรงคุ้มครองโลก ตรงนี้ ความเชื่อกระจายกว้างขวางออกไปเป็นการนับถือพระโพธิสัตว์กวนอิม (อวโลกิเตศวร) เจ้าแม่ผู้ทรงเมตตา ตามศรัทธาของชาวจีนส่วนหนึ่ง

คตินี้ แพร่หลายไปกว้างขวางมาก ส่วนหนึ่งเข้ามาทางแคว้นกัษมีระ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย และประเทศเนปาล

ครั้นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเฟื่องฟูขึ้นในชมพูทวีป คณาจารย์ฝ่ายมหายาน ยึดเอาคติศรัทธาเดิมของชาวอิหร่านที่แพร่เข้ามา ตั้งคำสอนเป็นบุคคลาธิษฐานมาข้างพุทธศาสนาว่ามหาเทพผู้ทรงรัศมีส่องสว่างประทานแก่โลกนั้น คือ พระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง (อยู่ในหมวดธยานีพุทธ) พระนามว่าอมิตาภ ตามภาษาบาลี หรือ อมิตายุส ตามภาษาสันสกฤต ที่ประทับของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเป็นพุทธเกษตร ชื่อ สุขาวดี

สุขาวดี มีเรื่องพรรณนาไว้มาก ในคัมภีร์อมิตาวยุหสูตร หรือสุขาวดียุหสูตร ซึ่งคณาจารย์ฝ่ายมหายานเป็นผู้รจนา

ความต้นพระสูตร อ้างว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ ณ มหาวิหารเชตวัน ทรงแสดงธรรมเรื่องสุขาวดี ท่ามกลางพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ มีพระสารีบุตรเถระเป็นต้น ยังมีพระโพธิสัตว์เทพบุตรเทพธิดา และเทวราช อีกเป็นจำนวนมาก

ความแสดงว่า มีโลกธาตุแห่งหนึ่ง ชื่อสุขาวดี ตั้งอยู่เบื้องปัจฉิมทิศ (ทิศตะวันตก) เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอมิตาภ หรือ อมิตายุส

สุขาวดี เป็นแดนไม่มีทุกข์กาย ทุกข์ใจ มีกำแพงแก้ว ๗ ชั้น มีต้นตาล ๗ แถว มีกระดึงทองเป็นตาข่ายโยงถึงกัน มีสระแก้ว ๗ ประการ คือ ทอง เงิน ไพฑูรย์ ผลึก ทับทิม ประพาฬ และพลอยลาย เบื้องล่างสระเป็นทรายทอง บนขอบสระมีต้นไม้แก้วอีก ๗ ต้น ในสระมีดอกบัวสีขาว เหลือง แดง ส่งกลิ่นหอมตลบ

พุทธเกษตรสุขาวดี มีดุริยางค์ดนตรี เป็นสุวรรณปัฐพี มีดอกมณฑารพ ส่งกลิ่นผสมเสียงดุริยางค์ มีวิหคสีต่างๆ มีหงส์ มยุรา โกกิลา เป็นอาทิ ส่งเสียงประสาน ประกาศพระธรรม คือ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ และธรรมอื่นอีก

บรรดาสัตว์ผู้ไปบังเกิดอยู่ในที่นั้น ต่างเก็บดอกมณฑารพไปถวายพระพุทธเจ้า ฯลฯ สุขาวดีพุทธเกษตรนี้ไม่มีการลงโทษ ไม่มีใครได้ยินคำว่า นรกโลก ดิรัจฉานโลก และยมโลก ในพุทธเกษตรนั้น เมื่อลมโชยมา บรรดาต้นไม้และข่ายกระดึงทอง ก็แกว่งไกวคล้ายเสียงดุริยางค์ดนตรี ผู้ได้ยินได้ฟังย่อมบังเกิดพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ

ความต่อไป แสดงถึงสัตว์ที่บังเกิดในแดนสุขาวดี เป็นอวินิวัตตนีย์ (ไม่แปรผัน) ยังจะอุบัติอีกชาติหนึ่ง (ชาติเดียว) แล้วจะได้ตรัสรู้

มีความต่อไปว่า ผู้จำพระนามอมิตาภใส่ไว้ในใจ สอง-สาม-สี่-ห้า-หกและเจ็ดวันแล้ว เมื่อใกล้ถึงกาลมรณะ ผู้นั้นจะไปเกิดในแดนสุขาวดี

นอกนั้น ความในพระสูตร แสดงถึงปุริมโลกธาตุ (โลกในทิศบูรพา) มีพระพุทธเจ้าอีกเป็นจำนวนมากในทักษิณโลกธาตุ มีพระพุทธเจ้าอีกจำนวนมากในปาจีนโลกธาตุ ในอุตตรโลกธาตุและโลกธาตุเบื้องบนล่างทั้งปวง ก็ยังมีพระพุทธเจ้าอีกเป็นจำนวนมาก คำนวณได้เท่าจำนวนเม็ดทรายในคงคานที พระพุทธเจ้าเหล่านี้ เป็นผู้อารักขาคุณวิเศษแห่งพระอมิตาภพุทธเจ้า

ความในตอนท้ายพระสูตรว่า ถ้าสัตว์ทั้งหลายได้ฟังพระสัทธรรม ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นก็ดี ได้กระทำมนสิการ พระนามของพระอมิตาภาและนามแห่งอมิตาวยุหสูตรก็ดี สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จักได้อารักขาจากพระพุทธเจ้าทั้งปวงแล้วจักไม่แคล้วจากอนุตตรสัมมาสัมโพธิและจะได้ไปบังเกิดในดินแดนสุขาวดีดังประสงค์

ภาพข้างต้น ที่ท่านพรรณนาเกี่ยวกับอมิตาภ หรืออมิตายุส เป็นเทศนาให้เห็นเชิงบุคคลาธิษฐาน แต่ส่วนข้อเท็จจริง ความที่เป็นธรรมาธิษฐานนั้นมีอยู่

พระพุทธอมิตาภ หรือ อมิตายุส ท่านหมาย ๒ นัย

นัยทั่วไป ได้แก่ตัวพระธรรมที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ และพระธรรมนั้นย่อมมีรัศมีส่องสว่างให้ความสุขแก่ผู้ปฏิบัติหาที่สุดมิได้

อีกนัยหนึ่ง ท่านหมายถึงจิตดวงเดิม ที่ประภัสสร และดวงจิตนั้น หมายถึงภาวะแห่งความรู้แจ้ง ภาวะแห่งจิตดวงนี้ มีความสว่างหาที่สุดมิได้

ส่วนภาพที่ท่านพรรณนา ความงดงามวิจิตรพิสดารของแดนสุขาวดี ท่านมุ่งทางธรรมาธิษฐานไว้ดังนี้

ภาพต้นไม้แก้ว ๗ ประการ มุ่งถึงจิตของสัตว์ ที่กำลังเสริมสร้างกุศลธรรมมีอย่างต่างๆ เสียงดุริยางค์ดนตรี ท่านหมายถึงความร่วมเป็นอันเดียวของจิต ที่เรียกจิตตสมังคีบุพพชาตินานาพรรณ (ความสำคัญตรงดอกบัว) ท่านหมายถึง ดวงจิตที่กำหนดรู้ (สัญญา) และรู้แจ้ง (วิญญาณ)

ภาพนานาวิหค นกหลากสี ท่านมุ่งถึงจิตที่เกิดและดับ สับเปลี่ยนเป็นสันตติกันไปเป็นชนิดเป็นสีสรรต่างๆ กัน

สรุปว่า ภาพทั้งหลายในแดนสุขาวดี เป็นภาพแห่งธรรม

คราวนี้ มาถึงเรื่องภาพสถานที่ตั้งสวรรค์สุขาวดี ท่านกำหนดเป็นบุคคลาธิษฐานว่าตั้งอยู่เบื้องทิศตะวันตก (Western paradise) ท่านมุ่งเป็นธรรมาธิษฐานไว้อย่างไร

สอบเค้าความใกล้เคียง ได้ตามรายงานการเดินทางของอี้จิง หลวงจีนมีชื่อในนิกายสุขาวดี มีว่า

แต่เดิมภิกษุรูปหนึ่งชื่อ ช่างตี่ มีความปรารถนาแรงกล้าจะไปเกิดในชมพูทวีปแดนอุบัติของพระพุทธเจ้าและพระธรรม ซึ่งตั้งอยู่ด้านตะวันตก (ของประเทศจีน) จึงประพฤติวัตรเคร่งครัด ปฏิบัติตนตามคำสอนอันประกอบอยู่ในพระสูตร และท่องพระนามอมิตาภอยู่มิได้ขาด ทุ่มเทความเพียรเขียนปรัชญา (ปารมิตา) อันมีอยู่ ๑๐,๐๐๐ บท ได้ทั้งหมด เดินทางแสวงบุญไปตามหัวเมืองต่างๆ ในประเทศจีนถึง ๗ หัวเมือง สั่งสอนคนทั้งหลายให้ปฏิบัติตาม

วันหนึ่ง ภิกษุชางตี่เดินทางไปถึงฝั่งทะเล ขออาศัยเรือประมงเดินทางมุ่งหน้าจะไปให้ถึงฝั่งเมืองกาลิงคะ ทางตะวันตกแล้วถ่ายเรือที่ฝั่งมละกา ลงเรือใหญ่อีกต่อหนึ่งจะไปให้ถึงท่ามกลางชมพูทวีป

ระหว่างทาง เรือถูกพายุใกล้อับปาง กะลาสีและนายเรือ พากันลงเรือเล็ก นายเรือซึ่งมีศรัทธาในพุทธศาสนา ปรารถนาจะช่วยพระให้รอด จึงตะโกนนิมนต์พระชางตี่ให้สละเรือใหญ่ไปลงเรือเล็ก ชางตี่ปฏิเสธ ตอบไปให้ช่วยคนอื่น ไม่ต้องห่วงชีวิตท่าน ตัวเองจึงหันหน้าไปทางตะวันตกมุ่งจิตสู่ชมพูทวีปแดนแห่งพระธรรม ปากพร่ำบ่นพระนามพระอมิตาภมิได้ขาด จนกระทั่งตัวจมลงไปพร้อมกับเรือ

ความตามรายงานของหลวงจีนอี้จิง แสดงให้เห็นชัดว่า สวรรค์ตะวันตก ที่เรียกว่า สุขาวดีนั้นหมายถึงชมพูทวีปซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศจีน โดยทางภูมิศาสตร์

คติอันกำหนดว่า แผ่นดินทิศตะวันตก คือ ชมพูทวีป อันเป็นแดนเกิดแห่งพระธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว คือ สวรรค์ชั้นสุขาวดี เป็นแดนแห่งความสุข เป็นพุทธเกษตร เขตแห่งความเป็นพุทธ น่าจะเริ่มเป็นคติเชื่อถือกันขึ้นเป็นเบื้องต้น ตามทิฐิของมหายานฝ่าย ด้วยประการดังนี้

ทิฐินี้ แพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกมหายานนิกาย เช้งโท้ (ของจีน) เทนได โยโด และนิกายชิน (ของญี่ปุ่น) มีหลักปฏิบัติ คือการภักดีต่อพระธรรม (อมิตาภ) อย่างสูง กว่าบัญญัติอื่น"

๕. บัญชีรายชื่อภูมิต่าง ๆ ในไตรภูมิพร้อมด้วยความหมายของภูมินั้น[๑]

นรกใหญ่ ๘ ขุม

๑. สัญชีวนรก แปลว่า นรกให้ตายแล้วกลับเป็น (สัญชีว = กลับเป็น, คืนชีพ) หมายความว่า ที่นรกนี้สัตว์นรกถูกทรมานให้ตาย แล้วกลับมีชีวิต และถูกทรมานให้ตาย และกลับมีชีวิตให้ถูกทรมานต่อๆ ไปอีก จนกว่าจะสิ้นผลกรรม

๒. กาฬสุตตนรก แปลว่า นรกด้ายดำ หมายความว่า ที่นรกนี้สัตว์นรกถูกถากถูกฟันด้วยขวานเหล็กแดงตามแนวด้ายดำที่ทำไว้ตามร่างของสัตว์นรก

๓. สังฆาตนรก แปลว่า นรกบดขยี้ หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกทรมานโดยมีภูเขาเหล็กแดงมหึมา กลิ้งมาบดขยี้ร่างสัตว์นรกให้แหลกละเอียด

๔. โรรุวนรก แปลว่า นรกอื้ออึงด้วยเสียงร้องไห้ครวญคราง (โรรุว = เสียงร้องไห้ครวญคราง) หมายความว่า ที่นรกนี้สัตว์นรกถูกเปลวไฟเผาไหม้ลุกแลบเข้าไปตามทวารทั้ง ๙ ทำให้เจ็บปวด แล้วส่งเสียงร้องไห้ครวญครางอื้ออึงอยู่ตลอดเวลา นรกนี้ บางแห่งเรียกว่า ชาลโรรุวนรก

๕. มหาโรรุวนรก แปลว่า นรกอื้ออึงด้วยเสียงร้องไห้ครวญครางเป็นการใหญ่ หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกกลุ่มควันอันแสนแสบพุ่งเข้าตามทวารทั้ง ๙ ทำให้เร่าร้อนและเจ็บแสบอย่างสาหัส จึงส่งเสียงร้องไห้ครวญครางเป็นการใหญ่ นรกนี้บางแห่งเรียกว่า ธูมโรรุวนรก

๖. ตาปนรก-ตาปนนรก แปลว่า นรกเร่าร้อน หมายความว่า นรกนี้มีการทรมานสัตว์นรกที่ไหวตัวไม่ได้ให้เร่าร้อนตลอดเวลา

๗. มหาตาปนรก-ปตาปนรก-ปตาปนนรก แปลว่า นรกเร่าร้อนยิ่ง หมายความว่า นรกนี้มีการทรมานสัตว์นรกที่ไหวตัวไม่ได้ ให้เร่าร้อนเป็นอย่างยิ่ง

๘. อเวจีนรก แปลว่า นรกปราศจากช่องว่าง หมายความว่า ที่นรกนี้สัตว์นรกแออัดยัดเยียดกันอยู่ไม่ที่ว่าง และสัตว์นรกไม่มีช่องว่างจากทุกข์ ไม่มีช่องว่างจากเปลวไฟ

นรกบริวาร ๑๖ ขุม

๑. เวตรณีนรก - เวตรณีนทีนรก แปลว่า นรกแม่น้ำหวาย หมายความว่า นรกนี้มีแม่น้ำที่ปกคลุมด้วยเครือหวายเหล็กแดง มีหนามใหญ่เท่าหอก แต่ละหนามแหลมคมยิ่งนัก สัตว์นรกถูกไล่ต้อนให้ลงในแม่น้ำ ถูกหวายเหล็กบาด ร่างขาดเป็นชิ้นๆ ต้องเจ็บปวดยิ่งนัก

๒. สุนขนรก แปลว่า นรกสุนัข หมายความว่า นรกนี้มีสุนัขตัวโตเท่าช้างขนาดใหญ่ไล่ต้อนกัดสัตว์นรกบนแผ่นเหล็กแดง

---

[๑] นายพิทูร มลิวัลย์ ป.ธ. ๙, น.บ., อนุศาสนาจารย์ ๖ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา เป็นผู้ค้นคว้าตรวจสอบความหมายของภูมิต่างๆ และเรียบเรียงให้ ทั้งนี้ท่านผู้นี้เคยชำระและตรวจสอบไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง แลไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา เล่ม ๑-๒-๓ ซึ่งกรมศิลปากรได้จัดพิมพ์หนังสือเหล่านี้เผยแพร่แล้ว.

๓. โสรชตินรก คำนี้น่าจะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น สัญโชตินรกหรือสโชตินรก ซึ่งแปลว่า นรกนี้มีเปลวไฟลุกเพลิง หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกตีด้วยท่อนเหล็กอันร้อนเป็นไฟลุกโพลง บนแผ่นเหล็กแดงอันลุกโพลงตลอดเวลา

๔. อังคารกาสุมนรก - อังคารกาสุนรก แปลว่านรกหลุมถ่านเพลิง หมายความว่าที่นรกนี้ มีหลุมถ่านเพลิงอันเร่าร้อน สัตว์นรกถูกไล่ต้อน ให้ตกลงไปในหลุมถ่านเพลิง ถูกเผาไหม้ได้รับทุกข์เวทนาอย่างสาหัส

๕. โลหกุมภีนรก แปลว่า นรกหม้อเหล็ก หมายความว่า ที่นรกนี้มีหม้อเหล็กแดงขนาดใหญ่เท่าภูเขา มีเหล็กแดงละลายเป็นน้ำเต็มหม้อ สัตว์นรกถูกทรมาน โดยถูกจับเอาหัวห้อยพุ่งลงไปในหม้อเหล็กแดงนั้น

๖. โลหกุมภีนรก (-อโยทกนรก = นรกน้ำเหล็กแดง) เหมือนขุมที่ ๕

๗. ถุลปลาลนรก - ถุสนทีนรก แปลว่า แกลบและฟาง (ถุส = แกลบ, ปลาล = ฟาง) หมายความว่า ที่นรกนี้มีแม่น้ำใหญ่ไหลผ่าน สัตว์นรกกระหายน้ำมากจึงดื่มน้ำในแม่น้ำนั้น แต่น้ำนั้นได้กลับกลายเป็นแกลบ เป็นฟางเป็นข้าวลีบ ร้อนเป็นไฟ เผาไหม้สัตว์นรก

๘. ลคติหสลนรก คำนี้น่าจะคลาเคลื่อน ที่ถูกควรเป็นสัตติหตินรก ซึ่งแปลว่า นรกพุ่งหอกจนร่างแหลกละเอียด นรกนี้บางแห่งเรียกว่า ตุทนนรก

๙. สีลกัตตนรก คำนี้น่าจะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น พลสนรก ซึ่งแปลว่า นรกกองชิ้นเนื้อ (พิลส = ชิ้น, ส่วน) หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกจะถูกแทงด้วยหอก ถูกฟันด้วยพร้า และถูกแล่เนื้อออกเป็นชิ้นๆ รวมเป็นกองไว้ และชิ้นเนื้อก็กลับเป็นคืนชีพมาอีก และถูกทรมานต่อไปอีก นรกนี้บางแห่งเรียกว่า โอรัพภิกาทินนรก

๑๐. โมราปมิลหนรก คำนี้น่าจะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น โปราณมีสหนรก ซึ่งแปลว่า นรกอาจมเก่า หมายความว่า ที่นรกนี้ มีแม่น้ำไหลผ่าน และแม่น้ำนั้นเต็มไปด้วยอาจม ส่งกลิ่นเหม็นนักหนา สัตว์นรกที่อดอยากก็กินอาจมนั้นเป็นอาหาร นรกนี้บางแห่งเรียกว่า มุตตกรีสปุณณรหทนรก

๑๑. โลหิตปุพพนรก แปลว่านรกน้ำเลือดน้ำหนอง หมายความว่าที่นรกนี้ มีแม่น้ำใหญ่ไหลผ่าน เป็นแม่น้ำเลือดและน้ำหนอง สัตว์นรกที่กระหายน้ำก็พากันดื่มเลือดและน้ำหนองอันเหม็นเน่านั้น นรกนี้บางแห่งเรียกว่า อยโลหิตปุพพปุณณรหกนรก

๑๒. โลหพลิสนรก - โลหพสิสนรก แปลว่า นรกเบ็ดเหล็ก หมายความว่าที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกเกี่ยวลิ้นด้วยเหล็กแดงใหญ่เท่าลำตาล นรกนี้บางแห่งเรียกว่า กูฏการินรก

๑๓. สังฆฏนรก แปลว่า นรกบดขยี้ หมายความว่าที่นรกนี้จะมีภูเขาเหล็กแดงเป็นไฟกลิ้งมาบดขยี้สัตว์นรกให้แหลก นรกนี้บางแห่งแรียกว่า อติจารินิตถีนนรก

๑๔. วสิรนรก คำนี้น่าจะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น อวังสิรนรก ซึ่งแปลว่า นรกหัวลง หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกจับเอาหัวหย่อนลงในบ่อเหล็กแดง นรกนี้บางแห่งเรียกว่า ชลิตอังคารปุณณนรก

๑๕. โลหสิมพลีนรก แปลว่า นรกต้นงิ้วเหล็ก หมายความว่า ที่นรกนี้มีป่างิ้วเหล็กหนามยาว ๑๖ นิ้ว ลุกเป็นเปลว สัตว์นรกถูกบังคับให้ปีนต้นงิ้วนี้ เวลาขึ้นหนามลู่ลง เวลาลงหนามตั้งขึ้นเสียบแทงสัตว์นรกให้ย่อยยับ นรกนี้ บางแห่งเรียกว่า โกฏิสิมพลีนรก

๑๖. มิจฉาทิฏฐินรก แปลว่า นรกของพวกมิจฉาทิฏฐิ หมายความว่า นรกนี้เป็นที่ลงโทษเป็นที่ทรมานพวกมิจฉาทิฏฐิที่ไปตกนรกขุมนี้

เทวภูมิ-สวรรค์ ๖ ชั้น

๑. ชั้นจาตุมมหาราชิกา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายซึ่งมีท้าวมหาราชทั้ง ๔ เป็นประมุข

๒. ชั้นดาวดึงส์ แปลว่าภูมิเป็นทีสถิตแห่งเทพยดาผู้มเหศักดิ์ ๓๓ องค์ ซึ่งมีท้าวสักกเทวราชเป็นประมุข (ดูประวัติ มฆมาณพ)

๓. ชั้นยามา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายผู้ไม่มีความลำบาก ซึ่งมีท้าวสุยามเทวราชเป็นประมุข

๔. ชั้นดุสิต แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายผู้มีความยินดีและแช่มชื่นอยู่เป็นนิตย์ ซึ่งมีท้าวสันดุสิตเทวราชเป็นประมุข

๕. ชั้นนิมมานรดี แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายผู้มีความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณารมณ์ ที่เนรมิตขึ้นได้ตามความพอใจแห่งตน ซึ่งมีท้าวนิมมิตเทวราชเป็นประมุข

๖. ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายผู้เสวยกามคุณารมณ์ ที่ทวยเทพเหล่าอื่นเนรมิตให้ตามความพอใจแห่งตน ซึ่งมีท้าวปรนิมมิตเทวราชเป็นประมุข

พรหมภูมิ

ก. ชั้นรูปภูมิ ๑๖ ชั้น

๑. ชั้นปาริสัชชา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้เป็นบริษัทบริวารแห่งท้าวมหาพรหม

๒. ชั้นปุโรหิตา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้เป็นปุโรหิต (อาจารย์ใหญ่) ของท้าวมหาพรหม

๓. ชั้นมหาพรหมา แปลว่าเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย

๔. ชั้นปริตตาภา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีน้อยกว่าชั้นพรหมที่สูงกว่าตน

๕. ชั้นอัปปมาณา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองหาประมาณมิได้

๖. ชั้นอาภัสสรา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีเป็นประกายรุ่งเรืองนานาชนิด

๗. ชั้นปริตตสุภา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีสง่างามน้อยกว่าพรหมชั้นสูงกว่าตน

๘. ชั้นอัปปมาณสุภา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีสง่างามหาประมาณมิได้

๙. ชั้นสุภกิณหา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีสง่างามเกลื่อนกล่น (พรั่งพรู) ทั่วสรรพางค์กาย

๑๐. ชั้นเวหัปผลา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้รับผลแห่งฌานอันไพบูลย์

๑๑. อสัญญสัตตา-อสัญญีสัตตา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้หาสัญญามิได้ (คือมีแต่รูป)

๑๒. ชั้นอวิหา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติแห่งตน

๑๓. ชั้นอตัปปา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเร่าร้อน

๑๔. ชั้นสุทัสสา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความเห็น (สภาวธรรม) อย่างแจ่มแจ้ง

๑๕. ชั้นสุทัสสี แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความเห็น (สภาวธรรม) อย่างแจ่มแจ้งยิ่ง

๑๖. ชั้นอกนิฏฐา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้ทรงคุณพิเศษไม่มีใครเป็นรอง

ข. ชั้นอรูปภูมิ ๔ ชั้น

๑. ชั้นอากาสานัญจายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งอรูปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิสนธิด้วยผลแห่งอากาสานัญจายตนฌาน (ฌานมีอากาศอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์)

๒. ชั้นวิญญาณัญจายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งอรูปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิสนธิด้วยผลแห่งวิญญาณัญจายตนฌาน (ฌานที่มีวิญญาณ อันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์)

๓. ชั้นอากิญจัญญายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่อยู่แห่งอรูปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิสนธิด้วยผลแห่งอากิญจัญญายตนฌาน (ฌานที่มีความไม่มีอะไรแม้แต่น้อยเป็นอารมณ์)

๔. ชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่อยู่แห่งอรูปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิสนธิด้วยผลแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (ฌานที่มีอารมณ์ประณีตยิ่งจะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่เชิง)

๖. เรื่องประวัติสังเขปเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ฉบับกรมศิลปากรพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ หน้า ๒๐) มีข้อความว่า "ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันฯ ๑๒ ค่ำ (ปีกุนนพศก จ.ศ. ๑๑๒๙) ยกเข้าตีค่ายโพธิ์สามต้น พม่าแตกหนี พระนายกองสะดุ้งตกใจ จึงคิดอ่านให้พระยาธิเบศรบริรักษ์ ผู้เป็นที่เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชออกมาถวายบังคม"

ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชผู้นี้ นามของท่านมามีปรากฏขึ้นในหมายรับสั่งสมัยกรุงธนบุรี โดยท่านเป็นผู้รับรับสั่ง

ครั้นถึงวันอังคาร ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ปี จ.ศ. ๑๑๓๘ นามของท่านก็มามีปรากฏในบานแพนกหนังสือไตรภูมิบุราณ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้เป็นอรรคมหาเสนาบดี จัดทำขึ้น

ครั้นล่วงมาถึง จ.ศ.๑๑๔๒ จึงได้พบนามของท่านมีอยู่ในบานแพนกหนังสือลัทธิธรรมเนียมภาคที่ ๑๙ เรื่องตำราแบบธรรมเนียม ในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า "วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ จุลศักราช ๑๑๔๒ ปีชวดโทศก เจ้าพระยาจักรีรับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่าขนบธรรมเนียมราชการทุกวันนี้ฟั่นเฟือน ให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เจ้าพระยาราชาบริรักษ์ เจ้าพระยาราชนายก มีพระยาอีก ๔ ท่าน พระ ๔ ท่าน หลวง ๑ ท่าน หมื่น ๒ ท่าน พัน ๕ ท่าน และนายหงส์ เสมียนนครบาลแต่ก่อน คนเก่า ๒๐ คน (ที่ว่าคนเก่าคือเคยเป็นข้าราชการมีตำแหน่ง เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี) มาพร้อมกัน ณ โรงพระแก้วมรกต บอกขนบธรรมเนียมราชการตามอย่างแต่ก่อน"

รุ่งขึ้น จ.ศ. ๑๑๔๓ ปีฉลู ตรีศก ได้โปรดเกล้าฯ ให้ท่านเป็นราชทูตไปยังกรุงปักกิ่ง เรื่องนี้กรมหลวงนรินทรเทวี ได้ทรงบันทึกเรื่องไว้ว่า "ให้แต่งสำเภาทรงพระราชสาสน์ไปถึงพระเจ้าปักกิ่งว่าจะขอลูกสาวพระเจ้าปักกิ่ง ให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช ผู้เฒ่า กับหลวงฤทธิ์ (ทองจีน) (ต่อมารัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้านรินทรณเรศ ซึ่งคนทั้งหลายมักออกพระนามพระองค์ว่า เจ้าปักกิ่ง) และหลวงศักดิ์เป็นราชทูตไปปักกิ่ง (เมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๑๔๓)"

(จากพระราชวิจารณ์ เรื่องจดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี หัวข้อเรื่อง เลขที่ ๘๘) แลเรื่องสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีทรงส่งราชทูตไปกรุงปักกิ่ง เมื่อ ปีฉลูตรีศก จ.ศ. ๑๑๔๓ นี้โดยทรงมีพระราชประสงค์อย่างไรบ้างนั้น นอกจากหนังสือพระราชวิจารณ์ฯ ได้ทรงบรรยาย (หัวข้อเลขที่ ๘๘ และที่ ๑๑๕) แล้ว ขอให้ดูหนังสือ "พระราชสาสน์ไปเมืองจีนครั้งกรุงธนบุรี" และหนังสือ "นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ครั้งกรุงธนบุรี เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๒๔ (จ.ศ. ๑๑๔๓) หรือที่เรียกว่า นิราศเมืองกวางตุ้ง" ประกอบด้วย)

ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชผู้เฒ่านี้ เข้าใจว่าอยู่มาถึงรัชกาลที่ ๑ แลท่านผู้นี้อาจเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (ตักโตโหน) ก็ได้ ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๑ ดังหนังสือเรื่อง ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ ตอนประวัติท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (บุญรอด บุณยรัตพันธุ์) กล่าวไว้

ภาคผนวก ข

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี
ที่ ๕/๒๕๔๑
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

เนื่องในศุภวาระที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบพระนักษัตร (๗๒ พรรษา) ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ นับเป็นพระมหามงคลอันพิเศษอีกวาระหนึ่ง สมควรที่รัฐบาลจะได้จัดงานเฉลิมฉลองให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี ทั้งยังสมควรจะได้ดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เป็นการสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติของปวงประชาทั่วทั้งประเทศ เพื่อถวายเป็นราชสักการะและเร่งรัดโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริบางโครงการที่ได้ดำเนินการอยู่แล้ว ให้แล้วเสร็จทันการเฉลิมฉลองในวโรกาสดังกล่าว

โดยที่ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ และแต่งตั้งรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ มีผลทำให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๗/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐ คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๑๑๗/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๐ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๔๔/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๐ สิ้นสุดลง

ดังนั้น เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๑ (๖) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ จึงให้แต่งตั้ง คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

คณะกรรมการที่ปรึกษา

๑. ประธานองคมนตรี	กรรมการที่ปรึกษา
๒. ประธานสภาผู้แทนราษฎร	กรรมการที่ปรึกษา
๓. ประธานศาลฎีกา	กรรมการที่ปรึกษา
๔. ประธานวุฒิสภา	กรรมการที่ปรึกษา

คณะกรรมการ

๑.	นายกรัฐมนตรี	ประธานกรรมการ
๒.	รองนายกรัฐมนตรีทุกท่าน	รองประธานกรรมการ
๓.	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (คุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์)	กรรมการ
๔.	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๕.	รัฐมนตรีว่าการกระทรางมหาดไทย	กรรมการ
๖.	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
๗.	ปลัดกระทรวงกลาโหม	กรรมการ
๘.	ปลัดกระทรวงการคลัง	กรรมการ
๙.	ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๑๐.	ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๑๑.	ปลัดกระทรวงคมนาคม	กรรมการ
๑๒.	ปลัดกระทรวงพาณิชย์	กรรมการ
๑๓.	ปลัดกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑๔.	ปลัดกระทรวงยุติธรรม	กรรมการ
๑๕.	ปลัดกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม	กรรมการ
๑๖.	ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
๑๗.	ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
๑๘.	ปลัดกระทรวงสาธารณสุข	กรรมการ
๑๙.	ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม	กรรมการ
๒๐.	ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย	กรรมการ
๒๑.	ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๒๒.	เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๒๓.	เลขาธิการคณะองคมนตรี	กรรมการ
๒๔.	เลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๕.	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๖.	เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๒๗.	ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ	กรรมการ
๒๘.	เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๒๙.	สมุหราชองครักษ์	กรรมการ
๓๐.	ผู้บัญชาการทหารสูงสุด	กรรมการ

๓๑. ผู้บัญชาการทหารบก	กรรมการ
๓๒. ผู้บัญชาการทหารเรือ	กรรมการ
๓๓. ผู้บัญชาการทหารอากาศ	กรรมการ
๓๔. ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๓๕. ปลัดกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๓๖. อธิบดีกรมตำรวจ	กรรมการ
๓๗. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๓๘. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๓๙. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๔๐. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๔๑. ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	กรรมการ
๔๒. เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก	กรรมการ
๔๓. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	กรรมการ
๔๔. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	กรรมการ
๔๕. นายลิขิต เทอดสถีรศักดิ์	กรรมการ
๔๖. หม่อมราชวงศ์ทองน้อย ทองใหญ่	กรรมการ
๔๗. คุณหญิงภัทราภา ตัณสถิตย์	กรรมการ
๔๘. นายวุฒิ สุมิตร	กรรมการ
๔๙. นายเศวต ธนประดิษฐ์	กรรมการ
๕๐. ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและเลขานุการ
๕๑. รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (ตามที่ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีมอบหมาย)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๒. ผู้อำนวยการสำนักอาลักษณ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๓. ผู้อำนวยการกองพิธีการ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๔. นางวันเพ็ญ แกล้วทนงค์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๕. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๖. ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๗. นางสาวเพลินพิศ กำราญ พนักงานพิเศษสำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๘. หัวหน้ากลุ่มงานกิจการพิเศษ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. กำหนดนโยบายและแนวทางการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี

๒. พิจารณาและให้ความเห็นชอบแผนงาน โครงการและกิจกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

๓. แต่งตั้ง เพิ่มเติม หรือเปลี่ยนแปลงกรรมการที่ปรึกษาและกรรมการในคณะกรรมการอำนวยการฯ ได้ตามที่เห็นสมควร

๔. แต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามที่เห็นสมควร

๕. ดำเนินการอื่นๆ เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑

(นายชวน หลีกภัย)
นายกรัฐมนตรี

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒
ที่ ๓/๒๕๔๑
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๕/๒๕๔๑ ลงวันที่ ๖ มกราคม ๒๕๔๑ แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ และให้คณะกรรมการอำนวยการฯ มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามที่เห็นสมควร นั้น

เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	ประธานกรรมการ
๒. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	รองประธานกรรมการ
๓. ปลัดกระทรวงมหาดไทย	รองประธานกรรมการ
๔. เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๕. ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๖. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๗. ผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (ตามที่ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีมอบหมาย)	กรรมการ
๘. อธิบดีกรมการปกครอง	กรรมการ
๙. อธิบดีกรมวิชาการ	กรรมการ
๑๐. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๑๑. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๑๒. เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๑๓. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๑๔. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายพิธี	กรรมการ
๑๕. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายโครงการและกิจกรรม	กรรมการ

๑๖.	กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการ ฝ่ายประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑๗.	กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการ ฝ่ายติดตามและประเมินผล	กรรมการ
๑๘.	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑๙.	ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๐.	ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๑.	นางสายไหม จบกลศึก	กรรมการ
๒๒.	นางวันเพ็ญ แกล้วทนงค์	กรรมการ
๒๓.	รองอธิบดีกรมศิลปากร (ตามที่อธิบดีกรมศิลปากรมอบหมาย)	กรรมการและเลขานุการ
๒๔.	ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๕.	นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๖.	ผู้แทนกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๗.	นางสาวพรทิพย์ อุดมเวทยนันท์ เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๗ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. จัดพิมพ์หนังสือและจัดทำจดหมายเหตุการเฉลิมฉลองงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

๒. ประมวลผลงานของคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ไว้ในหนังสือที่จัดพิมพ์

๓. ประสานงานกับคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อดำเนินงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสอดคล้องกัน

๔. เสนอวงเงินงบประมาณการดำเนินงานต่อคณะกรรมการอำนวยการฯ

๕. รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการฯ ทราบเป็นระยะๆ

๖. ให้มีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการ คณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามความจำเป็น

๗. ดำเนินการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑

(นายชวน หลีกภัย)
นายกรัฐมนตรี
ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำสั่งกรมศิลปากร
ที่ ๑๔๗/๒๕๔๒
เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ

ตามที่กรมศิลปากร ได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ เพื่อปฏิบัติงานโครงการเฉพาะของกรมศิลปากร ในการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ นั้น

เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าขณะนี้มีคณะทำงาน ผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับงานประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยได้ปฏิบัติมาเป็นลำดับ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ครบถ้วน และสำเร็จตามวัตถุประสงค์ จึงขอยกเลิกคำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๔๔/๒๕๔๒ ลงวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒ และแต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ โดยมีองค์ประกอบและหน้าที่ดังนี้

องค์ประกอบ

๑. อธิบดีกรมศิลปากร	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๒. คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๓. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นางกนกพร อรรคราภรณ์)	ประธานอนุกรรมการ
๔. ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ	รองประธาน
๕. นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์	อนุกรรมการ
๖. นางสายไหม จบกลศึก	อนุกรรมการ
๗. นางสาวศิวะลีย์ ภู่เพ็ชร์	อนุกรรมการ
๘. ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ	อนุกรรมการ
๙. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์	อนุกรรมการ
๑๐. นางเย็นฤดี สัชฌุกร	อนุกรรมการ
๑๑. นางอรัญญา รอดกุล	อนุกรรมการ
๑๒. นางจุไรศรี ธนะชานันท์	อนุกรรมการ
๑๓. นายประภาส สุระเสน	อนุกรรมการ
๑๔. นางสาววีณา โรจนราธา	อนุกรรมการ
๑๕. นางสาวจตุพร ศิริสัมพันธ์	อนุกรรมการ
๑๖. นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ	อนุกรรมการ
๑๗. นางสาวฉวีงาม มาเจริญ	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๘. นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๙. นางเบญจมาส แพทอง	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

หน้าที่

๑. พิจารณาให้คำปรึกษาและแนะนำการจัดโครงการและกิจกรรมในการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๖ รอบ ที่เกี่ยวข้องกับด้านเอกสารและหนังสือ

๒. ควบคุมและติดตามผลการดำเนินงานโครงการและกิจกรรมต่างๆ ด้านเอกสารและหนังสือ

๓. ให้ความร่วมมือแก่คณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ

๔. รายงายผลการปฏิบัติงานเสนอคณะกรรมการอำนวยการฯ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๒

(นายนิคม มูสิกะคามะ)

อธิบดีกรมศิลปากร

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑ - ๒

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ มอบให้กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์
พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๕๔๒ จำนวน ๑๐,๐๐๐ ชุด (๒๐,๐๐๐ เล่ม)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ไตรภูมิ.
สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑-๒. __
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.
๕๙๒ หน้า.
1. ไตรภูมิ ๔๐๘ ภาพ. I. กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ II. ชื่อเรื่อง
๒๙๔.๓๑๒๓
ISBN 974-417-441-2

ที่ปรึกษา

นายนิคม มูสิกะคามะ	อธิบดีกรมศิลปากร
นางกนกพร อรรคราภรณ์	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายภิรมย์ จีนะเจริญ	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายอารักษ์ สังหิตกุล	รองอธิบดีกรมศิลปากร

ประธานคณะทำงาน

นางสุวคนธ์ ศิริวงศ์วรวัฒน์	ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ

ที่ปรึกษาคณะทำงาน

นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์	นายประภาส สุระเสน
นายเทิม มีเต็ม	นายชะเอม แก้วคล้าย
นายเทียมสิทธิ์ หลวงสุภา	นายเกษียร มะปะโม

คณะทำงาน

นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ	นางสาวจตุพร ศิริสัมพันธ์
นายสุรสิทธิ์ ไทยรัตน์	นางสาวเอมอร เชาวน์สวน
นายจุง ดิบประโคน	นายสมภพ มีสบาย

ผู้ถ่ายภาพ

นางจันทร์ฉาย ประพันธ์พจน์	นางสาวน้ำทิพย์ นงค์สูงเนิน

พิมพ์ที่

บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

๖๕/๑๖ ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐ โทร. ๘๘๒-๑๐๑๐ โทรสาร ๔๓๓-๒๗๔๒, ๔๓๔-๑๓๘๕

E-Mail : info@amarin.co.th Homepage : http://www.amarin.co.th

ะมีหาชะนักหว้ายนำนงไมกข่าลิงมาจะรับขึ้น